

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

RÉVÉSZ IMRE

A DEBRECZENI REF. EGYHÁZ EGYIK RENDES LELEKPÁSZTORA, A TISZÁNTULI REFORM.
EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRNOKA, S A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA LEV. TAGJA.

ELSŐ ÉVI FOLYAM.

III-1k és IV-1k füzet.

1870.

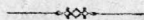
MÁRCIUS, APRILIS.

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.



I. Nézetek az 1868. évi népiskolai törvény felett. Révész Imrétől. — Vége.

16. §. A nem római katolikus iskolákra nézve a községi iskolákkal szemben, igazságos alapu és szabad versenyről szó sem lehet, hanem csak tetemes részök végpusztulásáról. 99. lap.
17. §. Az igazságtalan alapu verseny különböző hatása s vészes politikai követkekezései. 106.
18. §. Az állam főfelügyeletéről és a tanfelügyelőkről. 110.
19. §. A törvény egyedáruságra, monopoliumra vezet. 116.
20. §. A törvény, szabadságellenes bürokráciára és centralizációra vezet. 123.
21. §. A bürokrata kormány, mint a hitvallás őre és a felekezetek főpásztora. 132.
22. §. Zavar és kétség a felekezeti, községi és közös iskolák mivólta felett. 139.
23. §. A felekezeti és közös iskolák ügye külföldön. 145.
24. §. A hitfelekezeti jellemmel nem bíró vegyes iskolák ügyének multja hazánkban. 154.
25. §. A vallás és egyház viszonya az ugynevezett világi tudományokhoz s az e viszony folytán származó aggodalom és sérelem a protestantizmusra nézve. 159.
26. §. Értsük meg egymást, hogy mit akarunk és mit tegyünk tehát. 173.

II. Tárcsa. A debreceni főiskola és a tanszabadság. Tóth Sámuel. 182. Folyamodvány a ref. iskolák szabadsága ügyében 1788-ból. Fordit. Könyves János. 192. — Kulcsár Gy. két ösmeretlen munkája. Eötvös L. 198.

III. Eredeti tudósítás: a munkácsi országos fegyintézetből. Literáti J. 200.

IV. Egyházi krónika: Evang. szövetség gyűlése. Anglikán főpapok s a konstantinápolyi pátriárkha. Francia türelmetlenség, hitvallási viták. Polg. házasság, konkordátum Ausztriában. Génf a r. zsinat ellen. A római zsinat. Amerikai és cseh reformátusok. 204.

V. Iskolaügyi krónika: Porosz tanítók fizetése. Felekezeti isk. poroszoknál s Bernben. Bécs költsége iskolákra. Orosz s török mozgalom. 208.

VI. Irodalmi szemle: Unitárius írók. Imre S. Geleji Katona. Kovács F. Egyházjog. Czelder működése. Egyház és házasság. Rozvány. Nagyszalonta története. Schwicker. Kath. Autonomia. 210.

VII. Különfélék. 213.

VIII. Uj törvényterv a vallásügyben. 216.

IX. Melléklet: Hittérítési tudósítások. 2. szám.



MAGYAR PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI FIGYELMEZŐ.

Harmadik és negyedik füzet. **1870.**

Március és April.

N é z e t e k

az 1868. évi népiskolai törvény felett.

Révész Imrétől.

(Folytatása és vége.)

16. §.

A nem római katolikus iskolákra nézve, a községi iskolákkal szemben, igazságos alapu és szabad versenyről szó sem lehet, hanemcsak tetemes részök végpusztulásáról.

A különböző iskolák között szabad és igazságos alapu versenyről csak akkor lehetne szó, ha az 1848. XX. t. c. értelmében, minden bevett vallásfelekezetek iskolai szükségei közálladalmi költségekkel fedeztetnének, vagy ha a nem katolikus egyházak és iskolák is, épen olyan javadalmakkal bírnának, mint a katolikusok, vagy végre, ha a törvény, a nem katolikus felekezeti iskolákat, legalább azon segélyekben és jótéteményekben részesítené, melyekben a községi iskolák részesülnek.

Ámde e három eset közül egyik sem áll.

Az említett törvény végrehajtásáról a kormány, komolyan tudni sem akar. Midőn egykor a miniszter urnak egy interpellálás

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ. *

következtében egyenesen és nyíltan szólnia kellett volna is e tárgyról: csak kerülgette azt, de határozott és egyenes feleletet nem adott. Maga a népoktatási törvény pedig, mint már fentebb megjegyeztem, nem egyéb mint meghiusítása, semmivététele minden ama törvényre fektetett reménynek.

Több ízben sürgettetett már, hogy a klérus kezében lévő mindenféle országos közvagyon, vétessék számba s minden felekezeti különbség nélkül fordíttassék országos közjóra. Sürgette ezt épen a tiszántuli egyházkerület is, még az 1867-dik évben. Arról, ami valóban privát tulajdona a klérusnak, vagy ami egyenesen és kizárólag római katolikus célokra és jogosan alapított, szó sem lehet; az marad a klérus kezében. De ha az ország vagy annak egyes fejedelmei, közvagyonból adtak valamit a hazai kultúra, vallásosság és közérkölciség előmozdítására, — hogy ennek élvezetéből a nemzet egy része kizárattassék és pedig csak azért, mert a lelkiösmeret szabadságát követve elfogadta a reformációt: ezt jogos és méltányos dolognak aligha tarthatja valaki. S íme a liberalis kormány vagy kormánypárt, még csak szóba se meri hozni a nemcsak jogi, de statusgazdászati szempontból is nagyfontosságú kérdést. Sőt részemről teljes tökéletesen meg vagyok győződve a felől, hogy az oly sokat emlegetett katolikus autonomia egyik valódi célja nem más, mint a római katolika egyház vagy klérus kezében lévő mindenféle, tehát országos közjavaknak is körülsáncolása. El kell először takarítani a közhaza asztaláról a klérus számára mindent — mindent, az utolsó mor-sáig, és akkor azt mondani: most már tessék asztalhoz ülni lutheranus és kálvinista uraimék!! Ilyenformán értettem én a miniszter ur azon nyilatkozatát, miszerint a felekezetek egyenjogúsítása ügyében, törvényt addig hozni nem lehet, míg a katolikus autonomia ügye bevégezve nincs. — Hogy az autonomia kérdése kitűnő mértékben vagyoni kérdés, — előttem abból is világos, mert az ugynevezett szakférfiak sokszor emlegetett kihallgattatásakor, azon kérdésre, hogy az öt percentes adó elég lesz-e az iskolai szükségek fedezésére, Grell Gerő egri érseki megyei es-perest és tanfelügyelő ezt felelte: „az egri érsekmegyei néptanodák felállítása s berendezéséhez alig kellend 5 % adóztatással já-

rulni, ha az autonomia életbe lépend, s sajátjával szabadon rendelkezhet.“

Valóban tul van minden kétségen, hogy a római katholicus iskolák, a klérus — illetőleg a római katholika egyház kezében lévő országos közvagyon segélyével könnyen, mosolyogva kibírják a versenyt, ha akarják. Az a beszéd tehát, hogy a szóban lévő verseny vagy általában a törvény, ha nyom, — egyenlően nyom minden felekezetet, — alaptalan beszéd.

De ha már az uralkodó kormánypárt, akár félénkségből akár körültekintő bölcseségből nem érinti is a papi javak kérdését, anyit legalább kieszközölhetett volna, hogy a törvény, több művelt országok példája szerint, a felekezeti iskolákat épen azon segélyben és kedvezményekben részesítse, a melyben a községeket. De a dolog a törvény szerint teljességgel nem így áll hanem úgy, miszerént az állam és a községek mindenféle segélyezésében s gyámolításában, rendszeresen csak egyedül a közös iskolák részesülnek, a felekezetiiek pedig, vagy épen nem vagy igen parányi mértékben. Lássunk világosításul néhány példát.

Iskolai épületre s tanítói lakra van szükség? Ha közös lesz az iskola: a 42. §. szerént építi és fentartja a község. De ha felekezeti lesz: nem szabad abba a községnek csak egy darab téglát sem adni.

Tanítói fizetésekre, taneszközökre, kézi könyvekre, iskolai alapítványokra, adóikivetésre s behajtásra van szükség? Az az első kérdés, hogy milyen az iskola? Mert ha vegyes: akkor a törvény értelmében, mindezekről a község tartozik gondoskodni. Lásd a 30—33, 35, 38—42. §§-t. Ha felekezeti: éljen ahogy tud. — Még azon esetben is, ha a község, mindazon költséget, amely az említett célokra szükséges, tisztán és egyedül azon lakosok zsebéből venné ki, akiknek gyermekei a vegyes iskolákba járnak; — ami egyébiránt épen nem így áll: mégis nagy előnyök van ezen iskoláknak már maga az által, hogy az összes lakosság köz-költségén fentartott községi hatóság törvény által van kényszerítve a felölök való gondoskodásra. Nagy segítség lenne az a felekezetekre nézve is, ha az említett teendőket ami iskoláinkra nézve is a község végeztetné, habár saját pénzünkön is. Vagy, mi

állott annak ellent, hogy a törvényben kimondassék miszerént mind a felekezeti mind a vegyes iskolák anyagi szükségseinek fedezéséről a község tartozik gondoskodni. Ez egyezett volna az 1848. XX. t. c. szellemével, az osztó igazsággal s több művelt országok gyakorlatával. Ekkor lehetett volna szó szabad versenyről. — De menjünk tovább!

Kiszakasztatott valami darab föld tagosítás vagy legelő elkülönzés alkalmával? Az a kérdés: van-e közös iskola? Mert ha van: azé az egész; — a felekezetinek csak morzsalék jut, ha ugyan jut. ¹⁾

A tanítók évenként kétszer-háromszor értekezletekre gyűlnek össze. Valóban igen üdvös és szükséges dolog! De itt is az a kérdés: milyen iskolában szolgál a tanító? Ha vegyesben: akkor lesz a községtől előfogatja s még talán napi díjja is, a 147. §. szerint; — de ha felekezeti iskolában szolgál: akkor menjen a hogy tud! ²⁾

A tanítók árváira is rendszerént mostoha sujjos szegénység vár; „mert az árva kenyérnek keserű falatja.“ — Gondoskodni azok árváiról kik a közjónak szolgáltak s talán éppen ezért szegénységben haltak el: a legnemesebb társadalmi kötelesség. Ezért egyelőre a legőszintébb örömmel üdvözljük a törvény 146. §-át. Ah de itt is az a kérdés, hogy a szegény árva atyja milyen

¹⁾ Egyébiránt gondolja el a tisztelt olvasó, hogy a fenforgó szükségekhez képest, mily csekélység az a századik hóld jövedelme. Észak-amerika némely államaiban nem a századik, hanem minden 36-dik hóld föld az iskoláé; éspedig nemcsak a tagosított vagy elkülönített féle földekből, hanem az összes föld területből, s a jövedelem mégsem elég az iskolák fentartására! Eszembe jut itt, hogy alig egy évvel ezelőtt, azt mondá valaki hazánk országgyűlésén, hogy nálunk a római katolikus klérus földbirtoka oly nagy, miszerint minden tizedik hóld föld a klérusának mondható. Hol áll a protestáns és görögkeleti egyház vagyonossága ehhez képest, hacsak fele igaz is ennek! De azért mégis versenyeznünk kell nekünk is! Ezt kívánja a liberalis törvény!

²⁾ Ez is derék verseny ugy-e? Egyik tanító a város szekeren s rakott tarisznyával és pedig mindnyájunk közkölttségén; — a másik pedig gyalog és üres tarisznyával. Erre nézve azonban még megérhetjük, hogy némely ember ezt fogja az autonomiával egyezőnek és evangyeliomszerűnek tartani, miután az apostolok is gyalog jártak, s meghagyottat nekik hogy se erszényt, se táskát se sarut ne hordozzanak!

iskolában vólt tanító? Mert ha felekezetiben vólt: akkor nincs az országos törvény szerint az ő árvája számára a hazának egy könyörfillére sem. Hát azok, akik a felekezeti iskolák barátai, nem adóznak az ország pénztárába; — vagy talán a felekezeti tanítók ellenségeket neveltek a hazának? Szegény felekezeti tanító s különösen magyar protestáns tanító, szertene nézesz s nem leled honod a hazában!”

De még nincs vége a szabad verseny gyönyörűségének!

Ha az 5 %-os adó a lehető legpontosabban behajtatik, és ha a tandíj a lehető legmagasabbra emeltetik is, nincs esetreá, hogy a községek felállithassák és fentarthassák a törvény kellékeinek megfelelő iskolákat. No de ez nem baj; mert hiszen a törvény 35. §-a világosan mondja, hogy a községi iskolák fentartására kivetett adó, az állami egyenes adóknak 5 %-t nem haladhatja meg; — tehát nem is szabad többet kivetni; — a 43-ik §. pedig nyilván megigéri, hogy ahol a költséget a község nem képes fedezni, ott a hiányt az állam pénztára fogja kipótolni. Igenis, de ne feledjük hogy csak egyesegyedül a községi iskoláknál, a felekezeti iskolák számára nincs az ország pénztárának egy árva fillére sem; — pedig abba a pénztárba adózunk ám mindnyájan!

Lássunk egy világosító példát!

Ha van két egyenlő község s az iskolák fentartására mindegyikben anyi összeg kívántatik meg, amennyi az egyenes adónak 30 %-a, s az egyik ezt mondja: én tandíjából, iskolai adóból, s más forrásokból nem tudtam többet összezsínálni csak 15 %-t; tehát még épen enyi kellene a hiányok fedezésére s megjegyzem, hogy én egyes iskolát akarok: ekkor a hiányzó összeg, az ország pénztárából tüstént utalványoztatik számára. A másik község ezt mondja: én, nagy erőfeszítéssel 28 %-t összezsínáltam; még kettő hiányzik csak, hogy a törvény által kiszabott feltételeknek eleget tegyek; — kérem ezt a haza pénztárából; de én felekezeti iskolát akarok. Erre a válasz a törvény szerint az, hogy az iskola bezárattatik, megsemmisittetik! Igazságos alapu és szabad verseny ez?! Higyje a ki hiszi. Én ugyan, egy percig sem hiszem.

Egyébiránt bizvást állíthatjuk, hogy az 5 percentes iskolai adó, még a tandíjjal és más efélékkel együtt is, felét sem fogja fedezni azon költségnek, a mely a törvényszerinti iskolák állítására és fentartására megkívántatnék. Mire való tehát az azzal való biztatás, hogy az iskolára nem kell több adót fizetni öt percentnél? Talán csak lépvessző ez? De meg aztán az a kérdések kérdése, melynek nehéz kétes szép a megfejtése, hogy vajjon vagyon-e és leszen-e anyi pénz az ország pénztárában, amennyi amaz öt percentes adónak teljes kipótolására megkívántatnék? „Elvitte a patak — Bach — a mi pénzünket!!“

A képezdék ügyének mezején pedig, már egész phálánx-xal jó az állam ellenünk. — Állami képezdékben lesz ingyen szabad asztal, lesz ösztöndíj a szegény tanulók számára stb. Honnan? Az ország közpénztárából; mert hiszen maga a tandíj, képezdei tanulóktól vajmi kevésre mehet. De imé, ugyanazon közpénztárból, a melybe pedig mindnyájan adózunk, nem jut a felekezeti képezdék számára egy árva fillér sem! ¹⁾

Uraim! vagy azt kell állitanotok hogy a törvény nem törvény, hanemcsak olyan „ha akarom vemhes; ha akarom nem vemhes“ féle valami, — ami törvényre és számokra nézve merő képtelenség; — vagy be kell ösmernetek, hogy az a sokszor harsogva hirdetett szabad verseny nem egyéb mint mystificatio, és hogy a törvény végrehajtása a magyar protestáns iskolák tetemes részét ki fogná pusztítani a haza földéről.

¹⁾ Még azon összegre nézve is, amelyet közelebb, egyházkerületeink az ország közpénztárából kaptak, de amely épen nem valami kegyajándék, hanem csak visszaadása a saját zsebünkből fizetett adó egy részecskéjének, nyilván az a kormány elve és akaratja, hogy abból iskolai szükségekre rendszeresen és feltétlenül semmitsem adhatunk, hanem csak anyiban juttathatunk valamit a tanító számára, amennyiben az, vallást is tanít! Tehát itt is, miként mindenütt a törvény és kormányrendeletek mezején, azon elvvel találkozunk, miszerént az, ami a vallás-tanon kívül vagyon, már saját iskoláinkban sem ami dolgunk; vagyis más szavakkal: a kormány, saját iskoláinkból ki akar bennünket szorítani, s legfeljebb csak egy kis szögletecskét akar abban számunkra meghagyni.

Pozitív jogi szempontból tekintve a dolgot: határozottan tagadom azt, hogy az államnak joga volna ami iskoláinkat oly versenyre hívni és kényszeríteni, amelynek végeredményétől ezeknek létele és fenmaradása is feltételeztetnék. Ez ellenkeznék szabad vallásgyakorlatunk ünnepélyes biztosításának fogalmával. Bármily szegény, bármily egyszerű iskolát vagyunk is képesek tartani: az állam azokat, szegénységök miatt meg nem semmisítheti, vagyis nincs joga arra hogy megsemmisítse.

Midőn Angliában ezelőtt néhány évvel megkezdett a felekezeti nyilvános iskolák rendszeres állami segélyeztetése: a legvirágzóbb és leggazdagabb privát intézetek tulajdonosai is felszóltak, a szabad versenynyel ellenkezőnek, sérelmesnek s monopóliumra vezetőnek tartották az egész intézkedést, mert — mint mondák, a segélyezett iskolák most már lejjebb szállíthatván a tandíjjt: nehezen lehet velök versenyezni. És mi, némán maradtunk-e, szemben oly törvénnyel, amely iskoláinkat sújtos feltételű egyenetlen versenyre kényszeríti, s míg az országos közpénztárból még a magánintézeteknek is gyámolítást ígér, — addig nekünk egy fillért sem juttat azon forrásból, amelyhez pedig mi is járultunk; egy szóval: országos erővel, nem anyira versenyt, mint inkább pusztító harcot intéz ellenünk.

1848-ban még, maga a miniszter ur is őszintébb és kegyelmesebb volt a felekezeti iskolák iránt mint most. Épen az iskolaügyi törvényterv tárgyalása alkalmával, midőn pl. Gencsi József képviselő azt akarta kimondatni: hogy a magánintézetekben tanult gyermekek évi kötelezett vizsgája, az állami intézetekben minden díj nélkül ingyen vétessék fel és tartassék meg: a miniszter ur azt mondá, hogy ha a ház protegálni akarja a magánintézeteket: akkor fogadja el az eszmét; de ha azt akarja amit ő, hogy t. i. a nyilvános intézetekbe minél többen járjanak; akkor a vizsgálati díj s más efélék által meg kell gátolni a magánintézetek feletti megszorodását. Nyilván vallotta tehát a miniszter ur, amit különben mindnyájan tudunk, hogy t. i. eféle anyagi megszorítások által pusztítólag lehet hatni a tanintézetekre. Ekkor azonban még, pártolta a felekezeti iskolákat, mert határozottan azt tervezte, azt sürgette, hogy a községi vagy állami költségen felekezetek:

szerént nyitassanak az iskolák s az országos erővel felállítandó tanítóképezdek is osztassanak meg a felekezetek között.

A mely pusztító politikát vallott a miniszter ur 1848-ban a magánintézetekre nézve, most épen azt vallja és követi már nem a magán hanem a nem katholikus felekezeti iskolák ellenében.

17. §.

Az igazságtalan alapu verseny különböző hatása s vészes politikai következései.

Közönségesen tudva van, hogy alig van a világon gazdagabb rus, illetőleg római katholikus főpapság mint a magyarországi. Ez tehát a versenyt az iskolaügy mezején, mint már említém, — igen könnyen kibirja ha akarja; akarnia kell pedig, mind saját érdekénél fogva, mind azért, mert az ország törvényei értelmében is, kényszerithető arra, hogy a kezében lévő merőben felekezeti vagyonnak is egy részét, iskolai szükségek fedezésére fordítsa. — A törvény szigorú végrehajtása folytán, a klérus általában is nyerni fog, mert saját iskoláit meg fogja tartani, s e mellett a megsemmisülő más felekezeti s különösen protestans iskolák romjain, vagy újból alakuló közös iskolák kormányán ott fog ülni, és a többség elvénél fogva, több helyütt nagyon könnyen hatalomra jutni. A római katholikus klérus pedig, mindaddig míg ő római és klérus, természeténél és feladatánál fogva türelmetlen és proselytenmacher.

Azon mozgalomban, amely most a pápaság, a zárdák, a klérus stb. ellen megindult, az evangyeliom és a valódi szabadság barátai ne bizzanak nagyon sokat. Csak egy kis politikai fordulat kell, s némelyik pl. azon érdemes újságíró urak közül, akik most ugyancsak káromolják a papizmust, meglehet, hogy a klérus tányérját fogja nyalni. E mellett ki ne látná, hogy a megindult mozgalom hullámaiban, ott dühöng ott tajtézkzik nemcsak a Róma — hanem általában minden vallás s épen az evangyeliom elleni gyűlölet is. Ha most teljes mértékben győzne is e mozgalom, e győzelem következtében épen nem az evangyeliom, hanem igen sok

helyen, s talán hazánkban is néhol, a teljes nihilizmus, a merő vallástalanság fogna trónra ülni. De ez nem tartana sokáig, „quia homo est religionis et cultus divini tenacissimus;“ az ember vallás nélkül sokáig elvégre sem lehet, s így a végletek törvényénél fogva, a nihilizmus rideg sivatagáról, a pápistaság mesterkélt gyönyöreinek s vastag kéjeinek karjai közzé fog rohanni.

Saját egyházi és iskolai szabadságunk mellől tehát, egy percre sem tágitani azon hitben, hogy a népiskolai törvény a klérusra nézve kedvezőtlen; sem azon reményben, hogy a mostani mozgalom halálos csapást fog mérni a pápaságra. Ezen hit és remény nagy mértékben alaptalan.

Semmisem bizonyosabb előttem mint az, hogy ha a klérus oly szegény volna, mint ami protestáns egyházunk, s ha ennél fogva az iskolai versenyt magára nézve épen oly nyommasztónak tartaná, mint mi tarthatjuk és tartjuk: akkor épen oly határozottan és ünnevényesen protestált volna a népiskolai törvény ellen, mint protestált a békekötések s általában minden oly törvények ellen, amelyek ami egyházunk és iskoláink számára a jogegyenlőséget és viszonyosságot biztosítani akarták.

Evangelikus testvéreink sokat könnyíthetnek magukon, különösen a Gusztáv-Adolf egylet segélyével; mert ez egylet kitűnő nagy összegeket szokott küldeni hazánkba is évenként, evangelikus egyházak és iskolák segélyezése végett. Amit legközelebb a bányakerületi evang. superintendencia hazánk közpénztárából segélyül kapott, az, ha jól emlékszem, nem volt több, mint amit a Gusztáv-Adolf egylettől nyert. Bielitzben egy igen jeles protestáns felekezeti tanítóképezde, az osztrák protestánsok számára, csaknem az utolsó fillérig, a Gusztáv-Adolf egylet költségen építettett és tartatik fen.

Mi magyar reformátusok nagy mértékben magunkra vagyunk hagyatva. Hatalmas hitfeleink tőlünk távol vannak.

Egyébiránt mindenkor fájdalmas s néha-néha talán egy kis piritó érzéssel is van öszveköttve az, ha egyházaink és iskoláink fentartása végett, a külföld rendszeres segélyezésére kell szorulnunk. A magyar reformált egyház és iskolák külföld általi segélyeztetése azonban, politikai aggodalmakkal vagy érdekek-

kel nem volt egybekötve soha. Nekünk nincs sem Rómánk sem Moszkaunk sem semmiféle központunk a külföldön; amely felé gravitáljunk. Nekünk itt kell élnünk és halnunk!

Nem így áll a dolog némely nem magyar ajku honfiainkra nézve.

A mult országgyűlés iskolaügyi szakbizottsága által kihallgatott szakférfiak közül, egyik volt Román Miron aradegyház-megyei protosyncell és hittanár is. Ő nyíltan és határozottan kijelentette hogy „az iskolaügynek minden vallásfelekezetenél, különösen pedig a görögkeleti vallásuaknál, a legszorosabb egybeköttetésben kell lennie magával az egyházzal.“ A vallásfelekezeti jellemmel nem bíró iskolák felállítását, nemcsak célszerűtlennek de valóban károsnak is tartja. „Nem hallgathatom el továbbá — ugymond — azon eszrevételt sem, miszerént, különösen a görög-keleti vallásuaknál az iskolaügy szoros egybeköttetésben van nemcsak az egyházzal, de magával a nemzetiséggel is, a nemzetiségnek pedig, melyre napjainkban az ország külön ajjku lakói anyira féltékenyek, — biztosítására, az egyházzal összeforrt iskolák igen alkalmasak; — ellenben a népiskoláknak állami közegek által eszközölni szándékolt kezelése, különösen a nem magyar ajjku lakosokra s ezek közt a románokra a legleverőbb benyomást gyakorolná akkor, midőn minden országos intézkedést oda kellene irányozni, hogy a közállamnak külön vallásu és nyelvű polgárai közt a kölcsönös bizalom létrehozassék, és az elágazó érdekek kielégítése által, maga — az átalakuláson csak alig keresztül-esett állam megszilárduljon“ stb. Az egész iskolaügyet egyházi hatóságok tárgyalása és rendelkezése alá kívánja bocsátatni, s mellékli a görögkeleti román egyházi kongresszusnak 1868. szeptember 16—28. napjairól kelt s a fenforgó ügyre vonatkozó határozatát.

Ezen határozat a görögkeleti egyháznak az 1868-dik évi IX. t. c. által biztosított autonómiájára támaszkodik, amelyet a törvényterv, leglényegesebb részeiben megsemmisítene; — az iskolák építésére, tantárgyak meghatározására s a felekezeti iskolák feletti

felügyeletnek idegen vallásu egyének kezébe adására stb. vonatkozó pontokat az autonómiával ellenkezőknek nyilvánítja; „miután pedig az állam, mely a szükséges eszközökkel sokkal nagyobb mértékben rendelkezhetik mint a felekezetek; ezek ellen versenyre kél ki: ez által az egyház törvényes joga megcsorbítottatik és ellensúlyoztatik.“ Az államköltségen felállíttatni szándékolt felekezeti jellemnélküli 20 képezdére, az azoknak adott kedvezményre és elsőségre kimondja a határozat, hogy ezek által „az egyház joga és érdeke lényegesen meg van támadva.“ stb. stb.

Altalában tehát, a görögkeleti román kongresszus, igen világosan kifejezte azt, hogy mind az egyházi autonómiára mind az iskolák fenállására nézve igen sérelmesnek tartja azt, hogy az állam a felekezetek ellen versenyezve lép fel az iskolaügyben.

Ily körülmények közt igen természetesnek látszik, hogy görögkeleti sőt talán még evangélikus vallásu nem magyar ajjú honfiaink is, Bukarest illetőleg Moszkau felé tekintenek, s onnan várnak és vesznek segélyt, hogy iskoláikat fentarthassák. Annyit legalább már olvastam az 1868-ik év egyik külföldi krónikájában, hogy a romániai parlament 25000 azaz huszonötezer frank rendszeres évi segélyt szavazott meg az erdélyi román elemi iskolák számára. De bizonyosan lesz több is, ha kell; sőt valószínű, hogy van is már ezólta.

Szabad legyen már most azt kérdenem, helyes politika-e az, amely az ország bármely ajjú és vallásu fiainak okot vagy ürügyöt szolgáltat arra, hogy gyermekeiknek még az elemi nevelést is idegen s talán épen ellenséges államnak rendszeres évi segélyével adhassák meg.

Meghiszem, hogy azt soha meg nem gátolhatjuk, hogy titkon vagy nyilván, egy vagy más célra segély ne jöjjön külföldről hazánkba, s feltétlenül meggátolni az efélet, nem is egyeznék a szabadsággal. De a népnevelés mégis rendkívüli figyelmet érdemlő dolog; errenézve gondosan és egészen ki kellene kerülni azt hogy ez, bármely vallásuaknál és ajjúaknál is rendszeres táplálékát s önfentartása anyagi eszközeit külföldről vegye; — mert ki áll annak ellene, hogy az ifju nemzedék a haza

sorsának legválságosabb pontjain, azon idegen állam zászlóihoz csatlakozzék, amelynek költségén neveltetett.

Csak azt akarom tehát mondani, hogy ha nálunk az állam a felekezetek ellen versenyre nem kél, hanem vezeti az egész ügyet felekezeti mederben, és pedig a nemzetiségekre is gondos tekintettel: ekkor sem Isten, sem világ előtt nem mondhatnák azt igazán, nem magyar ajjku honfi társaink, hogy ők a haza mostohaasága miatt vannak kényszerülve arra, hogy gyermekeik nevése végett idegen állam segélyéért folyamodjanak.

Szép volna, ha a miniszter ur, kit a minapi erdélyi utjában, némely ifju, perse kormánypárti szónokok, mint valami triumpháló római imperatort üdvözöltek, amint szétnézett Erdelyben, s épen Szébenben, ahonnan ama román kongresszusi határozat kél: — visszatérve, az egyszeri, de ám valódi imperatorként ezt mondhatná az iskolaügyben: *veni, vidi, vici!* — Csakhogy, mai időben már sokszor nehezebben mennek az ilyen szép dolgok!

18. §.

Az állam főfelügyeletéről s a tanfelügyelőkről.

A magyar protestáns egyház folyvást sérelemnek tartotta azt, ha az állam vagy államkormány rendszeres felügyeletet akart gyakorolni az ő iskoláira. Ezen nézet természetesen következett azon felfogásból, illetőleg törvényes alapelvől, hogy az iskolák a szabad vallásgyakorlatnak lényeges feltételei, az egyházszervezetnek mintegy kiegészítő részei, s így azok ügye, egészen egyházi belügy. Egyedül a törvényes magyar királynak mint országfejedelemnek felügyelhetési jogát ösmerték el, de ezt is vóltaképen csak a védelmezés céljából gyakorlandónak tartották. Hogy közzéjek és a király közzé, még egy harmadik, akár egyes hivatalnok akár hatóság állíttassék, a felügyeletnek mintegy a király képében való gyakorlása végett: azt jogszerű és törvényes dolognak sohasem tartották. Gyakorta hivatkoztak a bécsi békekötésre, illetőleg az 1608. koronázás előtti t. cikkekre; amely szerint t. i. megállapíttatott, hogy mindegyik felekezetnek az ő

saját vallásához tartozó előjárói vagy felügyelői legyenek; s ennek alapján rendszerént ily értelemmel nyilatkoztak: vannak nekünk saját előjáróink, eklézsiái, megyei, kerületi kurátoraink, esperesteink, superintendenseink, — ezek tiszte az iskolákra való felügyelés is, és ők kellőleg elvégzik ezen tiszte.

Magában az 1791. XXVI. törvénycikkben azon eszme, hogy Ő Felségének az ország törvényes hatóságai útján gyakorlandó felügyelhetése az evangélikusok iskoláira nézve is fenálljon, nem az evangélikusok eszméje volt, s épen nem az ő akaratjokból ment be a törvénybe. Egyébiránt e pontban még, nem is valami rendszeres felügyelésről, hanem csupán arról van szó, hogy a Felségnek hatalmában áll tudomást szerezni az evangélikusok iskoláiról, de csak az ország törvényes hatóságai útján.

Még 1817-ben is, mind a négy reformált egyházkerület határozottan kijelentette a Felségnek, hogy a reformált egyház iskolái felett, más vallásu férfiaknak semminemű felügyeletét nem látná szivesen, különösen a római katolikus felügyelőkről pedig azt nyilvánítják, hogy azok mint főpapjaiktól függők, inkább romlását, mint előhaladását eszközölnék a protestánsok iskoláinak. — S valóban attól, hogy protestáns iskolákba, római katolikus kormányhivatalnokok vizitálgassanak, még az osztrák abszolút kormány is megkimélte egyházunkat. Sőt még az osztrák protestánsokkal szemben is, akik pedig békekötésekre s más efélékre nem hivatkozhatnak, a legünnepélyesebben ki van mondva, hogy azok felett csak protestáns férfiak gyakorolhatják az állam legfőbb felügyeleti jogát. Bizvást állithatjuk, hogy ha az 1849 — utáni abszolút osztrák kormány, római katolikus Schulinspektorokkal vizitáltatta volna iskoláinkat: ezt mint nagy sérelmet, elpanaszlottuk volna nemcsak Karpátoktól Adriáig, hanem az egész világnak. Most pedig már, ugyanezt sokan nem tartják sérelemnek. Ilyen forgandó a világ!

A sokszor emlegetett szakférfiak közül azonban többen nyíltan és határozottan azt kívánták, hogy az iskolai felügyelők, a hitfelekezetre való tekintettel neveztesse ki, s ekként szerveztesse az iskolai hatóságok is. Én magam is határozottan ki-

jelentettem, miszerént „azt, hogy a protestáns iskolákba a kormány Schulinspektora bemenjen és hogy a kormány az iskolai statisztikai adatokat az ő saját tetszése szerénti módon szedethesse be: a magyar reformált egyház eleitől fogva sérelmesnek tekintette s ellentállott annak még II. József császár korában is. Az efélék ellen biztosított bennünket a törvény azáltal, hogy a felügyeletet egyházunk és iskoláink felett, maga Ő Felsege is, via legalium regni dicasteriorum gyakorolhatja. — Nem protestáns vallásu iskolafelügyelőnek protestáns iskolában való vizitálása, ezentul is sérelmesnek fogna tekintetni és épen oly botrányos fogna lenni mintha pl. egy kálvinista vagy zsidó Schulinspektor fogna vizitálni az esztergomi kathólikus iskolában.“¹⁾

De talán képtelenségeket beszéltünk és kívántunk mi?

Vessünk egy pillantást némely külföldi államokra!

Poroszországban és Würtembergben s még más helyütt is a német földön, felekezetek szerénti közegek által gyakoroltatik az állami felügyelet is. Legérdekesebb, legjelesebb ez

¹⁾ Ne gondolják a kormánypárt nagyérdemü liberalis viadorai, hogy mi protestánsok s épen a tiszántúli végzés hivei is, barátai ne vólnának a nyilvánosságnak. Nyitva állottak és állnak ami iskoláink is minden ügyszerető és emberséges látogató előtt; de, hogy a kormány vagy az ország azt, hogy mi protestáns apák, miként teljesítjük nevelési kötelességeinket, amelyeket mi legnagyobb részben vallásunkból folyónak tartunk, — velünk ellenkező vallásos meggyőződésben lévő s ami vallásunkat nem szerető, nem értő, nem ösmerő emberek által vizsgáltassa: az már csakugyan sérelem, sőt egyuttal képtelenség is. Épen ily sérelem és képtelenség az is, hogy idegen vallásu emberek vizsgálják azt, hogy a lelkész az ő lelkészi, az esperest az ő esperesti, a püspök az ő püspöki tisztét teljesíti-e? Nálunk a koadjutor és főkurátorok is, a legünnepélyesebb esküben felfogadják hogy pl. az egyházi és iskolai vagyonokra és alapítványokra felvigyáznak, s viszont maga a felekezet is a nyilvánosság és gyűlései által folytonos figyelemmel kísérheti, hogy az ő esperestei és más tisztviselői miként teljesítik kötelességeiket. — De mindez most már semmitsem ér, mert jó az idegen vallásu Schulinspektor, sőt a miniszteri rendeletek szerént a tollnok ur is jöhet, és ez vizsgálja meg azt, hogy ami esperesteink, püspökeink s koadjutor és főkurátoraink hiven teljesítik-e az ő egyházi kötelességeket!! Aki nem szeret himezni hámozni, csürni csavarni, hanem bátran és tisztán szemébe néz valaminek: az el fogja ismerni, hogy a dolog veleje valóban ide megy ki. — A valódi szabadság s a tanítók és tanárok iránti tiszteltet és kimélet szempontjából pedig, még a nem vizitáló, nem inspektori

ügy állása Angliában. Itten, teljes mértékben magoktól az iskoláktól, vagyis azok birtokosaitól függ az, hogy elfogadják-e az állami felügyeletet vagy se. A legújabb időkben is ezerekre megy az oly iskolák száma, amelyek az állami felügyeletet teljességgel el nem fogadják s az ilyenek aztán, az állami közpénztárból nem is kapnak segítyt. De azon iskolákhoz is, amelyek az állami felügyeletet és segítyt elfogadják, egyenesen a felekezetek szerint nevezi ki a kormány a felügyelőket, tehát katholikusként csak katholikust, a methodistának csak methodistát stb. — nemcsak, hanem e felett még, vétő jogot is ad a felekezeteknek, azaz ezeknek szabadságukban áll a kormány által kinevezett iskolai felügyelőt visszavetni stb. Ennélfogva aztán, az angoloknál és skótoknál igen nagy bizalommal, szeretettel és tisztelettel viseltetnek a tanfelügyelők iránt, s bürokratáknak őket teljességgel nem tartja és nem is tarthatja senki sem, s működésüket kiváló siker kíséri mindenkor.

Gondolom, hogy ez az angol eljárás is van oly liberalis, mint ami törvényünk. Vagy talán, tisztelni a vallást s a vallási és egyházi jogokat s tekintetbe venni azok véleményét és akara-

hanem egyszerű iskolalátogatás is némi aggodalom gerjesztő. Az angoloknál pl., ugyan ember legyen az, aki kieszközölheti hogy az iskolákba bebocsáttassék. Wiese mint igen tekintélyes férfiú, s mint a porosz oktatásügyi minisztérium tanácsosa stb. járt Angliában, s mégis csak igen nehezen eszközölhette azt ki, hogy az angol iskolaügyet közelebbről megismerhesse. Ha Angliában vagy Amerikában a kormány, az állam által nem segélyezett felekezeti iskolák vizitálására, idegen vallású felügyelőt nevezne és küldene ki: azt, a lelkiösmeret szabadsága ellen intézett bosszantó sérelemnek tartanák, épen úgy mint tartották a magyar protestánsok eddigelé. — A felekezet beleegyezésével kinevezett és saját vallásukon lévő iskolafelügyelőt azonban, az állam által segélyezett iskolákban, szívesen látják az angolok. „Azért jön ez, — mond az angol falusi földműves — mert a királyné tudni akarja, hogy vajjon jár-e a fiam iskolába.“ — Egy kis fiú, a mint a tanfelügyelő az iskolába belépett, csunya írását tüstént letörölte táblájáról; — miért? mert megtalálná — ugymond — mutatni a királynénak!! A kormány és az államfő iránti ily tisztelet és kegyelet azonban, azon „liberalis“ uton, melyet ami népiskolai törvényünk és az annak végrehajtására vonatkozó miniszteri rendeletek követnek, az iskolaügy mezején, soha el nem érhető!

tát, akik felett felügyelni akarunk: — nem egyezik a liberalizmussal?!

Bátor vagyok e tekintetben korunk egyik kitűnő államtudósát Robert von Mohl-t is felemlíteni, aki szinte azt javallja, hogy a tanfelügyelők felekezetek szerint neveztesse ki, pedig ő már csak tudhatja hogy mi az a modern állam és liberalizmus. — Sőt szabad legyen e felett még a kitűnő porosz jogtudósra s ellenzéki tagra a liberalis Gneistra is hivatkoznom, aki, csak kevéssel ezelőtt megjelent egyik munkájában — *Die Selbstverwaltung der Volksschule* — javaslatba hozza, hogy az ország oly vidékein, amelyekben nem csupán egy hitvallású egyének laknak, a rendes mellé, még második felügyelőt is kell állítani stb.

Részemről szívesen beismerem, hogy az állami felügyeletre vonatkozólag, ama határozottan tiltakozó vagy elzárkozó álláspontot, amelyet őseink elfoglaltak, nekünk már nem szükség elfoglalnunk, nemcsak azért mert olyan üldözés milyen őseinket ostromolta, minket már alig ha fenyeget: hanem azért is, mert a célszerűen rendezett állami felügyelet nagymértékben előmozdithatná a felekezeti iskolák virágzását is.

Ezen okoknálfogva, magát a törvény 14. §-át, mely a felekezeti iskolák feletti állami felügyeletről szól, minden aggodalom nélkül fogadnám, sőt örömmel üdvözléném, de csak egyedül azon feltét alatt hogy az, oly módon hajtatható végre, mint ahogy az angoloknál megy a felügyelet, tehát, hogy a tanfelügyelők felekezetek szerint, és pedig az illető egyházkerületek által kijelölt és az iskolaügyhöz valóban értő egyének közül neveztesse ki.

Scherr Tamás kitűnő paedagógus, s a zürichi iskolák nagyérdemű reformátora azt javallja, hogy iskolai vagy tanfelügyelőkké, a tanítás és iskolaügy mezején elméletileg és gyakorlatilag jártas, éltök javában lévő, erélyes s a népnevelés ügyét buzgón szerető **szakfőrflak** neveztesse ki, akik képesek legyenek nemcsak arra, hogy az iskolákat meglátogassák, statisztikai adatokat szedjenek stb., hanem arra is, hogy a tanítói értekez-

leteket vezessék és a tanítóknak, szükség esetében meg tudják mutatni hogy miként kell jól tanítani. Ezen eszméket, melyek egyébiránt a dolog természetéből önként következnek, különösen a német földön, nemcsak tekintélyes írók s tanítói testületek, hanem állami törvények is világosan kimondják.

És mit művelt a magyar kormány?

Kinevezett tanfelügyelőkké oly férfiakat, akik közül némelyik anyit se ért a népiskolaügyhöz, mint a hajdu a harangöntéshez; hanem aztán anyival buzgóbb híve a kormánypártnak, mert úgy látszik erre vólt főtekintet. Hogy pedig a dologból, a kórikum se hiányozzék, sokan a tanfelügyelő urak közül, kinevezettek királyi tanácsosokká, mintha a nagyságos vagy méltóságos cím ki-pótolhatná a hiányzó szakértést és ügyszeretetet s mintha a népnevelésnek minden parádétól idegen, egyszerű komoly és valódi munkájához, ezentul csak nagyságos és méltóságos urak vezérlete alatt lehetne kezdeni a magyar hazában!! Valóban az ily eljárás alatta áll minden bírálatnak! Ugy látszik, hogy a kormány nem veszi komolyan a dolgot, s vóltaképen nem anyira az ügy maga, hanem inkább valami más az, amire ő tekint. Gondolja el pedig a tisztelt olvasó, hogy ezek a nagyságos vagy méltóságos urak, az ő bürójokkal együtt, menyibe kerülnek évenként az országnak?!

Szükséges tehát, hogy a törvény azon pontjai, — 123—124. §§ — amelyek a vármegyék szerénti tankerületekről és felügyelőkről szólnak, egyszerűen töröltessenek el, és mondassék ki, hogy a tanfelügyelőket felekezetek szerént s az illető egyházmegyékre való tekintettel, az egyházkerületek által kijelölendő szakférfiak közül nevezi ki a kormány. Így, hiszem hogy lesz tekintélye a tanfelügyelőnek méltóságos cím nélkül is; lesz iránta szeretet s bizalom, s lesz áldás működésén. Így, lenni fogna verseny magok közt a különböző vallásu tanfelügyelők között is, s ami esperesti és superintendensi hivatalaink sem fognának anyi haszontalan levelezéssel terheltetni mint most, amidőn némely espereseknek s különösen superintendenseknek nemcsak egy-két, hanem több tanfelügyelővel kell érülköznie.

19. §.

A törvény egyedárúságra — monopoliumra — vezet.

Azon eredeti törvénytervnek, amelyet B. Eötvös miniszter ur, a képviselőházhoz benyújtott, s melyet Ballagi ur nagy elragadtatással üdvözölt, mondván: „le a k a l a p p a l,“ de amelyről Csengeri Antal meg, mint említettem azt mondotta és mondja, hogy az, az országgyűlés egyik pártjának sem kellett; ezen eredeti törvénytervnek mondom, nem volt egy-egy határozottabb és öntudatosabb célja mint az, hogy a felekezeti iskolák, a reájok kényszerített verseny ki nem birhatása miatt elpusztulván, az egész népiskolaügy, ellenére minden szabadságnak, az állam vagy inkább államkormány monopoliumává aljasittassék.

Belátták azt a szakférfiak is, egyikét nagyreményű uri ember kivételével. Kitűzetvén nevezetesen azon kérdés is, hogy vajjon a közös iskolák célbavett felállítása minő hatással lenne a létező felekezeti iskolákra: ezen kérdésre a bizottsági jegyző ur hivatalos jelentése szerint, ily értelemmel feleltek: „Némelyek ugyan, (mint Árvai, Dr. Kohn) a concurrentiának e téren is lehető hasznos voltát kiemelték; de abban majd mindanyian meg egyeznek, hogy a községi iskola oly módoni felállítása, a felekezeti iskolákat megrontaná, lehetetlenné tenné. — Nem javasolják a katkolikusok, (u. m. Mayer, Juhász, Szuppan stb.) és a görög egyesültek; de még hangosabban felszólalnak ellene a protestánsok, mint akiknek iskolái Révész szerint első sorban fognának százanként romba dőlni, és néhány év múlva, mint írja, alig lenne már protestáns iskola a magyar hazában.“ stb.

Igenis, nyíltan be kell vallanom, hogy reámnézve kimondhatatlanul fájdalmas és bosszantó volt látni azt, hogy a magyar protestáns iskolákat, melyeket az egyház, anyi vész, vihar és fájdalom közt szült, ápolt takargatott és védelmezett, s melyekhez forróbban ragaszkodott mint az anya saját gyermekéhez, — ezeket az iskolákat, most egy szerencsétlen álliberalis politika akarja semmivé tenni, egy oly politika, melynek egész eredetében és lé-

tében, vajmi kevés a valóság, őszinteség és szilárdság! Fájdalmam és bosszúságom annálnagyobb volt, mert a lapok nagyrésze által megrontott közvélemény következtében, első sorban is oly protestáns lelkészi és tanári egyének kezdettek ingadozni, akikről efélett ezelőtt fel sem tettem volna. Én részemről vallásunk és hitfelekezetünk iránti őszinte szeretetemből és hűségemből folyó kötelességemnek tartottam, nemcsak az említett vést kimutatni, hanem egyszersmind kifejezni azt is, miszerént „ha a törvényterv, úgy amint van életbelép: voltaképen semmi különbség nem lesz, a községi, felekezeti s magános és nyilvános iskolák közt. Verseny nem lesz és nem lehet semmi; hanem az egész iskolaügy, az állam vagy inkább az államkormány monopoliumává válik s különösen a tanítói kar, nagyrészen a kormány-hivatalnokok sorába lép.“

A legőszintébb elismeréssel ki kell jelentenem, hogy mindjárt a bizottsági tárgyalások kezdetén, amint az iratokból látom, maga a miniszter ur volt az, aki a tervből kivette a felekezeti iskolák ellen intézett halálos fulánk egy részét.

Szentesítettén a törvény, semmi szó sem hangzott a hazában erősebben mint az, hogy a törvény liberalis, a protestáns iskolák sorsa semmi vészben nem forog stb. stb. Sőt volt oly protestáns egyházi hatóság, amely ünnepélyesen kimondá, hogy a törvény által célzott felekezeti jellem nélküli községi iskolák, éppen a protestantizmus elveivel egyezők, és igen üdvösek, korszerűek stb. stb.

Be kell vallanom s talán némi pirulással, hogy bár a törvény ügyét folytonos figyelemmel kísértem, s emellett márelőbb is, a népnevelés hazai multját s külföldi állapotát, különösen hitfelekezeti és egyházjogi szempontból, néha-néha előszeretettel tanulmányoztam: mindemellett, mégis hajlandó voltam én is azt hinni, azt reményleni hogy a szentesített törvény, már semmi vészszel nem fenyegeti sem hitfelekezeti érdekeinket s éppen iskoláink lételét, sem általában a szabadság ügyét.¹⁾

¹⁾ Amint ezt, egyrésztől őszintén bevallom, úgy másrésztől igen természetesen, hogy a törvény miatt, különösen országgyűlési képviselőinknek szemrehányásokat tenni, sem jogosítva sem indíttatva nem érzem

Ujból gondos tanulmányozás alá vétén azonban a törvényt és az annak végrehajtására vonatkozó miniszteri rendeleteket: azon meggyőződésre jutottam, hogy a halálos fulánk folyvást meg van a törvényben s a miniszteri rendeletekben, hanem most már sokkal jobban és ügyesebben maszkirozva, mint a tervben volt, és most nem hirtelen, hanem lassu halál lenne a fulánk következése. A miniszteri rendeletek, tanfelügyelők s a kormánypárti viadorok és a sajtó által azouban felszólíttattunk és buzdíttattunk mintegy, hogy megelőzve a sinlés és lassu halál kellemetlenségét, haljunk meg modern halállal; azaz mondjunk le felekezeti iskoláinkról, saját magunk tegyük községiekké azokat, mert ezt kívánja tőlünk a modern civilizátzio s a liberalismus érdeke stb. stb.

Játszék bármiként a politika, melyet nem alaptalanul determinált valaki úgy — miszerént az: ars fallendi homines; mondjon bármit a sajtó melynek véleménye valóban igen sokszor ephemer, azaz naphoz kötött, naponként változó és mulékony: túl van minden kétségen, hogy az ékes leplek alatt, ott van a törvényben a vész, ott van a monopolium saskörme is!

Igenis: mert ott, ahol szabad verseny nincs: vagy teljes tétlenségnek vagy monopoliumnak kell előállani és pedig mulhatatlanul.

Kimutattam pedig a megelőző cikkeken, hogy ha a törvény szigoruan végrehajtatik, úgy amint törvényt végrehajtani kell: az egészen magukra hagyott protestáns iskolák és képezdék, a versenyt ki nem birhatják, s a görögkeletiek sem, saját erejökkel. A versenytéren tehát nem maradna egyéb, mint az állam és a klérus, vagyis az iskolaügy a katholikusoknál a klérus, a nem katholikusoknál az állam monopoliumává lenne; természetesen oly módon, hogy az iskolával együtt, maga

magamat. Meggyőződéseim szerint, az egésznek forrása nem más, mint a kormánynak bürokráciára és centralizációra törekvése és az elhamarkodás! A törvény által kisebb nagyobb mértékben mindnyájan váratlanul, készületlenül vóltunk meglepetve, s valljuk meg, hogy a kormánysajtó lármája által, kisebb nagyobb mértékben sokan terrorizálva és félrevezetve!

a tanítói hivatal is belép a monopólium körébe, azaz, a tanítók kormányhivatalnokokká lesznek.

Lássuk már most, mit mondanak némely tekintélyek ezen állapotról?

Mill Stuart így szól: „Szintoly helytelennek tartanám mint bárki más, hogy a népnevelés egészen, vagy csak részben is az állam közvetlen befolyása alatt álljon. Az általános államnevelési rendszer nem egyéb, mint egy mesterfogás, az embereket mind ugyanazon minta szerint képezni, s miután e minta, melyhez alkalmazkodni kényszerülnek, a kormányon uralkodó hatalom tetszését bírja: legyen bár e hatalom egyes fejedelem vagy papság, vagy arisztokrácia, vagy a létező nemzedék többsége: ha eredményt és sikert viv ki, kétségkívül zsarnokságot létesít, előbb a szellem, utóbb a dolgok természetes következése szerint, a test felett is.“ stb. Mill azon esetre, ha a társadalom, saját fejletlensége miatt, vagy nem képes vagy nem akar a nevelésről gondoskodni, megengedi mint kisebb rosszat, hogy a kormány vegye az iskolák ügyét kezébe. Nálunk azonban, legalább a protestánsokra nézve, ez az eset fen nem forog; mert a protestáns népiskolaügy, aránylag mindenestre a legjobb lábon áll a hazában, s bizonyosan ami kormányunk is, mely új iskolák állításában nem igen buzgólkodott, azért intézi toborzását a protestáns s különösen nagyobb városi iskolák ellen, hogy így, ezek tekintélyével a többieket annál inkább hálóba kerithesse.

Napjaink már sokszor emlegetett jeles államtudósa Robert von Mohl, az állami monopólium által létrehozott iskolai rendszert a legkeményebb rabszolgaságnak nevezi, amely nemcsak a testet teszi rabbá, hanem a szellemet; s a magasabb emberi célokat is áldozatul viszi az állam számára. Az ekként egységes és változatlan modelbe szorított nép, elmarad a szabadon fejlődhető népektől. . . A szabad állam, minden egyes polgárának elősmeri azon jogát, hogy a tetszése szerénti műveltségre lehetőleg szert tegyen, s a célra szolgáló eszközöket szinte saját tetszése szerént választhassa. Az állam működése az iskolaügyben vóltaképen csak kiegészítő, azaz rendszeresen segél, de

csak ott, ahol az egyesek saját erejökkel célhoz nem juthatnak. Az állam megszabhatja s szabja is meg az iskolákban adandó képzettség minimumát; de ezt csak a legszükségesebb tárgyakra nézve, s csak arról szerezzen magának biztosítékot, hogy az a minimum, bármi uton, elérettessék stb.

Egyik, nagy elterjedtségű és tekintélyes német iskolai lapban, látom a többek közt idéztetve Humboldt Wilmos eme, mondatát: „Előttém úgy látszik, hogy a köznevelés egészen kívül fekszik azon határokon, amelyek között az államnak a maga működését tartania kell.“ Dahlman kitűnő német állam tudós így nyilatkozott „egy állam sem veheti magához a gyermekeket oly célból, hogy azokat saját tetszése szerint s állam célokra nevelje, anélkül hogy a népet, legnemesebb oldalán meg ne rontsa; — nekünk pedig a józan okosság teljes mértékben megtiltja, a lelkeknek az állam számára való elárulását. Az emberi sarmadék védelme és ápolása a család körébe tartozik.“ Számtalan ilyen tétéleket lehetne idézni, a legtekintélyesebb íróktól. De lássunk még csak egy francia nyilatkozatot!

„Ha a kormány kezébe adjátok a tanítás monopoliumát: akkor a társadalom egy részét fel fogjátok ruházni azon hatalommal, hogy véleményének erőszakkal is diadalt szerezzen és elnyomja az ellenkező véleményeket; alávetitek az oktatás ügyét a politikai viszontagságok és változások minden esélyeinek, és a köznevelés sorsa, mely csak egyedül a társadalom előhaladásától tartoznék függeni, változni fog az időnkénti többség és miniszteriumok szerint.“ — Egy szabadelvű francia lap nyilatkozott így egykor. S valóban Franciaországnak igen nagy szüksége volt és van az ilyen intésekre!

Már I. Napoleon nagyon jól értette amaz igazságot, hogy akié az iskola azé a jövő, s egyezőleg több — különösen római katkolikus udvarokkal és kormányokkal, úgy gondolta, hogy nem szükség abból a felvilágosodásból oly sokat juttatni a népnek; mert még majd elégedetlen talál lenni az állapotokkal. E végre megparancsolta, hogy az elemi iskolákban íráson, olvasáson és a számvetés négy alaplüművelein kívül semmi egyebet nem szabad ta-

nitni. Na persze azt eltűrte, ha minden iskolában gondosan szavaltattak az őt dicsőítő versek. E mellett azonban megtiltotta a gymnáziumokban a történelem tanítását, s az egyetemet merőben kenyér tudományok szolgai műhelyévé aljasította. Melyik autonóm protestáns egyház rendelt vagy akart valaha ilyet? — A juliusi forradalom utáni időkre tekintve, leginkább a tiszteletreméltó Guizotnak lehet köszönni azt, hogy létrejött egy célszerű népoktatási törvény, mely kimélte a felekezeti okos érdekeket; nem vólt hűtelen az alkotmányos elvek iránt sem s a népnevelés ügyének valóban üdvös lendületet adott. — Az 1848-dik évi reszpublika alkalmával, Carnot egy oly törvényjavaslattal állott elő, melyszerént az elemi oktatás ingyenes, de egyszersmind kötelezett legyen, a tanítói fizetések javittassanak; az iskolákra fordítandó államköltség emeltessék fel stb. stb. Napoleon reakcionarius győzelme után csakhamar, nev. 1850. március 15-dikén egy oly törvény fogadtatott el, amely guny vólt minden szabadság és felvilágosodás ellen, de annál inkább kegyelte a klérust és az apácákat. — A Guizotféle törvény szerint választás utján előállított iskolai hatóságok megsemmisítették, s a tanítókat sem vólt többé szabad választani, hanem csak egyszerűen kinevezettek azok a kormány által. stb. stb. Ilyszerű monopolium és bureaukrácia pólyái között nyöszörög a francia népiskolaügy minde mai napig; s bármi szép aranyos legyen is a bölcső, s bármi andalító dalok vagy harsogó bambásztok hangozzanak is a felett: a szabadságnak kigyókat fojtogató Herkulese, abból a pólyából előteremni nem fog soha! Pedig, amint észre lehet venni, ami kormányunk épen az iskolaügyben is, a dicső napoleoni politikát követi! *Heureuse France! Heureuse Hongrie!* Mindent megnyertünk mi! Nincs a miénknél liberálisabb törvény e világon!

Ah de mégis ravaszok vagy együgyűek vagyunk mi tiszántúli magyar kálvinisták, hogy észre nem vesszünk, miszerént midőn az állami monopolium ellen han dabandázunk, vóltaképen csak a magunk nyomorult egyházi monopoliuma mellett ultramontánkodunk! Nemde, modern liberalis urak?

Nem épen jól gondolkoztok uraim! Mi a ti monopoliumotokkal nem monopoliumot állítunk szembe, hanem teljes szabadságot

s az apai jogokat. De ti minket még a versenyzési képességtől is meg akartok fosztani s azon jogot, melyet a magyar protestáns egyház mint magyar protestáns szülék demokratikus szervezetű társulata bir, konfiskálni akarjátok a ti monopoliumotok számára. Mutassátok ki egyébiránt azon törvényünket vagy intézményünket, amely anathémát szórna azon szülékre, kik nem ami iskoláinkba hozzák gyermekeiket; — vagy amely elzárná a szüléknek az iskolaügyre való befolyását! Ami iskoláink, templomaink, gyülestermeink nyitva állanak; — oda sem bortal nem kergetnek, sem anyagi előnyökkel nem kecsegtetnek, sem illusorius versenynyel és mystificationnal nem kényszerítnek senkit. Méltóztassatok tehát megérteni, hogy mi a valódi szabadságért s a szülei jogokért harcolunk. Ha egyházi monopoliumot kerestek: menjetek az általatok akarva nem akarva kegyelt klérushoz. Aki előtt pedig, mint Ballagi ur előtt, a népnevelés dolgában az állammal pl. a modern osztrák-magyar állammal szemben is, a „debreceni kálvinista gyűlés,” és „az esztergomi papizsinat vagy plane a jezsuiták,” egyiránt mindegy, és egyenlő mérvben szabadságellenes, az már a tudománynak és szabadelvűségnek nem mezején, hanem valami ködei és felhői között oly salto mortalét tett, melynélfogva a kicsinyes földi dolgokat tisztán látni, legalább ezuttal nem képes.

Egyébiránt, a tiszántuli egyházkerületről, amelyet Ballagi ur modern kaleidoskopja az ultramontanokkal és jezsuitákkal hozott egy csoportba, szabad legyen megjegyezni, miszerént ez, mint Bur is jól emlékezhethnék reá, ha nem vólna oly feledékeny, már az 1867. végén tartott konventen nyilván előadta az iskolaügyre vonatkozólag a többek közt ezen tételt:

„Bármiféle tanintézeteket mind egyesek, mind társulatok vagy vallásfelekezetek **szabadon** állíthatnak s tarthatnak fenn. Ezek szerént nyíltan és határozottan azt javalljuk, hogy a nevelés- és iskolaügy monopoliummá soha és semmiféle alatti ne legyen. Azzá lenne pedig, ha testté válnának az eféle igék: az iskola- vagyis a nevelésjoga csak az államé, . . . csak az egyházé. . . , stb. stb. Az iskola azé, aki azt állította, fentartja és bírja! — Kü-

lönösen az elemi iskolákra nézve pedig azt állítani, hogy azok állítása és fentartása kétségtelen állami jog: a legönkényesebb felvételek egyike, melyet egyébiránt a szabad keresztyén államokban, maga az élet megcáfolt és naponként cáfol. Mind a szabadság, mind a művelődés érdeke azt hozza magával, hogy a nevelés és iskolaügy mezején is legyen verseny és pedig minél szabadabb. A versenyzők közt ott lehet az állam is, azaz ő is állíthat iskolákat, ha t. i. a parlament úgy akarja és az ahhoz való költséget megszavazza.“

Ugyan kérem, legyen szives Ballagi ur kimutatni, hogy mi az, ami ezen tételben nem liberalis, és hogy az ami „gyászos bal-lépés“-ünk menyiben jött ellenkezésbe ezen tétellel?

Vagy talán a nevelés- és iskolaügyi liberalizmus döntő mértékévé ami törvényünk lett, úgy hogy, aki azt nem helyesli az már nem liberalis; — vagy más szavakkal: most már a nem katolikus felekezetek szabad versenyének lehetetlenné tétele, vagyis a monopolium lett a liberális eszmévé??

20. §.

A törvény, szabadságellenes bürokráciára és centralizációra vezet.

Poroszország nem valami klasszikus hazája a szabadságnak, mégis kimondotta ott az alsó ház, már 1863-ban azon alapelvet, hogy a népiskolák feletti felügyelet és kormányzat mezején, a bürokrát centralizáció helyébe, csaknem teljes mértékben az önkormányzás elvének kell lépnie. Igen helyesen! mert alig lehetne szabadságszerető keresztyén szülékre nézve egy-egy lealázóbb valami mint az, hogy az ő gyermekeik, nem az ő szabadakarattok, és saját elveik, hanem a kormánynak és hivatalnokainak vagy éppen magának az államnak is időnkénti önkénye, tetszése és szeszélye szerént neveltesse. Emellett el van ösmerve immár, hogy az iskolai felügyeletet, kormányzatot s a tanítói hivatalt is, nemcsak a bürokrácia és centralizáció zsarnoki nyomása — hanem a politikai pártok uralma alól is meg kell szabadítani, még a legszabadabb a legdemokratább államokban is.

Ezen szempontból már a mi törvényünk ellen, nem csekély kifogások lehetnek. Lássunk röviden egyet-kettőt.

A község, illetőleg a szülék egyeteme kiskorúságra taszittatik, mert a tanítót nem az illető községi tagok vagy apák választják, hanem választja azt csak az iskolai szék; ah de ez is tehetetlen és kiskoru önmagában, mert a 136. §. szerént, a tanítót csak a tankerületi iskolatanács küldöttének elnöklete és vezetése alatt választhatja, s még így is, a választás eredménye, az illető iskolatanácsnak, jóváhagyás végett bejelentendő.

Tehát Debrecen s más, rendezett tanácscsal bíró vagy királyi város - municipium! nincs anyira elbocsátva, nincs anyira képesítve, hogy a maga által fizetett tanítót, saját emberének elnöklete és vezérlete alatt választhassa! Gondolom, hogy ehez sem kell kommentár!

A törvény a nagyobb városokat s különösen a municipalis joggal bíró királyi városokat, bosszantó szolgaságra alázza, a menyiben azokat, az egy Budapesten kívül, önállóságuktól megfosztva, a vármegyékbe olvasztja; holott több országokban s még az osztrákoknál is, a rendezett tanácscsal bíró nagyobb városok, iskolaügyi tekintetben is önállóknak nyilváníttatnak. Ezt kívánná a dolog természete is, mert hiszen pl. az iparral, kereskedelemmel stb. kiváló mértékben foglalkozó s e mellett általában is műveltebb királyi városokban, maga a népnevelés és népiskolák feladata sem épen minden tekintetben az, ami a merőben földmivelő, vagy bércek között pásztorkodó községeknél.¹⁾

A vármegyei iskolatanács tagjainak többsége, a vármegyei bizottság által állítván elő, igen könnyen politikai pártérdekek

¹⁾ Mily igazságtalan és bosszantó a törvény ezen pontja pl. Debrecenre nézve! Körülbelől állíthatni, hogy Debrecennek magának van anyi intelligenciája mint Biharmegye felerészének; van főiskolája, gymnaziuma, tanítóképezdéje stb; lesz benne mahólnap 30—40 elemi iskola, s mondhatni, hogy ha soha municipalis joggal bíró királyi város nem volna is: iskolák tekintetében ő most is, miként századok óta, egy önálló egésznek képez. De azért mégis be kell olvadnia a biharmegyei iskolatanácsba, éspedig négy taggal, kik közt két református, egy r. katolikus, és egy zsidó van. — Biharmegyében a reformátusok száma

szülötte és eszköze lehet. Annak a pártnak ugyanis, amely a bizottság kebelében többségben van, hatalmában áll egyenesen saját emberei közül választani az iskolai tanács tagjait. Ez mind másként menne, ha ezen tanács tagjait a községi iskolai székek választanák, és ha magoknak ezeknek alakításánál azon a tyákra lenne legfőbb tekintet, akiknek gyermekei éppen iskolába járnak. Igen természetes, jogszerű és praktikus eszme az, hogy az iskolai hatóságok szervezésénél, az iskolába járó gyermekek szülőire legyen kiváló tekintet.

Nálunk azonban, bármiként alakuljon is meg a tankerületi iskolatanács; vóltaképen nem egyéb az, mint eszköz a tanfelügyelő kezében. Igenis, mert ami érdemes magyar tanfelügyelőinkben, üdvözölhetjük a bürokrácia szabadságmentő dicső igéjének megtestesülését! Lássunk csak egy pár vonást!

A szabadság és a társadalmi önkormányzat elve azt hozná magával, hogy a tanfelügyelő előállítására kellő befolyásuk legyen azoknak akiknek iskoláira ő felügyel. Láttuk, hogy miként megy a dolog az angoloknál. — A berlini tanítók, a porosz országgyűléshez ez előtt néhány évvel beadott iskolaügyi kérvényökben, nemcsak azt fejezik ki, hogy a tanfelügyelő valóban szakember legyen, hanem azt is, hogy az választassék a kerületi gyűlés által. Az osztrák minisztérium egy újabb iskolaügyi törvény terve szerint, a tanfelügyelőt a miniszter nevezi ki, de csupán azon három férfiú közül akiket a tartományi iskolatanács kijelöl. Nálunk, még eféle kijelölésről sincs szó. Mitehát osztrákabbak vagyunk az osztrákoknál!

Az osztrákoknál, a nevezett módon is, csak hat évre neveztetnék ki a tanfelügyelő; nálunk élethossziglan, s ad majorem bürocraciae gloriam et ad terrorem populi, a királyi tanácsosság

körülbelől négyszerte több, mint a római és görögkatholikusoké együtt véve; sőt ha tudomásom nem csal: magában Debrecenben van anyi református, mint amennyi római katolikus van az egész Biharmegyében: de azért jelenleg, a biharmegyei iskolatanácsban, a római katolikusok bármely percben leszavazhatják a reformátusokat! Én legalább, ez idő szerint így vagyok értesülve; — és aligha rosszul.

indelebilis characterere is reája nyomatik. Mit tehát osztrákabbak vagyunk az osztrákoknál!

Az osztrákoknál az iskolatanácsnak a tanfelügyelő csak tagja; de éppen nem elnöke; hanem elnöke a kerület politikai hatóságának főnöke. Nálunk az iskolai tanács egyenesen a tanfelügyelő bürokrat elnöklete alatt áll. A miniszteri rendelet szerint „a tanácskozásokat és általában az iskolatanács összes működését, az iskolatanácsok számára kiadott miniszteri utasítások szerint vezeti.” Mit tehát osztrákabbak vagyunk az osztrákoknál!

Valódi szabad elvek szerint az iskolatanácsnak, magának állana jogában, elnökét saját kebeléből szabadon választani. A tanfelügyelőnek jelen kell lenni igenis; s tanácskozási joga is legyen ugyan; — de szavazata csak akkor, hogy ha ő is választott tagja a tanácsnak. Általában, olyanforma viszonyban legyen a tanácshoz, mint szabad alkotmányokkal bíró országokban, a miniszter van a parlamenthez. Ami törvényünkben azonban efélenek nyoma sincs. Ami tanfelügyelőnk vezeti még az iskolai tanácsot is, és annak egyáltalában nem, hanem csupán és egyedül a miniszternek felelős; — utasításokat is az iskolai tanácstól éppen nem, hanem csupán a minisztertől fogad el. Ami jámbor iskolatanácsunknak, még ahoz sincs szólója például, hogy ha valamely felekezeti iskola felett, annak szegénysége vagy más ok miatt, kimondatik és végrehajtatik a halálos ítélet. Elvégzi ezt, a miniszteri utasítások szerint maga az érdemes tanfelügyelő ur. — Ő az elnöke az állami tanítóképezdek igazgató tanácsának is; s a bürokrácia elveihez híven, helyettesét mindenkor maga nevezi ki.

Vegye figyelembe még mindezekhez a tisztelt olvasó a tanfelügyelő számára kiadott miniszteri utasítást, s meg fog győződni felőle, hogy a mi politische Schulverfassungunk tartalma és szelleme nem más, mint a megtestesült bürokrácia, melynek élén, a miniszter áll. Ő a fényes nap, a centrumban, a községek, megyék és felekezetek stb. mint sötét plánéták ő körülte forognak; — de csak úgy, amint a tanfelügyelő vezeti őket.

A miniszter nevezi ki az ő saját korlátlan tetszése szerint a tanfelügyelőket; — törvény: 124. §.

A miniszter, bárhol, ha szükségesnek látja, tisztán államköltségen, saját tetszése szerint állíthat fel, a helyi körülmények által igényelt népoktatási tanintézeteket, 80. §. Ő jelöli ki az állami képezdek helyeit; ő nevezi ki azok tanárait, ő állapítja meg tantervöket; ő nevezi ki azok igazgató tanácsának tagjait; ő ad utasítást ezek anyagi és szellemi ügyekben való működésére; — ő a döntő felső bíró a képezdei peres ügyekben. A miniszter készít tanterveket mindenféle községi és állami intézetek számára; ő állapítja meg a gyermekek iskolai mulasztását igazoló eseteket; az ő beleegyezése nélkül egyetlenegy községi tanítót is elmozdítani nem szabad stb. Lásd a törvény 81. 98. 99. 56. 77. 78. 89. 5. 138. §§-it Ugyan kérem miért kellett mindezen hatalmat, kizárólag a miniszter kezébe tennile? Fejtsék meg, ami liberalis demokrataink!

Vessünk egy pillantást a tanítókra!

A törvény tartalma és szelleme nyilván oda céloz, hogy a tanítók az állam által neveltessenek, s a szóteljesértelmében államhivatalnokok legyenek. E célra szolgálnak a kitünő kedvezmények az állami képezdek tanulói számára; továbbá a tanítók képesítésének, oklevelének, vizsgájának, póttanulmányának stb. állam általi szigorú meghatározása és vizsgálata; — a tanítók választásának és elmozdításának az iskolai tanács, illetőleg a kormány helybenhagyása alá vetése; a községi iskolatanítók javára az állam és az államkormány által biztosított többrendbeli kedvezmények fizetésük behajtására, nyugdíjazásukra, özvegyeik, árváik, biztosítására nézve stb stb.

Egyszóval: a törvény és az annak végrehajtására vonatkozó miniszteri rendeletek, minden bizonynyal azon pontra vezetnek, amelyen ha megkérdezzük a tanítóktól, hogy kicsoda az, akitől ők legtöbbet várnak és reménylnek, kitől leginkább félnek, s akinek helybenhagyására vagy rosszalására legtöbbet adnak: bizonyosan nemcsak a községi, de mahólnap még a felekezeti tanítók is ezt fogják mondani: ami urunk és mindenünk nem más, mint a tanfelügyelő ő méltósága és a miniszter ur ő nagyméltósága! Községnek, iskolaiszéknek esperestnek, traktusnak stb. jóformán oda sem néznek; mert hi-

szen mindezek felett is vizsgáló és ítélő ur a tanfelügyelő és miniszter!

De bizonyosan el fog jöni azon idő is, amit különben a Bach és Thun rendszer alatt már megértünk, és ami pl. Bajorországban mai napig megvan, hogy t. i. a tanítók választásánál elmozdításánál stb. a politikai jellem és érzület is figyelembe fog jöni, és pedig nem utolsó sorban. A német protestáns egylet múlt évi gyűlésén, említé egyik tag, hogy ő nem sokkal ez előtt látott egy, tanító számára kiadott bizonyítványt, amelyben megvölt írva, hogy az a tanító, a politikai választásoknál mindig loyális és kormánypárti volt; ennél fogva az illetők különös pártfogásába és kedvezésébe ajánltatik. Nemsokára felűnhetnek az ily jelenségek nálunk is! Majd ekkor kerül horogra némelyik „demokrata“ és „demagóg“ tanító ur, aki most a felekezeti iskolák, lelkészek s egyházi hatóságok ellen tele torokkal hangversenyez! Valóban némelyik nem tudja hogy mit cselekszik! Rut hálátlansággal deklamál az egyház ellen amely őt nevelte, és amely őt politikai véleményért sohasem üldözte; s nem veszi észre, hogy a kormány, amelynek karjai közzé epedve rohan, egész majomi szeretettel agyon fogja ő benne a szabad gondolkozásu magyar embert szorítani.

Midőn Angliában néhány évvel ezelőtt, elkezdette az állam a tanítókat közpénztárból gyámolítani, egy tekintélyes hang így szólott az ellen: „azon gondolatnak, amely gyökeret kezd verni, hogy t. i. az állam, a tanítói hivatalt pénzzel állandóan gyámolítsa, — a lehető leggyorsabban ellene kell dolgozni. Gondoljuk el csak, hogy ha valósággal létre jő ezen állam fizetéses iskola — tanítói zsóldos sereg: egészen a miniszter hatalma alatt fogna ez állani; — ámde ez a hatalom az alkotmánynyal ellenkezni fogna“ stb. Ez azonban már tulságos féltékenység. Én részemről szívemből ohajtom, hogy tanítóinknak a lehető legjobb fizetésök legyen s hivatalukban mindenféle igazságtalanság ellen védve legyenek; — de más részről mind a tudomány és a nevelés mind a haza szabadságának érdekében azt is ohajtom, hogy kormányhivatalnokokká semmi szín alatt és semmi részben ne tétessenek.

Szemben a centralizációval és bürokráciával, amelyekre ami törvényünk tör, egészen Bunsen hiva vagyok, aki így szól a többek közt: „a centralizáció, a népnek valódi szabadságra való képzésével össze nem férhet, s elvégre magát az államhatalmat is inkább gyöngíti mint erősíti. Az európai szárazföldön divatos hivatalnoki uralomról — bürokráciáról szólok, amely a legkisebb részletekig menő gyámság alá szorítása a népnek az állam nevében, mely maga mellett semmi önálló kört el nem esmer, s különösen a községek önállóságát megsemmisíti“.

Vegyük figyelembe már most a magyar protestáns egyház demokratikus alapokon nyugvó alkotmányát, amelybeu sem centralizációnak, sem bürokráciának nyoma nincs, és amelyben sem a tanítói hivatal, sem a szülei jogok kiskoruság s gyámság alá taszítva vagy szabadságellenesen korlátozva nincsenek! Merem állítani, hogyha a németországi protestánsoknak ilyen szabad s az államtól is független egyházalkotmányuk volna; nem fognák emlegetni az iskoláknak egyház alóli emancipálását. De ő náluk az egyházszervezet sinlik a legtöbb helyen a centralizáció, bürokrácia és hierarkhia sújdos járma alatt, s így nem csuda, hogy közöttök is miként az angliánok és római katolikusok között a szabadelvűek nem szeretik az egyház kezében látni az iskolák ügyét.

Mi pedig ne feledjük egy percre sem azon egyszerű igazságot, miszerént a valódi szabadelvek szerént, a tanítás és nevelés, vagy iskolatartás joga, eredetileg és vóltaképen sem nem az egyházé sem nem az államé, hanem a szüléké, és a szülék ezen jogának épen és sértetlenül fen kellene tartatnia, még azon esetben is, ha a nevelés és oktatás ügyének legfelsőbb vezetése, nagyobb siker biztosítása végett, vagy bármi más célból, az egyház vagy állam kezébe tétetett le. Ha tehát az a kérdés, hogy nekünk magyar protestáns szüléknek, gyermekeink nevelése körüli jogaink, nemcsak vallásunk, hanem a valódi szabadság és művelődés szempontjából is, hol vannak inkább biztosítva; ami autonom egyházi iskoláinkban-e, vagy a törvényszerénti községi iskolákban: arra egész nyugodtsággal azt felelhetjük hogy ez idő

szerént legalább, minden bizonynyal ami autonóm iskoláinkban!

Visszagondolva azokra, amiket ami népiskolai törvényünk tartalmáról, hatásáról, jelleméről eddigelé, nyugodt meggyőződéssel előadtam: lehetlen a legőszintébb csudálkozásomat ki nem fejeznem azon rettenetes csalódás felett, amelyben Ballagi ur lélegzik, midőn nem kételkedik a nagy közönség előtt nyilván így szólani: „bátran elmondhatjuk miszerént Európának semmiféle országa oly liberalis iskolatörvény-nyel nem dicsekedhetik,“ — mint t. i. a mi hazánk¹⁾

Némelyek azonban, s a többek közt épen Schwarz Gyula is, — másként gondolkoznak ám a dologról mint Ballagi ur. Schwarz Gyula ezt mondja a többek közt: „a miniszter törvényjavaslata egészen tanuskodik azon erőlködésről, hogyan lehessen a laza szabadelvűsködés meggondolatlan jelszóival eltakarni az által-kotmányos központosítás vágyát; áldozatul hozni néhány formai külsőséget a látszatnak, de a tartalmat egészen a kormányhoz ragadni“. „Báró Eötvös községi népis-kolákról, tanszabadságról beszél és mégis, mi törvényjavaslatá-nak tulajdonképeni értelme? Az, hogy a község, az elemi tanodá-nak költségeit tartozik viselni, de a tanítójelölteket, a segéd-tanítókat, a tantárgyakat, a taneszközöket, a tanrendszert az állam oktroyálja a „szabad“ községre. Sőt e törvényjavaslat szerint még azon elemi tanodákat is, melyeket a szabad községek, az ál-lam által követelt elemi tanodák köteles számán felyül találnának magán buzgalomból állítani, még ezen tanodákat is az állam fogná szabályozgatni. Mi ez tehát, ha nem állami egyedárus-kodás? Mi ez, ha nem nyilt guny, a lelkes báró ál-tal anyira meghangsúlyozott községi autonomia és tanszabadság irányában“. „Valóban a XIX-dik század eszméinek írója, anyira állammonopólt akar csinálni

¹⁾ Nem tudom hogy miféle Európa és annak micsoda országai le-behettek Ballagi ur örömittas szeméi előtt; hanem anyit mondhatok, hogy azon prózai Európa, amelynek iskolaügyi állapotát s épen tör-vényeit valami kis részben én is ösmerem, egészen más valamiről tézsen bizonytságot!

e törvényjavaslatban, az összes elemi közoktatás ügyből, miszerént, nemcsak a községi autonómiát alapjában támadja meg, hanem még a vallásfelekezetek autonómiájának kérdésén is, úgy könnyű szerrel keresztül siklik“. A kormánypárt népnevelési politikájának hatását pedig így jellemzi Schwarz Gyula: „maradnak még Önök népnevelési politikája folytán, elég számmal kortestömegek, kiket mint oktalan barmot leitatathatnak, pénzzel vagy kukorica földdel megvásárolhatnak, hogy míg Önök élnek maguknak általuk a parlamenti többség kényelmét biztosíthassák.“ Amit Schwarz Gy. a törvényjavaslatról mond, azt, érti egyenesen magáról a szentesített törvényről is.

Ha már multhatlanul tekintélyhez kellene csatlakoznom: természetesen, hogy inkább Schwarz Gyulához, mint Ballagi urhoz állanék, és e részben maga B. ur is meg fogna bocsátni, mert hiszen az ő „Protestáns egyházi és iskolai Lap“ja volt az, amelyben Szeremlei Samu ur, Schwarz Gyulát, mint a nevelés és iskolaügy mezején valóban szakértő, buzgó és demokrata tudóst üdvözölte, természetesen, az általam idézett nézetek világra jötté előtt! Hogy most már miként vélekedik B. vagy Sz. ur Sch. Gyuláról: nem tudom! Én mindhármójukat derék embereknek tartom és becsülöm; csakhogy közülök most, az épen fenforgó tárgyra nézve B. és Sz. urak vannak óriási tévedésben, Sch. Gy. pedig helyes uton jár.

Egyébiránt nem kell hozzá valami profétai lélek, hogy bátran kimondhassuk miszerént, a törvény hiresztelt szabadelvűsége felőli vélemény mondva csinált káprázata, nem sokára el fog enyészni, mint könnyű pára a fuvósél előtt.')

1) Ah de majd el is feledem, hogy a tiszántúli végzés modern liberalis és tudós megtámadói között üdvözölhetjük az épen említett Szeremlei Samu bihardíószegi ref. lelkész urat is. Ő már nem egyedül jó, hanem vezeti ellenünk az érmelléki tanító együletet is. Ezen urak neve alatt egykét kormánylapban, a tiszántúli végzés ellen intézett bizonyos emlékirat jelent meg, amelynek, valóban nem tudja az ember, hogy felületességét bámulja-e inkább vagy impertinenciáját és merészségét. Ezen urak, amint emlékiratuk tartalma nyilván mutatja, a magyar protestáns egyház iskolaügyi történelmének, autonómiájának stb. még csak abc-jét sem ismerik; és mégis leckéztetni merik saját előljáróikat, akik

20. §.

A bürokrata kormány mint a hitvallás öre és a felekezetek főpásztora.

A népiskolai törvény 57. §-ában ez áll: a községi elemi népiskolákba minden hitfelekezet gyermekei járhatván, hiveik hit és erkölcstani oktatásáról az illető hitfelekezetek **tartoznak gondoskodni.**“

ünnepélyes esküben fogadták fel, hogy az egyház és iskolák szabadságát és autonómiáját védelmezni fogják, és akik ezen végzés alkotása által, csak hivatali hűségükről tettek bizonytságot. Ezen urak előtt a tisztántúli végzés meglepő. Nagyon természetes; mert hiszen ők, azon ügynek, amelyhez oly nagy hangon szólnak, történelmi és jogi oldalára nézve, egyiptomi sötétségben ülnek. Nekik egyébiránt, már csak a szerint is, ami kevés hírét hallották az autonómiának, nemcsak autonómia nem kell, amelyet különben a törvény által teljesen biztosítottnak látnak, hanem nem kell nekik protestáns iskola sem; ő szerintök tökéletesen megelégedhetünk, ha a vallástanítás kezünkben marad. De igen kevés tiszta ösméretök lehet ezeknek az uraknak, a külföldi állapotokról is, amidőn, úgy látszik, még csak nem is sejtik azt, ami több külföldi államban tényleg követtetik, hogy t. i. az államvezetőségben a népiskola ügyet, de vezeti azt felekezeti mederben. Már pl. Szeremleli ur, midőn Zürichben járt, hallhatta ott valamelyik elemi iskolában ama szép husvéti éneket:

Jesus lebt, mit ihm auch ich.

Tod, wo sind nun deine Schrecken?

Von den Todten auferwecken

Diess ist meine Zuversicht. — Hallhatta a többek közt, ugyancsak a szabad helvét földön és épen zürichi elemi iskolában, ama másik éneket is, amely a **Szent Háromság** hitéről tesz bizonytságot:

Für alle Güte sei gepreist,

Gott, Vater, Sohn, und heilger Geist,

Ihr bin ich zu geringe,

Vernimm den Dank,

Den Lobgesang

Den ich dir kindlich singe. — Éspedig hallhatta eze-

ket oly iskolában, ahol nincs külön vallástanító, hanem a vallástant is az tanítja, aki a többi tudományokat. — Egyébként is igen vékony ösméretök lehet ezen uraknak a külföldi állapotokról és a szabadságról, midőn ezt ami törvényünket liberalisnak, demokratának, kor színvonalán állónak s általában olyannak tartják, mintha a népnevelés állam általi felvirágoztatásának, nem is léteznék más utja es módja, mint csupán az, amelyet e törvény követ. — Hát arra mit mondjunk, midőn ezen liberális modern tudós urak azt állítják, hogy „mióta a protestáns egyház hazánkban létezik, soha az, a maga szabadságát és autonómiáját, teljesebb mértékben és biztosabban nem élvezé; soha az állam és a

Már maga e törvény sérelmes, mind az egyéni, mind az apai, mind a felekezeti jogok ellen, anyiban amennyiben vallás dolgában, kényszerítőleg lép fel az állam; mert ama kifejezés: „tartoznak,” — minden bizonynyal kényszerítést involvál.

Valódi szabadelvek szerint, az államnak még arra sincs joga, hogy megkérdezze polgáraitól hogy követnek-e azok valamely hitvallást avagy nem; és ha követnek: melyiket követik? Tudva van, hogy Angliában és Északamerikában igen nehezen, vagy épen nem megy az állami összeírások alkalmával is a felekezeti tagok

törvényhozás részéről anyi kedvezésben és elismerésben nem részesült mint épen napjainkban;“ stb.?! Feleljen erre a tiszáninnen egyházkerületnek az országgyűléshez intézett minapi kérvénye, amely ha jól emlékszem, jogokat, jogegyenlőséget követel és épület betetőztetéséről stb. stb. szól. Feleljen továbbá egyik ág. hitv. esperestség lelkészeinek 1869. oct. 20. kelt nyilatkozata, amely szerint mi, még e'z idő'sz'e-rént az államnak mostoha gyermekei vagyunk, és amely 11 potba foglalt jogköveteléssel lép fel. Ezen nyilatkozatot, az igen ügyes szerkesztői tapintat a Prot. Lapnak épen azon számába vette fel, amely az érmelléki emlékiratot közli. Nekem pedig, mint a magyar protestáns egyháztörténelemmel és egyházjoggal némi részben foglalkozó embernek, szabad legyen amaz állítás feletti meglepetésemet, s azon sejtelmemet nyilvánítani, hogy valahol ottan Diószeg körül, oly egyháztörténelmi és jogtani könyvtárnak és levéltárnak kell lennie, amelynek adatkincseit eddigelé nem ismeri a világ! Vagy talán azon néhány ezer forint ragadta az érmelléki urakat ama történelmi káprázatra, amely a mult évben, az állam pénztárából, a protestáns egyházkerületeknek is adatott? Ámde jól tudhatják, hogy az vóltaképen nem egyéb, mint az adóban, saját zsebükből kivett pénz egyrészének visszaadása. És ha már egyházunk nagy jóllétét és szabadságát csupán anyagiakban keresnők is: hol áll ez a mostani illuzorius kedvezményes állapot az 1848. XX. t. c. 3. §-ának életbeléptetésétől, hol áll a római katolikus klérus már nem illuzorius hanem valódi és igazán „kéz elfogható“ kedvezményes állapotától; hol áll csak saját egyházunknak is, az erdelyi dicső nemzeti fejedelmek korabeli állapotától?? stb. stb.

Egyébiránt miután az érmelléki emlékirat, lényegében nem egyéb, mint a Zichy és Ballagiféle alaptalan beszédeknek hasonló alaptalan és az impertinenciának bizonyos nemével színezett paraphrázisa: szabad legyen az illető érmelléki urakat, az általam eddig mondottakra és ezután mondandókra barátságosan figyelmeztetni. Ohajtva várom cáfolataikat; természetesen, nem az orthodox és szabadságellenes Figyelmezőben, hanem másutt! — Van azonban az Emlékiratban egypár eszme, amelyet ugy látszik hogy az érmellék termelt. Azt mondják pl. hogy azon irány, amelyet a tiszántuli végzés követ, gátolja a tanítók anyagi helyzetének javulását. Lám-lám, milyen kedves hűt pengetnek!

létszámának kitudása, mert az eféle felőli állami tudakozódást egyenesen az egyeniszabadság elleni sérelemnek vennék.

Nincs joga az államnak az apákat sem kényszeríteni arra, hogy gyermekeiknek ilyen vagy amolyan hitvallási oktatást adassanak; mert hát ha ők, egyik létező felekezetnek sem hivei, vagy általában kívül állanak minden felekezet körén? Maga a protestáns egyház sem léphet fel ily kényszerítéssel még a saját kebeléhez tartozó apák ellen sem, azok gyermekeinek vallásos oktatására nézve. Mert ha pl. én tapasztalom, hogy az épen létező

Fistula dulce canit, volucrum dum decipit auceps. Itt a tanítók Madarásza Szeremlei ur! De mikor, miként és menyiben állotta utját az autonómiához való ragaszkodás annak, hogy a gyülekezetek javítsák a tanítók fizetését? Vagy talán a fizetés javításának egyedüli útja az, hogy saját felekezeti iskoláinkat öljük meg s tegyük községiekké; vagy más szóval: ősi örökségünket, felekezeti jogainkat s szabadságunkat stb. adjuk el egy tálcácséért. Valóban igenfáradtak és éhesek vagyunk mi is, mint Ézsau volt, de azért nem fogjuk eladni könyelműn, azon első szülöttségi jogot és igazságot, amely egyházunkat a magyar haza népnevelésének mezején Isten és világszerént méltán megilleti. Az a jó Isten, aki eddig velünk volt, velünk lesz ezután is, és az a magyar protestáns nép, amely iskoláit századok vészei és fájdalmai között, mondhatni, könnyeivel és verejtékével tartotta fenn, most is szívesen meg fogja osztani utolsó darab kenyerét is, az ő vallását és hitét igazán szerető és tisztelő lelkészekkel és tanítókkal; igenis, mi reméljük ezt, és nem félünk a „nép tudatlansági és semmittevési hajlamától,” amelyetől az érmelléki emlékirat oly igen fél; sőt fájjaljuk hogy az érdemes lelkész és tanító urak, a szegény magyar protestáns nép ellen, méltatlanul és alaptalanul ily sértő vádát emelnek! Hol van amaz oly igen hangsúlyozott és félelmes hajlamnak forrása? A protestantizmusban? a magyarságban? vagy a népben mint népben? vagy mindegyikben? Fejtse meg a modern liberalis demokracia! Nekünk az idvezítő egyik intése jut eszünkbe itt: „Meglássátok, hogy valamelyet e kicsinyek közül meg ne utáljatok; mert mondom nektek, hogy ezeknek angyalai mennysországhban mindenkor látják az én mennyei Atyámnak orcáját.” — A tanítói fizetések dolgában, nem emelték volna talán amaz alaptalan vádat, ha tudták, hogy épen ellenzéki és protestáns férfiak voltak kiválólág azok, akik a miniszter urnak és pártjának szükmarku fukar véleménye ellenében a tanítói fizetések fel-emelését erélyesen sürgették. Én magam, aki az autonom felekezeti iskoláknak vagyok határozott barátja, nyilván kifejeztem az országgyűlési bizottság előtt miszerént: „A tanítói fizetések minimuma igencsekélyre van a tervben téve; — mulhatatlanul emelni kell azt stb. stb. Ha tehát az érmelléki urak oly fenhangon szeretnek beszélni az ügyben: miért nem vették tanulmány alá legalább

tanító vallástanítása merőben nihilisztikus irányu s elvégre is hitetlenségre vezet: gyermekeimet azon vallástanítástól elvonom, és ehhez teljes jogom van még azon esetben is, ha a gyülekezet nagy többsége egyenesen a tanító mellett áll.

Nincs joga az államnak a felekezetekhez sem ily értelemmel szólni: ti tartoztok gondoskodni a közös iskolákban a vallástanítókról. A felekezetek belügye ez, melyet azok elvégeznek a magok módja szerint. A gyermekeknek üstökön ragadása, s keresztvizre vagy vallásoktatásra való erőszakolása a római katho-

a törvény keletkezésének történetét; mondhatom, hogy az ide vonatkozó forrásokban igenérdekes dolgokra akadtak volna. — Ugy gondolom, hogy érmelléki eszme az is, miszerént rosszaltatik, hogy a fenforgó ügyben az egyes gyülekezeteket és megyéket meg nem kérdezte előlegesen a kerület. Nem veszik figyelembe ezek az urak a dolog mivoltát. Micsoda értelme, oka lehetne annak, hogy efélét kérdezzenek az esperesek és koadjutor kurátorok az ő választóiktól: Atyámfiai! hitek legyünk-e törvényeinkhez, autonomiánkhoz, szabadságunkhoz és az ezeket biztosító békekötésekhez, amelyekre ünnepélyes esküt tettünk? Avagy a vezérek, kérdezzék-e ezt a seregtől és annak tiszteitől: még nincs győzelem; nincs pacifikáció; de vajjon ne hagyjuk-e el a zászlót amely alá esküdtünk? Mutassanak példát az érmelléki urak, az általuk oly igen jól ösmert egyháztörténelem és egyházjog mezejéről arra, hogy a kerületek megkérdezték volna valaha az egyes gyülekezeteket, midőn az iskolai autonómiát vagy a békekötéseket védelmezték. Juthat eszünkbe, hogy a pápenségekben, menyire sérelmesnek, törvényeinkkel ellenkezőnek, egyháztársadalmunk egysége elleni támadásnak tartottuk azt, midőn a kormány a pápensé elfogadtatása végett az egyes gyülekezetekhez fordult. Az érmelléki uraknak, vagy bármely egyeseknek és gyülekezeteknek teljes tökéletes joguk és szabadságuk van nemcsak arra, hogy a törvényt mint non plus ultrát nagy örvendezéssel üdvözljék, saját autonóm iskoláikról lemondjanak s gyermekeik nevelését a kormányra bizzák, hanem arra is pl. hogy magát a hitvallást és az evangéliumot elhagyják; amidőn igen természetesen, lelépnek a magyar protestáns egyház pozitív jogi alapjáról, illetőleg kilépnek az egyház kebeléből; nade már azt csak ne várják, hogy ez iránt nekik kérdést vagy ajánlatot azon hatóság tegyen, amelynek egyik tiszte épen azon pozitív alap megvédése. Röviden: más dolog az, midőn az egyház saját határain belől, belügyekről, ezek mezején való reformról stb. van szó; ismét más dolog az midőn az egyház államhoz viszonyára nézve oly jogok forognak kérdésben, amelyeket az egyház, folytonosan saját önfentartása főfeltételeinek tekintett. — Az is érdekes, miszerént az érmelléki urak rosszalják azt, hogy a kérdéses egyházkerületi végzés jogi és politikai szempontból is tekintetbe vette a törvényt. Ez is mutatja hogy ők az iskolaügyi törvényhozásnak sem multját, sem külföldi állását nem ösmerik, mert különben tudnák, hogy a közoktatás ügyi törvény-

licizmus elveivel megegyezik, de a protestantizmussal egyáltalában nem. A protestáns egyház a vallástanítást erőszakkal nem tolhatja senkire, még saját felekezeti iskoláiban sem.

A nagyhirű szabadelvű theológus Schenkel is, kimondá nem régen miszerént: „az állam semmi esetben sem kényszerítheti a hitfelekezeteket, hogy az államiskolákban vallásoktatást adjanak; sem a szüléket,

hozásnál bizony a politika, — mégpedig mind a valódi, mind a ravasz vagy álpolitika, mindig kitűnő szerepet játszott és játszik mai napig. A politikusok is vallják amaz elvet: Wer die Schule hat: der hat die Zukunft, s a népnevelés ügye, tárgya bizony a politikai tudományoknak is. És ha immár valahol vagy valamiben ily lényeges tényező szerepet játszik a politika: ugyan miért ne lehetne azt, ennek szempontjából is tekintetbe venni; és miért ne lehetne a ravasz politika törekvéseit a szabadsághoz és történeti joghoz való hű ragaszkodással visszaautasítani? Hiszen, vólta képen politikai tény vól egyházunk iskolai szabadságának az államkormány általi gyakori megtámadtatása a múltban; politikai tény vól ezen szabadságnak a békekötések és törvények általi biztosítatása; bizony, nagymértékben politikai tény vól épen magának a kérdéses törvénynek létrehozása is; — és mi, ezt, az érmelléki urak kedvéért ignoráljuk?! Állam és egyház közötti viszonyról, kétóldalu szerződésről, tehát jogról vagyon itt szó az ügy lényegében. Így fogták fel a dolgot őseink, és mi ezen ősök nyomait az érmelléki urak kedvéért el nem hagyjuk. Az pedig, hogy a végzés csupán és egyedül merev jogi és politikai szempontból fogná fel a dolgot: alaptalan ráfogás. Tessék megtekinteni a végzést jól!

Ki kell még jelenenem végül, hogy az érmelléki emlékirat létrejvetelén és irányán nem nagyon csudálkozom; — mert, ha már egyszer a kormány sipolására Zichy, Ballagi, Pálfi, Borszem Jankó et cet. urak elkezdettek táncolni: nem csuda, ha az érmelléki urak, már csak az utánzás ösztönénél fogva is táncra kerekedtek! Divatos és ragályos betegség vól ez akkor, és könnyen elragadhatott különösen oly elastisch szellemű ifju emberre, mint Szeremlei Samu ur, aki Kempis Tamás mellől nagyon messzire tudott haladni és pedig rövid idő alatt! — Nekünk pedig a kor színvonalától elmaradt, nem modern és nem liberalis, hanem együgyű orthodox magyar reformátusoknak, gondolatom szerint, egyikért azért is kell ragaszkodnunk iskoláink teljes tökéletes autonómiájához, mert ime Sz. S. urnak és több jeles kortársainak példájából szomoruan látjuk, hogy a Thun és Bachféle zsarnoki korszak és az által autonómiájokban megnyomoritott iskolák, mily utra vezethették, — habár, mint remélem, rövid időre is — a különben minden szépre és jóra fogékony elméket és jellemeket is. — Őszintén sajnálom, hogy Szeremlei S. ur ellen is így kellett polemizálnom; de oka nem vagyok. Vegye ugy, mintha azon tisztos esperestek és kuadjutor kurátorok mondták volna ezeket. akik a tiszántuli végzést létrehozták, — és tekintse meg a 141-dik zsoltár 5-dik versét.

hogygyermeküket bizonyos vallásoktatásban résztvenni engedjék." Vallania kell ezt, minden igaz protestáns embernek, s valóban csudálatos, hogy a törvény e pontját, ami liberalis modern theologjaink észre nem vették!

E pont egyébiránt, a gyakorlati életben különös surlódásokat is idézhet elő. Tegyük fel pl. azt, amire pedig gyakori esetek jöhetnek elő, hogy a gyülekezet egyik része a felekezeti iskola hive marad; másik része a közös iskolába küldi gyermekeit, s a két fél ellenséges indulattal áll szemben egymással. — Mi okon, mi joggal, mi alapon lehetne már a felekezeti iskola hiveit arra kényszeríteni, hogy ők is viseljék a közös iskolabeli vallásitanítás terheit s talán még nagyobb mértékben mint a velők ellenkezők?! Nem kell feledni a takarékoság elvét sem; noha ez nem tartozik szorosan a joghoz.

A liberalis törvénynek e kérdés alatti liberalis pontja hasonló liberalis miniszteri rendeletekre és hivatalnoki eljárásokra vezet.

A megyei tanfelügyelők számára kiadott miniszteri utasítás 49. §. a szerént ugyanis, a tanfelügyelő az, aki pl. a mi presbyteriumainkat felhívja, hogy az említett kényszerítő törvény értelmében, a közös iskolabeli protestáns gyermekek vallástani oktatásáról gondoskodjanak; ha e felhívás eredménytelen lenne: az egyházi főhatóságot értesíti és kéri fel intézkedésre a tanfelügyelő; ha ez is siker nélkül maradna: a miniszterhe fordul.

Ezen rendelet tehát, legelőször is azon feltevést veszi alapul, pl. a protestáns apák, presbyteriumok, esperestek püspökök nem teljesítik az ő saját kötelességüket, és ezen merőben családi illetőleg egyházi belügyben, az általunk nem választott, nekünk semmi felelősséggel nem tartozó, s igensok esetben velünk ellenkező vallásos meggyőződésben lévő kormányhivatalnokokat teszi felügyelőnkké. Felteszi továbbá e rendelet azt is, hogy ha ezen egészen egyházi belügyben az illető apák s egyházi hatóságok nem teljesítik kötelességeiket: teljesíttetni fogja azt helyettök a miniszter! Így lesz a kormány a hitvallás őre s a felekezetek főpásztora!

Mit mondanának erre az angolok és északamerikaiak, akik az államnak még azon jogát sem ösmerik el, hogy az a szüléket, gyermekeiknek a világi tudományokban, pl. írásban olvasásban való tanítására kényszeríthesse!

Őseink folyvást és ünnepélyesen azon elvet vallották, hogy nemcsak maga a vallástanítás, hanem általában a protestáns gyermekek oktatásának ügye, vagyis a protestáns iskolaügy pertinet ad religionem, et „ad libertatem religionis,” — s mind az 1608. koronázás előtti I. mind az 1791. XXVI. t. cikkben ki van mondva a tétel, miszerént: *evangelici utriusque confessionis, in iis, quae ad religionem pertinent, unice a suae religionis superioribus dependeant*: habj de azért az autonómiának Ballagi ur és modern társai szerént semmi legkisebb sérelme sincs, sőt épen most a „legszelesebb” az; — és a törvény igen liberalis!

Az is érdekes hogy a községek számára kiadott miniszteri utasítás szerént, a községi előljáróságnak kell szigoruan örködni a felett, hogy az oly felekezeti iskolákban, a melyekbe más vallásu gyermekek is járnak, a hit és erkölcstan a többi tantárgyaktól elkülönítve oly külön órákon tanittassanak, melyeken a más vallásu növendékek nincsenek jelen. Ha a rendelet a „szigoru örökődés” mellett is meg nem tartatnék: „rögtön” jelentést kell tenni a tanfelügyelőkhöz. — Mily nagy bizalom ez, a felekezeti iskolák tanítóinak és előljáróinak méltányossága s rend és igazságszeretete iránt!

Valóban kíváncsi vagyok reá, hogy a liberalis törvény liberalis bajnokai, fognak-e Angliából vagy Északamerikából, a szabadság e klasszikus földről példákat hozni fel arra, hogy az állam törvényhozása és kormánya ekként rendelkezék az autonom egyházakkal a vallástanítás dolgában! ¹⁾

¹⁾ Reményelem, hogy igentisztelt ellenfeleim, ezen cikk tartalmának alapján nem fognak azzal vádolni, hogy magammal következetlenségbe estem; s én ki a felekezeti iskoláknak vagyok barátja, még köszönettel tartoznám fogadni a törvénynek és a miniszteri rendeletnek vallástanításról szóló pontjait. Az ily ellenvetésre azt felelném, miszerént

19. §.

Zavar és kétség a felekezeti, községi és közös iskolák mivolta felett.

Emlékezhetik a tisztelt olvasó, hogy mindjárt a miniszteri törvényterv megjelenése után, mily fogalomzavar uralkodott a napi sajtóban, a felekezeti, községi és közös iskolák mivolta felett. Különösen a felekezeti iskolákat minden különbség nélkül iszonyu szinekkel festették s mintegy erőszakkal bele akarták verni a közönség fejébe, hogy aki liberalis ember — pedig, mai időben ki ne vólna az, — az nem lehet barátja a felekezeti iskolának. A cél és érdek valószínűen csak az vólt, hogy a kormány a zavarosban nagy sikerrel halászhasson, s mindenféle iskolák az ő hálójába kerüljenek.

Ily körülmények közt, indittatva éreztem magamat, az országgyűlés 25-ös bizottságához beadott emlékiratomban, ekként nyilatkozni e tárgy felett: „A felekezeti iskolákról nincs nálunk szabatos és egyező vélemény. „A vallástanításnak a többi tanításóli el nem különítése,“ még nem alkotja a felekezeti iskola valódi jellemét. Nálunk reformátusoknál rendszerént határozottan kijelölt és elkülönített órákon adatik elő a vallástan; de azért mégis felekezeti iskoláink vannak, de nem középkori értelemben. Ily értelemben felekezeti iskola az, amely vagy egészen és kizárólag, vagy kitünő mértékben valamely felekezet egyházi érdekeinek szolgálatában áll; a haza, az emberiség és a művelődés érdekeit kisebb nagyobb mértékben ignorálja, sőt tán épen reakciót képez azok ellen. Ilyenek a ma-

a népiskolaügy felekezeti mederben való vezetésének barátja vagyok, igenis; de olymódon, hogy a vallástanítás ügyéhez semmiféle kényszerítés ne férjen, s a szülék saját joga és lelkiösmeretszabadsága korlátozást semmi szin alatt ne szenvedjen, sem az állam sem a felekezeti hatóságok részéről. Vallástanítás dolgában az iskola is olyan legyen mint a templom, melynek ajtajai, a rendelt órában nyitva vannak, de a belépésre nem kényszerítettik sem attól el nem tiltatik senki. A compelle intrare: — „kényszerítetd őket hogy bejöjjenek,“ — római katholicus elvnek megjárja, mert egyenesen az, — elferdítve vétetve át az evangyeliomból; — de valóban evangyeliomi és protestáns elvnek, vallás dolgában, semmiféle külsőkényszerítést el nem ösmerhetünk.

gyar protestáns iskolák nem voltak és nem is akarnak lenni soha. Nálunk már a XVI. és XVII-dik századokban kánonilag kimondatott, hogy az iskolák nemcsak az egyháznak, hanem az államnak is veteményes kertei. Az ugynevezett világi tudományok időről időre helyt foglaltak a mi iskoláinkban. Ha védték őseink és védtük mi is az autonómiát: ez történt nem valami exkluzív vagy separatisztikus tendenciák miatt, nem is a haza és a műveltség érdekeinek ignorálásából, hanem egyházunk életfentartása és szabad fejlődhetése érdekében, melynek védelemre folyvást volt és van szüksége. Nálunk tehát a felekezeti iskola fogalma ilyenforma: protestáns gyülekezetek birtokában és rendelkezése alatt lévő oly magyar nemzeti iskola, melyben a vallástan külön órákon, az evangyeliomi protestantizmus értelmében tanítatik. Épen ennél fogva, sohasem zártuk be iskoláinkat más felekezetűek előtt, de nem tekintettük azokat prozelitákat fogó hálónak sem.

Az én itt közlött megjegyzésem, kiváló mértékben a miniszter ur törvényterve és felfogása ellen volt intézve. A miniszter ur ugyanis, azon iratában, amelylyel a törvényterv főpontjait indokolja, így szól tárgyunkról: „Az én nézetem szerint az oly iskola, melyben a vallásos oktatás egészen elkülönítettik az oktatás többi részétől, megszűnik felekezeti iskola lenni, miután épen a vallásos oktatás egészen különválasztása képezi a közös iskola jellemét.”

A miniszter ur ezen felfogását azonban, mindjárt a szentesített törvény 45. §-a is határozottan megcáfolta, mert ez nyilván szól oly „hitfelekezeti iskolá”-ról, amelyben, a hit és erkölcsstan tanítása bizonyos órákra szorítandó; és igen természetes, hogy ezen iskola, ezáltal még, hitfelekezeti jellemét el nem veszti.

De megcáfolja a miniszter ur felfogását maga a dolog természete és az élet is; mert aligha képzelhető bármi féle nevezetű és elvű olyan iskola, amelyben a vallásos oktatás egészen külön ne választatnék a többi oktatástól, ha ugyan, azon iskola, csak türhető mértékben is rendezve van. Rendezve kell pe-

dig lennie, és ezen rendezettséget nem felekezeti érdek, hanem az iskola és a tanítás természete kívánja meg. Viszont, nem lehetne-e eset pl. arra, hogy a vallásoktatás külön helyen, külön egyén által adatnék ugyan, de a rendes tanító a világi tudományokat pl. a magyar historiát Pető Gergely vagy általában a jezsuiták szellemében tanítaná? És ez, nem lenne felekezeti iskola??!)

A híres Diesterweget, megkérdezte ezelőtt néhány évvel egy hamburgi művelt nő, hogy miben áll tehát annak a fele-

1) Az 1840-dik évi országgyűlésen, a főrendek tábláján, egykor épen a felekezeti nevelés- és iskolatügy forogván szőnyegen, Gróf Teleki József — a tiszáninneni egyházkerület s a sárospataki főiskola főkurátora, a magyar akadémia elnöke stb. így nyilatkozott a többiek közt: „... már régtől fogva szerencsém lévén közbizodalomból az iskolák kormányát viselni, azon felvilágosítást nyújthatom, hogy mind alsó mind felső iskoláinkban, a hittan egészen elkülönözve, külön órákban, és amennyire lehet, külön tanítók által adatik elő. Hogy a filozófiában és historiában különböző nézeteik vannak az evangélikusoknak a katolikusokétól, nem tagadom; de bátran kimondom, hogy azokban, a felvilágosodott katolikus nézetei, a felvilágosodott evangélikus nézetével összejönnek.“ — Ez alkalommal mondá gróf Teleki József eme kiváló fontosságú szavakat is: „a gyermekek nevelése, a család kormányása, valamint a felelősség is, Isten és a természet törvényeszerént, a szülőkét illeti, és abba egy külhatalomnak csak akkor lehet befolyása, ha arra a szülők alkalmatlanok volnának.“ stb. stb. Gróf Teleki ellen gróf Zichy, főajtónálló mester és bihari főispán, egy pozsonyi példát hozott fel; azt t. i. hogy midőn Sztromszky evang. superintendenst felszólították, hogy a pozsonyi árvaházban lévő evangélikus árvák számára, nevezzen egy vallástanítót: arra „a tisztelt ur azt felelte, hogy az nem lehet, mert náluk a tudományok úgy vannak elrendezve, hogy a vallás elveit, már a gyenge gyermekbe, azokkal együtt kell becsepegtetni.“ — Gróf Teleki ellenében aztán többen pártolták gróf Zichyt, különösen a római katolikus főpápság köréből, így pl. Lonovics s maga a primás Kopácsy. Ez utóbbi mondá a többiek közt a protestánsok felsőbb iskoláira nézve: „hogy azokban a tudományok, kivéven tán a mathezist, fizikát, kémia-t és hasonlókat, más szellemmel vagy lélekkel miveltetnek és adatnak elő, mint a katolikusoknál, ezt magok a protestánsok, legfelsőbb helyekre tett felterjesztésekben többször és ünnepélyesen elösmertek.“ stb. stb. Mindezek azonban, amint a tisztelt olvasó könnyen észreveheti, gróf Telekit teljességgel nem cáfolták meg, mert nyilván arról tesztelték B. Eötvös miniszter ur mostani álláspontját, mert nyilván arról tesztelték, hogy a vallástanítás külön választása még nem alkotja felekezeti iskola jellemét, mert a vallástanon kívüli tudományok közül többeket lehet felekezeti érdekekben és szellemben tanítani. — E nem csekély nehézségű tárgy lényegéről, nálunk alább legint bővebben szó-

BEVÉSZ IMRE KÖNYVTÁR
1840 KÖRÖL

kezeti iskolának mivólta; s erre ilyen értelmű meghatározást nyert: „Az exkluzív konfesszionális iskola, amint az fenállott és fenáll, olyan iskola, amely a gyermekekbe, nyilván vagy hallgatólag azon véleményt óltja, hogy kizárólag, vagy kiváló mértékben csak ők vannak az egyedül idvezítő igazságnak birtokában, és hogy a másként hívők, tévelygők vagy gazemberek.” Azt mondani sem kell, hogy ilyen iskola, valódi protestáns iskola nem lehet soha, és ha a mi kormányunk vagy sajtónk ilyen iskolák ellen küzd: jól teszi, mi is mellé állunk. — Meg kell még jegyezni, hogy Diesterweg és az ő hívei, nem akarják ám a vallástanitást az elemi iskolákból kiküszöbölni, sem a rendes tanító kezéből kivenni s más egyénre bízni; hanem csak azt kívánják hogy az elemi iskolai tanítás bibliai legyen; tehát kiválólag a bibliai történet s különösen az evangéliom alapján álljon; — a konfesszionális pedig, maradjon a konfirmációi oktatásra. Ezen nézet is azonban, ez idő szerént még, nagy kisebbségben van a külföldi s különösen német és angol irodalom és törvényhozás mezején; mert a többség nyilván azt vallja, hogy a vallásnak, ha az evangéliomra támaszkodik is mint forrásra, szükségképpen konfesszionálisnak kell lennie stb.

A már sokszor emlegetett Gneist, Poroszországra tekintve olyan egyházi vagy felekezeti iskolák ellen küzd, amelyekben a vallás a fő sőt csaknem egyedüli tantárgy; ez uralg a többi tantárgyak — mint szolgák felett, s a főfelügyeletre s a peres kérdések eldöntésére nézve, az egyház, illetőleg a hierarchia hatalma alatt állanak. — Ilyen iskolák ellen Gneisttal együtt szívesen küzdünk mi is. Azt mondja pedig Gneist, hogy a porosz törvények szerénti iskolákban, a vallást konfesszio szerént kell tanítani, de a tudományokat nem szabad konfesszio szerént tanítani, s így a porosz iskolákat ő szerént sem hitfelekezetieknek, sem hitfelekezeti jellemnélkülieknek nevezni nem lehet. — A valódi magyar protestáns iskolának éppen ilyennek kellene lenni, s ha hozzá teszem, hogy Gneist mind takarékosági mind paedagógikai szempontból azt javallja és hagyja helyben, hogy a rendes tanító tanítsa a maga felekezetbeli gyermekeknek a vallást is, és ha még azt is felvesszük hogy Gneist mindezt azon alapon tartja lehető-

nek és biztosnak, mert Poroszországban kötelező iskolázási kényszer, egyetemes iskolai adó és a felekezetek között teljes tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság van, és pedig valóban és tényleg: akkor mi magyar protestánsok is bizvást elmondhatjuk, hogy mi is egyetértünk Gneist „barátunk”-kal; pedig Gneist barátunk liberalis és tudós ellenzéki férfit és bizonyosan ösmeri a modern állam eszméjét is!

A nevelés és tanításügy azon nagy encyclopaediája, melyet több kitűnő protestáns theologok és paedagogok közreműködésével Schmid szerkeszt, a következő meghatározást adja: „hitfelekezeti iskolák neve alatt, az olyan iskolákat értjük, amelyek egy bizonyos hitvallást követő gyermekek számára állítvák, bennök a tanító is ezen hitvalláshoz tartozik s egész rendtartásukban és működésükben hívek maradnak a konfesszió szelleméhez; — községi iskoláknak ellenben az olyan iskolákat nevezzük, amelyek egyedül a polgári község elve szerint állítatnak s feladatuk az, hogy a különböző vallású gyermekeket, az ő vallási sajátjaikra való tekintet nélkül, az iskola áldásaiban részesítsék. Az ilyenek, nevezetnek néha szimultán iskoláknak, noha Poroszországban csak azon iskolák neveztettek így, amelyekre nézve, a tanító választásánál, a különböző felekezetek egyenlő joggal bírnak, olyformán, hogy ha pl. jelenleg protestáns tanító választatik, ennek helyébe majd r. katholikust kell választani; vagy ha több tanító van: akkor, a tanítók választásánál a felekezetekre kell tekinteni.” — Mellékesen megjegyezhetem, hogy ezen szimultán iskolák, mint impraktikusok és sok versengésre vezetők Poroszországból egészen kienyészetteknek tarthatók, s a mostani porosz iskolai rendszerben sem helyök, sem lehetőségök nincs.

Már csak az eddigiekből is gyanítható, hogy mily sokféle módosulatai lehetnek a felekezeti, állami, községi és közös iskoláknak.

Lehet oly iskola, amelyet az állam vagy község alapított vagy tart fen, de egy bizonyos felekezet számára, úgy, hogy a tanító benne mindig az illető felekezethez tartozik s a rendszerénti val-

lásoktatás is ezen felekezet elvei szerénti. Az ilyen iskolák közül is azonban, lehet némelyik olyan, amelyben a felügyelet és kormányzat egyedül az illető felekezeti hatóságok joga és tiszte, — némelyik pedig, épen ellenkezőleg, községi vagy állami, de azon felekezethez tartozó egyénekből alakult hatóságok alatt áll.

Lehet oly iskola, melyben a világi tudományok is egy felekezet érdekeinek rabszolgáivá aljasittatnak; felügyelet, kormányzat, tanítóválasztás stb. egészen a papok kezében van; államnak, községnek, szüléknek, noha meglehet, ezek alapították az iskolát, semmi befolyásuk arra. Legnagyobb részben ilyenek ez időszak szerint a római katolikus vagyis klerikális iskolák, épen hazánkban is.

Lehet oly iskola, melyben a világi tudományok egészen függetlenek mindenféle felekezeti érdektől, s maga a vallástan is csupán bibliai alapokon tanítatnak; de azért mind a tanító mind a kormányzó s felügyelő testület csak egy felekezethez tartozhatnak.

Lehet oly iskola, amelyet egy bizonyos felekezethez tartozó szülék, vagy azok gyülekezete s egyházai alapítottak, tartanak és kormányoznak, és pedig épen nem hierarchiai elvek szerint, hanem oly módon, hogy a szülék befolyása, szabad választása stb. teljes mértékben biztosítva legyen; oly iskola, melyben a tanító mindig az illető felekezeti egyén lehet; de a világi tudományoknál csupán a tárgyilagos igazságra van tekintet, s ezek hallgatására bármiféle vallásnak bebocsátatnak; az államnak csak legfőbb felügyelete s az adandó képzettség minimumának meghatározására vonatkozó joga ösmertetik el. Im jó részben ilyenek a magyar protestáns iskolák.

Röviden szólva: vegye figyelembe a tisztelt olvasó az iskola alapítóját, törvényhozóját, kormányzóját, felügyelőjét, tanítójának s tanítványainak felekezetét, a vallástannak s a többi tantárgyaknak miként s mi szellemben való taníttatását stb: s tüstént önmaga igen számos módosulatait gondolhatja el a felekezeti, állami, községi, és közös iskoláknak, s meg fog győződni afelől, hogy a magyar protestáns iskolákat, akár az állam és a szabadság, akár a művelődés és tudomány szempontjából épen csak olyanoknak tartani mint a római katolikus vagy klerikális iskolákat: a legnagyobb felületesség és igazságtalanság volt.

Hogy nemcsak elméletben, hanem tényleg is mily különböző módosulatai lehetnek a fenforgó szempontból az iskoláknak: az, a következő cikkből is ki fog tűnni.

22. §.

A felekezeti és közös iskolák ügye külföldön.

Aki nálunk a népiskolai törvény ügyét elfogulatlanul figyelemmel kísérte, minden bizonynnyal meggyőződhetett afelől, hogy a kormány ohajtása és főcélja nem más, mint az, hogy a felekezeti iskolák megszüntével mindenütt vegyes községi iskolák álljanak elő. Magának a törvénynek tartalma és szelleme szerént is rendszeréntieknek csak a vegyes iskolák tarthatók, a felekezetiiek csak kivételesek.¹⁾ Emlékezhetünk hogy a sajtó is mily nagy eréllyel izgatott a vegyes iskolák mellett s a felekezetiiek ellen s mily nagy hangon hirdették sokan, hogy a művelt külföld példája

¹⁾ Hogy a törvény szellemének, tartalmának s a minisztérium politikájának ügyesen elrejtett, de valódi célja igazán nem más volt, mint legelőbb is a létező felekezeti iskolákat változtatni községiékké s így az egész iskolaügyet a kormány centralis bürokráciájának hatalma alá keríteni: az, én előttem, tul van minden kétségen. Midőn azonban vette észre a minisztérium hogy politikája csőtörtököt mondott s a halak sehogysem akarnak rohanni a hálába, vagyis, hogy a községi iskolák nem kellenek egyik felekezetnek sem: fordított egykissé a köpönyegen, mondván mintegy: nondum matura est; nolo acerbam sumere. Vagyis, a miniszter ur, kijelenté egyik tanfelügyelőnek „hogy sokkal inkább örvend annak, ha a fenálló felekezeti iskolák fognak a törvény kívánalmaihoz képest fölszereltetni, mint ha községi iskolák szervezése által a nép új terhet venne fel“: s magok a tanfelügyelők is kezdék, szinte az unalomig nyilváníthatni, hogy a kormány teljességgel nem ellensége a felekezeti iskoláknak. A viadarak azonban sehogysem akarták érteni hogy a kormány hátrálót fű, s a „Századunk“ augusztus 31-diki száma ugyan keményen meg is leckézteti a miniszter urat, mondván pl: „Ha a közoktatásügyér inkább ohajtja a felekezeti iskolákat mint a községiéket: minek akkor az 1868. XXXVIII. törvénycikk, és minek az ugyanezen népoktatási törvény végrehajtására kiadott „Utasítások“ és mirevaló a könyvek megirattatása? Mert ha a felekezeti az iskola: törvény nem kell;... könyvek nem kellenek;... minek a fölösleges kiadás; vagy anyi pénze van az államnak hogy százezereket költhet hiábavalóságokra?“ stb. stb.

16

és tekintélye éppen nem a felekezeti, hanem a vegyes iskolák mellett áll.

Itt az idő, hogy legalább a protestáns közönség félrevezetve többé ne legyen, hanem ösmerje meg a dolgok valódi állását.

A már sokszor emlegetett Mohl Róbert, politikai műveinek 1869-ben megjelent egyik kötetében, nyilván és határozottan azt mondja, hogy „a népiskolák minden újabb törvényekben hitfelekezetiiek;” „die Volksschulen sind in sämtlichen neueren Gesetzen confessionel gehalten“; — „a vegyes iskolák egészen kivételesen — ganz ausnahmsweise — állanak fen; — az állam a lelki ösmeretszabadságát, az iskolaügyben az által biztosíthatja, miszerént az iskolákat már alapelvileg felekezetek szerént szervezi — grundsätzlich confessionel gestaltet; — az iskola szükségesképen felekezeti tartozik lenni“; — nothwendig confessionel sein muss.“ stb. stb.

Egyébiránt nincs mulhatlan szükségünk tekintélyek általi bizonyításra. Felderíthetjük az ügyet részint az előttünk fekvő statisztikai adatokból s másnemű tudósításokból, részint magokból a külföldi törvényszövegekből.

Poroszországban a nyilvános elemi iskolák csakis felekezetiiek. Thilo berlini képezdei igazgató 1867-dik évi kimutatása szerént nevezetesen, van öszvesen 24,763 iskola; ebből 16,540 evangélikus, 8,082 katolikus, 141 zsidó. Képezde van 55 és ebből 39 egyenesen evangélikus, 16 pedig katolikus. — 1868. november 12-dikéről kél egy népiskolai törvényterv s ennek 4. §-a nyilván mondja miszerént: „szabályszerűleg csak keresztyén, még pedig az evangélikus gyermekek számára evangélikus, a katolikus gyermekek számára katolikus népiskolák állítandók és tartandók fen. Ahol elegendő számu zsidó gyermekek vannak, ezek számára is lehet külön zsidó iskolát állítani.“ Vegyes iskola csak kivételesen s egyedül ott állíttathatik, ahol vagy a gyermekek kevés száma, vagy költség nem léte miatt felekezetit állítani nem lehet. Jegyezzük meg, hogy mindenütt községi, illetőleg állami költségén való iskolaállításról vagyon szó. — Poroszországban a jelenleg többségben lévő politikai és egyházi párt oly tulzásig

feszíti az iskolák felekezeti jellemét, hogy azzal szemben, Gneist és mások ellenzését, részemről csak helyeselhetem.

Szászországban az iskolák szinte felekezetiiek. Vólt nevezetesen egypár évvel ezelótt, az ország 2,343,994 lélekre menő népessége mellett 400,229 elemi iskolás gyermek; 1936 evangélikus és 40 katolikus iskolában.

Bajorországban egyik legujabb statisztikai adat szerint: 5523 katolikus, 2553 protestáns és 121 zsidó iskola van. Felekezeti jellem nélküli iskolákról nem szól az irás. Ezelótt néhány héttel azonban az egyetemes protestáns zsinaton kérdésbe tétetvén, hogy vajjon a községi iskolák felekezetiiek legyenek-e avagy nem: csupáncsak három szavazat vólt a hitfelekezeti jellemmel nem bíró községi iskola mellett, a többi mind felekezetit kívánt.

A minap a Pesti Napló magasztalással emlegeté, hogy a németeknél a „népnevelés arányban áll e kultur nemzet tudós hírével“, s ennek igazolására azt hozta fel hogy Württembergben, az 1858—1866-ig besorozott 41460 ujonc között mindöszve csak 8 vólt olyan aki írni és olvasni nem tudott. Vajjon tudta-e az érdemes Napló, hogy Württembergben merőben felekezeti iskolák és képezdék vannak; sőt még az iskolák felügyelete és kormányzata is legnagyobb részben az egyházi hatóságok kezében van.

Badenben a legujabb és világszerte liberálisnak tartott népiskolai törvény határozottan kimondja a létező felekezeti iskoláknak mint ilyeneknek fentartását, községi és állami pénztárból való rendszeres segélyeztetését; s magok a községi iskolai hatóságok is egyenesen felekezetek szerint vannak szervezve. — Igaz, hogy Badenben, körülbelöl egy évvel ezelótt, számos s tekintélyes községek rendkívüli lelkesedéssel fogadták el a vegyes községi iskolákat. Természetes visszahatás vólt ez, azon iszonyu izgatásra, melyet ott a klérus, a községi iskolák ellen éveken keresztül a legnagyobb ingerültséggel folytatott. Egyébiránt, a badenieknek is, mint báriknek, szabadságukban állott azt tenni, amit helyzetökhöz s viszonyaikhoz képest legcélszerűbbnek láttak. A következő évek tapasztalása fogja megmutatni, hogy nem csalódtak-e? Anyi bizonyos hogy Schenkel, nemcsak

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ. 10

a badeni, hanem az európai szárazföldi szabadelvű protestáns theologusok egyik kitűnő vezére, 1865-ben még, így nyilatkozott: „Azon kérdés, hogy vajjon községi vagy felekezeti iskolák állittassanak-e inkább: oly nyílt kérdés, amelyre egyelőre a lakosság körülményei, — szokásai, — szükségai és kívánságaihoz képest kell felelni. Községi iskolákat mindenestre a legnagyobb vigyázattal kell állítani, s az érdekeltek határozott akaratja ellenére sohasem.” — Schenkel tehát épen nem feltétlen barátja a hitfelekezeti jellemmel nem bíró községi iskoláknak. — A Ballagi ur lapja, nem sokkal ezelőtt, még a debreceni ref. egyházat is gunyolódva tuszkolta, hogy mondjon le már saját felekezeti iskoláiról. Aligha tudta még ekkor, vagy elfelejtette már, hogy Schenkel is antiquarius!!

Franciaországban a törvényszerinti elemi iskolák, vagy tiszta katolikusok, vagy tiszta protestánsok, vagy vegyesek. Az utóbbiakat egyidőben, a francia kormány is különösen kegyelte; a klérus pedig igenkedvező mezőnek tekintette azokat a protestáns gyermekek térítésére. A protestánsok tehát méltán iszonyodtak a vegyes iskoláktól, s voltak esetek, hogy a protestáns szülék inkább engedték tudatlaságban nőni fel gyermekeiket, mintsem hogy a vegyes iskolákba küldjék azokat. Így aztán a vegyes iskolák, — „a kor, e kitűnő vívmányai“ ami liberalaink szerint, — csaknem teljes mértékben kienyésztek a francia földről; a francia protestánsok között pedig, egy külön társulat működik protestáns felekezeti iskolák állítása és fenntartása érdekében. — 1861-ben, egypár tekintélyes külföldi német lapban, igenérdekes tudósítás jelent meg a francia elemiiskolaügy állapotáról. E tudósítás szerint Napoleon, aki mint császár, magát a klérus iránt kitűnő mértékben lekötelezve érezte, az iskolaügy mezején csakhamar elkezdett saját császári thrónja és a klérus érdekében működni. A legjelesebb tanítókat egyszerűen elbocsáttatta, ha nem császári érzelműek valának. A főklérusnak kitűnő befolyást engedett mind általában az iskolaügyre, mind különösen a tanfelügyelők kinevezésére. A községi iskolákban, melyek érdekében a kormány erősen buzgott, a felügyelet dolgában

csakhamar erős surlódások jöttek létre. A vallást a rendes tanító tanította, de a helybeli lelkész felügyelete alatt. A császári tanfelügyelő azonban, gyakorta izgatta a tanítót a felügyelő lelkész ellen; — „ha előjön a pap, s itten még megjegyzéseket akar tenni, lökje kiön az ajtón.“ Általában pedig csakhamar és nyilván kitünt, hogy „a hitfelekezeti jellem nélküli községi iskolák, minden vegyes vallásu községben a protestántizmus ártalmára vóltak“; sőt tiszta protestáns községekben is, gyakorta nyomtatást szenvedett a vallás, a felsőbb iskolai hatóságoktól, a községi iskolák miatt. — Jöttek a centrál büróból, az órák sőt óranegyedek szerint mindent szigoruan kiszabó rubrikás tantervek, amelyek elfojtva a tanító egyediségét és minden szabadságot, az iskolát valódi abriktoló géppé tették. A tanfelügyelő amint belép az iskolába, legelőbb is az óráját veszi ki, hogy megtudja, vajjon az épen azon negyedre kiszabott tantárgyat adja-e elő a tanító stb. stb.¹⁾ „A vallástanítás, valódi római katolikus fogalom szerint, — a lelkészek monopoliumának tekintetik“; — de ennek mezején is lényeges sérelmeket szenved a protestantizmus érdeke a községi iskolákban. Az egész vallástanításnak, csakugy mint a katolikusoknál, holmi gépies kátémagoltatásban kellene állani csak; bibliamagyarázat, sőt épen bibliai történetek tanítása is részint korlátozva, részint lehetetlenné téve vólt, s ha panaszolkodtak a protestánsok: azon feleletet nyerték, hogy a bibliai történet nem is a vallástani, hanem a történelmi oktatás körébe tartozik. stb. stb.

Valóban nem csuda tehát, ha, mint fentebb említém, a hitfelekezeti jellem nélküli községi iskolák, csaknem egészen kienyésztek a francia földről. Minket azonban azon gyönyörrel kínál a liberalis törvény és liberalis kormány, hogy vegyük fel a franciák által letett divatot; — hátha nekünk jobban illenék! *Heureuse France! Heureuse Hongrie!*

¹⁾ A francia tanfelügyelők pedig, szakemberek vólnának, mert formszerű képzési vizsgát kell nekik kiállaniuk mielőtt kineveztetnének. Hát nálunk miért nem követték e példát? Ami kormányunk eljárása, valóban unicum a maga nemében!

Belgiumban, vannak oly községi iskolák, melyek a községek által tartatnak fen, de azért hitfelekezeti jellemmel bírnak, amenyiben a rendes tanító, ki egyszersmind a vallást is tanítja, azon hitvalláshoz tartozik, amelyhez tanítványainak többsége, s míg ezek a vallásban oktattatnak, addig a kisebbség eltávozik az iskolából; — vannak klerikális iskolák. Belgium lakosai, mint tudva van, néhány ezer kivételével, mind r. katolikusok.

Angliában, illetőleg Nagy Britanniában, még ezeit mind a nép, mind a parlament többsége a felekezeti iskolák mellett áll s vóltafépen csakis ilyenek léteznek ott. Igaz, hogy van erős mozgalom a községi iskolák érdekében. De gondolja el csak a tisztelt olvasó, menyire egészen más a helyzet Nagy Britanniában mint nálunk. Angliában 19 millio protestáns mellett 1,200,000, Skóciában 3 millio protestáns mellett 160,000 katolikus alig van; — a protestánsok tehát valódi nagy többségben vannak. Irlandban ötödfél millio katolikus mellett, alig van egy millio más vallásu! Zsidó pedig az egész Nagy Britanniában csak negyvenezer van. Ha angol vagy skót vólnék: magam is könnyen a községi iskolák mellé állanék, mert nem szeretem az erők szükség nélküli szétforgácsolását. Merő hiábavalóság tehát az, amit némelyik lap tett, hogy t. i. ellenünk, felekezeti iskolákat pártoló magyar protestánsok ellen, az újabbkori britt mozgalmakat hozta fel. Majd akkor tessék beszélni, hogy ha Angliában és Skóciában is épen olyan hatalmas lesz a római katolicizmus és a klérus, mint in hoc regno nostro mariano, és hogy ha majd, a britt alkotmány és kormány épen olyan szabad, független és liberalis lesz mint a mi magyar alkotmányunk és kormányunk. stb. stb. Addig pedig, míg ezen idők eljönének, nem ártana egykissé hallgatni és tanulgatni.

Az 1857-ben alkotott hollandiai iskolai törvény és az ottani iskolaügyi viszonyok, legközelebbi rokonságban állanak a mieinkkel. A hollandiai törvény azonban, amint már emlitém, kedvezőbb a felekezeti érdekek iránt mint a mi törvényünk; e mellett Hollandiában, a római katolicizmus és a klérus teljességgel nincs oly hatalmas mint nálunk; nem forognak ott fen azon nemzetiségi vagy nyelvkülönbségi érdekek sem, amelyek hazánkban

a felekezeti és népiskolai érdekekkel kisebb nagyobb mértékben összevetve, oly kiváló mértékben igénylenék a törvényhozás és kormányzás eljárásának bölcseségét. S im Hollandiában mégis folytonos zavar, elégtelenség és elkeseredés a törvény egyik fő következése. Azokhoz, amiket ez ügyről már felemlítettem, még csak a következőket jegyzem meg röviden. Verseny, a népoktatás mezején, t. i. valódi és igazi verseny Hollandiában sincs már, hanem van állammonopolium. A felek ezeket állítottak ugyan iskolákat, de rendkívüli erőfeszítéssel, mit csak a gazdagabb gyülekezetek birhattak ki. A törvény eredményeül, sokan a vallástalan-ság, erkölcstelenség és törvény iránti tiszteletlenség terjedését emlitik fel. A vallásukat őszintén szerető buzgó reformátusok pedig egyenesen a lelkiösméret és a vallás szabadságának üldözését és elnyomását látják a törvényben. Báró von Lynden, az evangélikus szövetség egyik gyűlésén ezt mondá egyebek közt: „nem lelkiösmeretszabadság, hanem a lelkiösmeretnek legszenvedhetetlenebb elnyomattatása forog itt fen. A polgári béke kedvéért a nép nagy többségének vallásos sajátságait ignorálják s nem látják át, hogy ez, mindent szül inkább, mint békességet.“ ... Groen van Prinsterer nyilván állítja, hogy „az iskolai törvény melletti párt taktikája, a vallásszabadság ellen van intézve“, és ezt, már ezerek mélyen és fájdalmasan érzik Hollandiában. — Én is részemről teljes tökéletesen meg vagyok győződve, hogy mihelyest a magyar protestáns közönség a mi törvényünket közelebből és az ő gyümölcseiből is meg fogja ösmerni, nyilván be fogja látni és érezni, hogy nálunk is nem csupán iskoláink léte és autonómiája, hanem ezekkel együtt, ezeknek forrása és alapja, t. i. a lelkiösmeretnek és a vallásnak szabadsága is forog kérdésben. — A hollandiai viszonyokra vonatkozólag szabad legyen a tisztelt olvasó becses figyelmébe ajánlani Schwarznak minap már röviden ösmertetett műve mellett, a Sárospataki Füzetek 1858-ik évi folyamában megjelent következő című értekezésemet: A közoktatás ügye Németalföldön.

Voltak, akik ellenünkben, kik a népiskolaügy felekezeti mederben való vezetésének vagyunk barátai, az északamerikai szabad köztársasági államok példájára is hivatkoztak, mint

amelyekben t. i. az állami iskolák közösök s az egyházak alól teljesen emáncipálva vannak. Valóban e hivatkozás, ha nem felületeségből veszi eredetét: megjárja tréfának vagy gunynak is. Északamerika és a mostani Magyarország?! Ég és föld! Mi azonban, az ügy kellő felfogása és méltatása végett, jegyezzük meg a következőket. Azon tisztos puritán zarándok atyáknak, akik az északamerikai államokat alapították, egyik és pedig főfő jelszavuk ez volt: „azért jöttünk ez idegen földre, hogy gyermekeinket saját vallásos meggyőződésünk szerint nevelhessük“; s az első amerikai iskolák valóban felekezeti parokhialis iskolák valának. Azonban a szekták, a felekezetek csakhamar megsaporodtak, úgy hogy a közelebbi időkben már, több mint negyvenre teszik számukat. Ezen számos felekezetek nem anyira dogmatikus, mint inkább egyházalkotmányi, kormányzati, fegyelmi és egyházszertartási dolgokban különböznek egymástól; — egymás iránt azonban mégis nagyon féltékenyek. Vegyük még ehhez azt, hogy Északamerikában a vallásszabadság oly nagy és oly korlátlan, miszerint újabb felekezetek keletkezése semmi legkisebb feltételekhez kötve nincs, s az állam azzal, hogy valaki tartozik-e valamely vallásfelekezethez avagy nem: anyit sem gondol, mint pl. a magyar törvényhozás azzal, hogy valaki szőke-e vagy barna. Ily körülmények közt, tehát főként a felekezetek nagy sokasága, de lényegében egymástól nem különbözőése miatt, nagyon természetes, hogy nem felekezeti, hanem közös állami népiskolák vannak Északamerikában. Igenis, mert ne feledjük, hogy Északamerikának mintegy 32 millió lakosa között alig van 3 millió római katolikus, a zsidók még kevesebben vannak. Egy 1850-dik évi hiteles és biztos számítás szerint, 36,011 templom volt Északamerikában; s ezek közül csak 1112 volt római katolikus, zsidó pedig csupán 31. A hasonlíthatatlanul nagy többség, — mint pl. a methodisták, baptisták, presbyterianok, kongregatcionistaik, — dogmák tekintetében kálvinista, még pedig szigorú és a fanatizmusig buzgó orthodox kálvinista. Ezen kálvinistáknál a családi vagy házi isteni tisztelet folytonos gyakorlatba van; a vasárnapi iskolák, amelyeknek célja épen a vallás-tanítás, nagyszerű virágzásnak örvendenek s hatalmas térítői a

zsidó és római katolikus gyermekeknek. Épen ezért a római katolikusok, különösen a legujabb időkben a legnagyobb hévvel ragaszkodnak saját konfesszionális iskoláikhoz; érzik, látják, hogy azok nélkül felekezeti lételők gyökeresen veszélyeztetve van. Ne feledjük még azt sem, hogy az amerikai közös iskolákban, a bibliát rendszerént olvassák; a tankönyvekben keresztyén vallásos elemek és elvek vannak; tanítók s iskolakormányzók választásánál rendszerént tekintet van a vallásfelekezetre, s olyanok választatnak el, akik az illető iskolai közönség többségével egy véleményen vagynak. — Ami pedig az iskolai kormányzatot s annak különösen az államhoz való viszonyát illeti: Amerikában az állam vóltaképen csak felügyel és segéll; minden egyébb a községek dolga; holmi francia és osztrák magyar centralizátzionnak és bürokráciának hire sincs. Mindezek részint amerikaiak részint más közvetlen szemtanuk tudósításaiból meritvék. Nálunk azonban, talán sokaknak jobban fog tetszeni a regényes előadás. Az ilyenek olvassák meg Laboulaye-nak Amerikáról írott híres művét. Ebben is irva vagyon pl, hogy az amerikaiaknál „a tanítás naponként az uri imádsággal s a biblia egy fejezetének — magyarázat nélküli felolvasásával kezdetik. Az iskolai oktatás lényegesen keresztyéni, de se nem protestáns se nem katolikus. A gyermekek ahoz vannak szoktatva, hogy egymást a Jézus Krisztusban testvéreknek tekintsék.“ stb. stb. Valóban, paradoxonnak látszik bár, de mégis tul van minden kétségen, hogy az északamerikai nép nagy többségének épen a felekezeti elvek és érdekek iránti tulbuzgó szeretete miatt, nincs szigoru felekezeti népiskolája. Schiller is mondá egykor:

Welche Religion ich bekenne? Keine von allen,

Die du mir nennst! — Und warum keine? Aus Religion!
Valóban, én magam is, ha északamerikai protestáns lakos vólnék, nem fognék a felekezeti iskolák mellett harcolni. De viszont, merem állítani, hogy ha amerikai protestáns hitfeleink megösmernék ami helyzetünket: nem lenne közülök csak egy lélek sem, aki a magyar protestáns felekezeti iskolák fentartását ne javallaná.¹⁾

¹⁾ Azok az északamerikai protestánsok, illetőleg kálvinisták, ösztintén szeretik ám vallásukat, s nem szégyenlik megvallani hogy poli-

És nálunk, kik azok, akik különösen a napi sajtó terén ezen iskolák ellen izgattak? Olyan urak, akikről kérdésbe lehet tenni, hogy vajjon van-e valami vallásuk a világon!

De szakaszszuk végét már a külföldi szemlének s mondjuk ki bátran és kereken, hogy a magyar kormány iskolaügyi elvei, a föld művelt és szabad nemzeteinél, többségben nincsenek; és hogy oly protestáns egyház, amely a miénkhez hasonló helyzetben s ily viszonyok között, saját felekezeti iskoláiról lemondott volna, még eddig, nem találtatott a világon.

24. §.

A hitfelekezeti jellemmel nem bíró vegyes iskolák ügyének multja hazánkban.

„Nincsen uj dolog a nap alatt.“ A vegyes iskolákat, melyeket a mi modern liberalaink, „korunk nagy vívmá-

tikai nagyságukat és szabadságukat is kitünő mértékben a kalvinizmusnak köszönhetik. Nyilván hirdeti ezt Bunsen is, mondván pl, hogy Északamerika „óriási hatalmának legegészségesebb és legerőteljesebb gyökere a puritánok komoly vallásos és erkölcsi jelleme.“ Ugyancsak ő mondja, hogy Kálvin szelleme az, amely Angliát és Északamerikát mindezorig termékenyíti. Dr. Bacon, egy amerikai tudós lelkész, egypár évtizeddel ezelőtt Manchesterben, Angliában, épen nevelésügyben, az északamerikai állapotokról egy érdekes beszédet tartván, nyilván mondja, hogy az északamerikai államok és állami intézmények egyenesen az egyház kebeléből származtak. — Neumann, Amerika egyik tekintélyes történet írója az újabb korból nyilván mondja hogy „a lelkészek nevelték ott a lakosokat élénk szellemű, tevékeny és ügyes néppé, s mai napig is, — habár kisebb mértékben — a lelkészek az ifjak nevelői és képzői s a felnőttek tanácsadói és vezérei.“ Északamerikában magát a törvényhozást határozottan keresztyén elvek hatják át s vezérik, s példák voltak reá, hogy oly egyének kik a Krisztust vagy a bibliát gyalázták, káromolták, törvényszékieg ünnepelesen megbüntették. Közönségesen tudva van, hogy mily rendkívüli szigorúsággal megülik az amerikaiak a vasárnapot és hogy maga a kongresszus elnöke minden ülést könyörgéssel nyit meg. stb. stb. És mindez jó önként minden polcájós kényszerítés nélkül. — Hogy ily nép, nekünk magyar protestánsoknak azon tanácsot adná, hogy felekezeti iskoláinkról a mi kormányunk vagy országgyűlési többségünk javára, s ily viszonyok közt mint a mieink, — mondjunk le: azt ugyan, ne képzelje senki, még egy percre se!

nyának“ tekintenek, már évtizedekkel ezelőtt ismerte Európa, ismerte II. József, ismerték református őseink, és teljességgel nem tetszének azok nékiek.

II. József császár, mindjárt uralkodásának kezdetén, igen-erélyes intézkedéseket tett a vegyes iskoláknak különösen oly helyeken életbeléptetésére, amelyeken iskolák vagy egyáltalában nem voltak, vagy csak sinlettek és nyomorogtak. II. József törekvései azonban teljességgel nem fenyegették a protestáns iskolákat oly mérvben mint a mi törvényünk. Ő nem kötötte a protestáns iskolák fenállhatását holmi anyagi feltételekhez; nem szabta meg sem azt hogy hány □ lábnyi tér essék egy protestáns tanulóra, sem azt hogy hány tanuló egy teremre s egy tanító keze alá; — ő nem fenyegette bezáratással a protestáns iskolákat; ő nem közvetlen vagy közvetett kényszerítéssel, hanem egyedül az illetők szabad tetszése alapján akarta életbeléptetni a vegyes iskolákat; de kifejezte egykor személyes kihallgatáson is, hogy ő át nem látja, hogy a vallástanon kívül, miért ne lehetne egyenlő a tanrendszer, tankönyv stb. mindenik felekezetre nézve. S im a protestánsok s különösen a reformátusok a leghatározottabban elleanzték a császár törekvéseit, s nemcsak az, hogy gyermekeiknek bárhol is vegyes iskolákba járását egyáltalában nem akarták; nemcsak az, hogy a létező iskolák vegyesekké változtatásában teljességgel nem buzgólkodtak: de igensokan közülök még azt is a vallás és vallási szabadság iránt hűtelennek, mintegy árulónak tartották aki csak ajánlani vagy javallani is merte a vegyes iskolákat. Idegenkedtek pedig a vegyes iskoláktól leginkább azért, mert ők, gyermekeik tanításának és nevelésének jogát és kötelességét, lényegesen vallásukból folyónak, a szabad vallásgyakorlatra tartozónak s egyházi belügynek tekintették; továbbá azért, mert erősen meg voltak győződve, hogy a vallástan és a többi tudományok között szoros egybeköttetés van, s azokat oly módon különválasztani egymástól, mint a vegyes iskolák rendszere kívánja, ellenkeznék a tudomány és a gondolkodás szabadságával. Jól látták azt is, hogy a vegyes iskolák épen nem egyességet hanem zűrzavart, viszályt és még nagyobb bizalmatlanságot fognak szülni a különböző vallásu honfiak között. Az is kétségtelen volt

előttök, hogy a klérus a vegyes iskolákat egyenesen térítési-mezőkül fogja használni. Mindezeket, a magyar reformált egyházkerületek, különösen 1787. október 31-dikén kelt folyamodványukban, teljes egyetértéssel, nyíltan, bátran és határozottan kijelentették, a sok tekintetben nagy fejedelemnek; akinek csakugyan még életében meg kellett látnia, vegyes iskolákra vonatkozó terveinek, a magyar reformátusok közötti teljes tökéletes meghiusulását.

Evangelikus testvéreinknél már, tett némi hódítást a vegyes illetőleg szimultán iskolák ügye. Ily iskolák ő nálok, különösen némely városokban, még a jelen században is valának. De az egész dolognak, amint Klein megjegyzi, igen nagy kárát vallották az evangelikusok; — „*magnum in his oppidis, evangelici, qui scholas miscuere, passim sunt rei suae detrimentum.*“ Azt ígérte a kormány, hogy a vegyes iskoláknak mind protestáns, mind katolikus vallásu felügyelői lenni fognak, és pedig csak világi emberek közül, tehát papok egyáltalában nem. Ámde a világi felügyelőket csakhamar elmozdította a Helytartótanács és nevezett helyőkbe egyszerűen és egyedül r. katolikus papokat. Azt is megígérték, hogy a vegyes iskolákban az evangelikus vallásu tanítókat állami pénztárból fogják fizetni. Ah de egyszer csak jött a parancsolat, hogy evangelikus vallásu tanítónak, állami pénztárból egy garast sem szabad fizetni többé, hanem fizessék azt, a vegyes iskolákban is, magok az evangelikusok. Így lett aztán, hogy az evangelikusok, iskoláikat összevegyítették, vagyis elvesztették ugyan; de nem nyertek semmitsem. „*Evangelici adeoque scholas suas, confundi et eripi passi, nihil tamen lucrati sunt*“; — mondja igen helyesen, a már említett Klein.

„*Adalékok*“ című munkámban, meglehetősen terjedelmesen előadtam, hogy az 1848-dik évi magyar képviselőház, miként tette semmivé a felekezeti iskolák országos költséggel való fentartását elrendelő 1848. XX. t. c. 3. §-át, nemcsak, hanem miként indított pusztító harcot a felekezeti iskoláknak létezése ellen is. Azt is előadtam, hogy a törvényhozás ezen törekvése, a magyar

protestáns felekezetek helyeslésével épen nem találkozott, mert ezek, az autonom felekezeti iskolákhoz hiven ragaszkodtak.

Voltak egyesek is, akik egész nyíltsággal és bátorsággal fel-emelték szavokat irodalmi téren, a képviselőház által célbavett vegyes iskolák ellen. Ilyen volt pl. Fabricy Sámuel, ha jól tudom; evangélikus világi férfiú és a kultuszminisztérium egyik kitünő hivatalnok. Ő így nyilatkozik a többek közt, az akkori Protestáns Lapban: „A gyermeket nemcsak a közállomány tagjává kell nevelni, hanem az egyházévá is. Azért, valamint kétségtelenül hiba volt a közoktatást egyedül az egyházra bízni: úgy hiba és szélsőség volna azt, egyedül a közállománynak adni által és az egyházat egészen kizárni. — Pedig a gyermekek vallási nevelése, főképp az elemi iskolákban korán sincs biztosítva az által, hogy ha őket a lelkész, ki sok más dolgokkal el van foglalva, minden héten egy pár óráig a kátéban oktattandja. Mert a vallási nevelés nem csupán oktatásból áll, hanem érzelemgerjesztésből is, sőt a gyengébb korban, nagyrészt szokás dolga; — azért a tanító, ki mindennap a gyermekekkel imádkozik, énekel, bibliai történeteket beszél el s majd minden tanítási tárgyba vallási és erkölcsi intéseket szőhet belé, végetlenül nagyobb mértékben hathat a gyermeki kedélyekre, mint a lelkész. E nézőpontból indulva ohajtom, hogy ahol egyes vallásfelekezetnek külön elemi iskolája van, az tovább is tartassék fenn; önkényt értetvén, hogy a közállomány felügyelése alatt maradjon, és ott, hol valamely vegyes vallásu helységben egy vallásfelekezet sem volna elég, számos külön iskola fentartására, az iskola vegyes legyen. E nézet mellett még egy más indok is szól. A nevelés joga, minde-nek előtt a szüléket illeti; ezt a közállomány tőlök nemcsak el nem veheti, de sőt azt, mint minden más jogot védelmezni köteles. Már ha valamely helységnek egyik vallásfelekezethez tartozó lakosai, kik már külön iskolával birnak, jobbnak látják gyermekeiket tovább is abban neveltetni, kérdem: van-e a közállománynak joga, őket attól eltiltani és az iskolát vegyessé átváltoztatni? De az 1848. XX. t. c. ezt nem is akarta, mert annak 3. §-a a bevett vallásfelekezeteknek egyházi és iskolai szükségeiről szól; elismeri tehát, hogy a vallásfeleke-

zeteknek nemcsak egyházi, de iskolai szükségai s következésképen iskolái is vannak és lenniök kell. — Azon szülékről pedig, kik más vallásfelekezetnek iskoláját jobbnak tartják, már az 1848. XX. t. c. gondoskodott, mert nekik szabadságot adott gyermekeiket bármely vallás iskolába küldeni. Tehát ennél tovább menő egybeolvasztásra szükség nincs, sőt ez, csak haszontalan surlódásokat szülne, mint ezt a tapasztalás majd mindenütt bebizonyította, hol vegyes elemi iskolák léteztek.“ Váltak többen is akik épen ily szellemben nyilatkoztak.

Igaz, hogy voltak, bár tudtom szerint, a komoly sajtó terén kevesebben, akik a vegyes iskolák mellett emelték fel szavukat. Ilyen volt épen Debrecennek is egy kitünő derék embere, akinek neve és emlékezete előttem sokszoros kegyelet és tisztelet tárgya. Előtte a honfiak közötti testvéri egyességnek szép és nemes célja lebegett, s amellet, hogy némely tudományok erős ethikai hatályát kellően nem méltányolta, tökéletesen hitte hogy az akkori magyar kormány, s a hazának akkori alkotmánya, szabadsága és függetlensége megdönthetetlen. E szép reményeken alapuló nézetekre nemcsak az említett Fabriczy Sámuel tett alapos megjegyzéseket, hanem maga a sors gyászos fordulata is megcáfolta azokat. Alig egypár év múlva, midőn a debreceni főiskola felett is kezdettek már borongani az Entwurf osztrák felhői, az említett derék férfiú indittatva érezte magát társaival együtt kijelenteni az egyházkerületi gyűlésnek miszerént: „ami főiskolánknak, melyet őseink sok gondnal s áldozatokkal alapítottak s tartottak fen időről időre mindeddig, ha eredeti rendeltetésétől eltérni nem akar nemcsak nyilvánosnak, hanem protestáns főiskolának is kell lenni egyszersmind“ s e célból azt sürgeti hogy a hittani szak mellett egy erős, önálló bölcsészeti szak legyen, különösen hangsúlyozván, hogy amely tényezők, amely tudományok létrehozták a reformációt, azokat a protestantizmus fentartása érdekében, folytonosan ápolni és szilárdítani kell. stb. stb. stb.

Derék tisztas férfiak, kik őszintén biztatok az 1848-diki alapok romolhatatlanságába, s a haza valódi szabadságának és függetlenségének tartósságába, de nemsokára, a legkeserűbb csalódás kinjainak sújja alatt roskadtatok sirba, hiszem, hogy ha most fel-

támadnátok, bennünket protestáns egyházunk és iskoláink léte-
nek és szabadságának hű megőrzésére buzditanátok.

De elfordulva a sötét melánkhóliától épenugy mint általában a honfiúi érzelméektől, hanem egész tárgyilagos részrehajlatlan-
sággal tekintve vissza a hitfelekezeti jellem nélküli községi isko-
lák hazai és külföldi multjára és jelenére: avagy nem egész hatá-
rozottsággal állithatjuk-e, hogy a tények és példák nagy többsége
a mi törvényünknek és kormányunknak ellene kiált.

Mutassátok ki uraim, hogy melyik ország, vagy melyik nem-
zet az, amelynek protestáns egyháza a mieinkhez hasonló törté-
neti előzmények után és tényleges viszonyok között, saját feleke-
zeti iskoláiról lemondott — és azt tapasztalta volna, hogy a mi
törvényünk és kormányunk szerénti vegyes iskolák, nyugalmat,
megelégedést s általában a vallás, szabadság és művelődés szá-
mára ohajtott gyümölcsöket termettek és eredményeztek volna??

25. §.

*A vallás és egyház viszonya az ugynevezett világi tudományokhoz,
s az e viszony folytán származó aggodalom és sérelem a protes-
tantizmusra vézve.*

Igenszámos példákból s már szinte az unalomig láttuk, hogy
egyetlenegy elvhez sem volt hivebb a magyar protestáns egyház
mint ahoz, melyszerént a felekezeti iskolák birtoka és autono-
miája, a lelkiösméret a vallás és az egyház szabadságának elmul-
hatatlan feltétele, és hogy ezen feltételnek elégtéve vagyis ama
szabadság biztosítva még az által teljességgel nincs és nem is le-
het, ha az iskolákban csupán az ugynevezett vallástan tanítása
adatik az egyház rendelkezése alá, a többi tudományokat pedig
bármely vallásu, tehát pl. egy római katolikus vagy egy izraelita
tanító is taníthatja. Azt is láttuk és pedig nem kevés példából,
hogy azon elvet, amelyet őseink követtek, több nagy nemzetek
törvényhozása is követi mindemai napig a népiskolaügyben, ameny-
nyiben azt felekezeti mederben vezeti, a községi vagy állami költ-
ségen alapított és fentartott iskolákra nézve is határozottan meg-
hagyja a felekezeti jellemet; tehát ennél fogva megszabja hogy

egyik vagy másik iskolában, milyen hitfelekezetű tanító tanítsa, mind a vallástant mind a többi tudományokat.

Nálunk azonban, több férfiak, s közöttök épen protestánsok is, nyilván és határozottan állíták, hogy az egyházat, vóltaképen semmi más nem illeti mint a vallás és erkölcsstan tanítása, a többi pedig, — mint közölök sokan mondák, egyenesen az állam jogköréhez tartozik, — és ezáltal a vallási és egyházi szabadság megsértve egyáltalában nincs.

Előttém úgy látszik, hogy ezen férfiak közül különösen a protestánsok, nem vették kellő figyelembe, sem a népiskolaügy hazánkbeli multját, sem annak külföldi jelen állapotát, sem általában a fenforgó kérdés mivóltát és nagyfontosságát; mert ha mindezeket kellően figyelembevették volna: lehetetlen hogy gondolkodóba ne estek s ítéletekben egykissé tartózkodóbbak ne lettek volna.

De minden kétségen túl van az is, miszerént magának népoktatási törvényünknek tartalma, szelleme és iránya szerént is, a felekezeteket vóltaképen csak a vallás és erkölcsstan tanítása illetné, s a többi tudományokkal a vallásnak és egyháznak semmi köze nem lenne.

Én részemről, e tekintetben azon álláspontot tartom helyesnek, és a magyar protestáns egyház által saját önfentartása, szabadsága és nyugalma érdekében ezentul is szilárdul megtartandónak, amelyen őseink állottak és amelyre több tekintélyes külföldi példák is utalnak. Az ezzel ellenkező álláspont, melyet a népiskolai törvény s ama férfiak foglalnak el, legalább bizonyos tekintetben, sokkal inkább Rómáé mint a protestantizmusé.

Jó előre el akarván háritni minden sajnos félreértést, nyílvánitom, miszerént határozottan tagadom azt én is, hogy vólna pl. felekezeti mathezis, felekezeti khémia, felekezeti növénytan stb. stb. Állitom, vallom és ohajtom pedig, másokkal együtt én is határozottan egyenesen és kereken azt, hogy a tudomány legyen teljes mértékben önálló és független, kövesse mindenkor csak magát a tárgyilagos tiszta igazságot és az ezen igazsággal ellenkező felekezeti vagy

bármilyen más érdekeknek szolgájává magát ne aljassítsa soha.

Valóban nincs tehát, és nem is szükség, s nem is volna szabad hogy legyen felekezeti számtan, természettan, egyszóval felekezeti tudomány, a vallástanon és az ahhoz lényegesen tartozókon kívül. De van, és ezt jegyezzük meg jól, —

van felekezeti elv és felekezeti szükség, a tudományokat éppen a vallás és vallásszabadság érdekében, nem mint rabszolgákat, hanem mint szabad szövetséges társakat felhasználni; vagy éppen ellenkezőleg, ugyancsak a tudományokat figyelembe se venni, ignorálni, vagy éppen elnyomni;

van felekezeti érdek a szabad vizsgálódást ápolni, fentartani s annak eredményeitől vissza nem rettenni, — vagy, tiltani, eltitkolni és elnyomni; — más szavakkal:

lehet, sőt van felekezeti érdek a tudományoknak a vallás és vallástan dolgában való intervencióját, legalább bizonyos feltételek mellett elismerni és ohajtani; — s viszont és éppen ellenkezőleg, van felekezeti érdek, e tekintetben szigorúan a non intervenció elvéhez ragaszkodni.

Egy percre se véljük tehát tarthatónak azon eszmét, amely pedig egyik alapeszméje éppen a népiskolai törvénynek is, mintha t. i. minden vallásfelekezet egyenlő viszonyban állhatna és állana a tudományokhoz. Amily különbözők a felekezetek jellemvonásai, alapelvei stb: éppen oly különböző azoknak a tudományokhoz való viszonya is. Ugyanis:

Mennél nagyobb mértékben van valamely felekezet irott emlékhöz, azaz szentíráshoz, mint vallásának forrásához utasítva;

mennél inkább vallja azt valamely felekezet, hogy maga a nagy természet is Istennek egyik kijelentése, amely nincs lényeges ellenkezésben az irott igében hirdetett kijelentéssel;

mennél nagyobb mértékben van valamely felekezet mind tanaira, mind pozitív jogaira s éppen autonómiájára nézve a törté-

neti fejlődésre és történelemre utalva; és — hogy egyebet már ne emlitsék;

mennélinkább tiszteli, vallja és követeli valamely felekezet az egyéni szabadság és egyéni felelősség elvét a vallás dolgában:

annál szorosabb és nélkülözhetetlenebb viszonya van annak az ugynevezett világi tudományokkal; annálinkább érdekében áll saját serdülő nemzedéke nevelésének és tanításának egész ügyét kezében tartani, és annálynagyobb sérelem reánézve, ha a népnevelés mezején csupán és egyedül a szoros értelemben vett vallás-tan szűk terére szoríttatik.

Tegyük már most a felállított tételek szerint egy kis összehasonlítást!

A római katolika egyház egyáltalában nem szereti, nem ohajtja nem akarja azt hogy a nép a szentírást olvassa; — a protestáns egyház pedig éppen a szentírás világos utasításai és parancsai szerint egyenesen a bibliához vezet a népet.¹⁾ Evégre már elmulthatatlan szükség nemcsak az,

¹⁾ Jules Simon, L'école című híres munkájában nagy magasztalással említi, hogy Párisban a protestáns papok, az esketési szertartás végével minden házaspárnak egy bibliát adnak; — és hogy mily sok bibliát terjesztenek szét különösen az angolok. Nyilván mondja, hogy „a protestánsok, akik, minden általok megáldott házaspárnak egy bibliát adnak, ezáltal nemcsak a protestantizmusnak, hanem az emberiségnek is tesznek szolgálatot.” Valóban már maga azon eszme illetőleg tény, hogy a legszegényebb család kunyhójában is van egy könyv, a biblia, mutatja a protestantizmusnak a népiskolákkal s népneveléssel szoros és lényeges egybekötését. Nálunk magyar reformátusoknál, ezen egybekötetésre emlékeztető szép és nagy jelentőségű rendtartás az, miszerint keresztelek alkalmával, ünnepélyesen, az egész gyülekezet előtt megkérdézzük a keresztyántól: „Igéred-e magadat, hogy ezen kisdéd keresztyén neveltetéséről mindaddig gondoskodni fogsz, míg ő maga, felnevelkedvén, hitéről számot adhat.” Hogy pedig a keresztyén nevelésen és a gyermekek arra való képesítésén, hogy hitökről számot adhassanak: nem csupán azt kell érteni, hogy egyházunk az iskolákban, hetenként egypár órán, a ma ugynevezett, és szoros értelemben vett vallástant adassa elő: az nyilván van mind hitvallásainkból, mind a magyar protestáns egyház több mint háromszáz éves folytonos gyakorlatából.

hogy az olvasásra taníttassuk meg gyermekeinket; hanem az is, hogy lehetőleg képesítsük őket a biblia értésére, amely célra a régiségtani, történelmi, természettani és másféle ösmereteknek bizonyos mennyisége, sőt általában a szellem egyezményes fejlettségének bizonyos foka elmulthatatlanul szükséges. Ezeket gyermekeinknek megadni vagy megadatni, nekünk protestáns apáknak vallásunkból folyó kötelességünk; és ha magunk e kötelességet nem teljesíthetjük, — vajjon velünk ellenkező vallásos meggyőződésben lévő, pl. római katolikus vagy izraelita tanítók, teljesíthetik-e azt oly biztosan, oly sikeresen és reánk nézve oly megnyugtatólag mint saját vallásunkon lévő tanítók?

A római katolika egyház, az ő számtalan csudáinál, legendáinál s tránssubstantiációféle különös dogmáinál fogva épen nem barátja a természettudományoknak; s az ő elve, a természet legvilágosabb törvényeivel és tényeivel szemben is vóltaképen nem más mint ez: bármit mondjanak azok, — ezt vagy am azt hinni kell és pedig úgy, amint az egyház megállapította. A protestáns és különösen a reformált egyház, ismét magoknak a szentiratoknak alapján, különös suijt fektet azon igazságra, miszerént a természet is Istennek kijelentése, s nagy fáradtsággal bár, de őszintén és hiven igyekszik azt őszhangzásba hozni az írásban lévő ige élő tartalmával és szellemével. Ennél fogva egy felekezet sincs, amely~~nek~~ keblében miként az írásmagyarázat, úgy a természeti theologia, s épen a népszerű irodalom mezején is több művelőt mutathatna fel, mint a protestáns, illetőleg a reformált felekezet. A skót szabad egyház új kollegiumában, kiváló gonddal taníttatnak a természettudományok, és pedig, azon határozottan bevallott érdekből és célból hogy megbizonyíttassék, miszerént a természet vizsgálat eredményei, nem ellenkeznek az Istennek kijelentett igéjével.¹⁾ Saját vallásos elveink-

¹⁾ A természetre való erős vonatkozásnak kétségtelen jelenségei vannak a magyar reformált egyház életében is. Egyetlenegy külföldi protestáns egyháznál sem vettem észre, hogy a nyilvános isteni tiszteleti énekek között, oly sok lenne egyenesen a természetre vonatkozó, mint nálunk; pl: A csillagos égnek seregei, etc., Nagy az Ur ki fényes házá; — Isten a roppant egeknek; — Isten kezét mutatja, az égnek

nél és érdekeinknél fogva, ily viszonyban lévén mi a természettudományokkal: nem természetes e, hogy a népiskolákban, vagy legalább azon pontig, míg a természettudományok bizonyos gyakorlati életpályára képesítő eszközökként nem taníttatnak, inkább saját vallásunkon lévő, mint más hitfelekezetű tanítók által ohajtjuk azokat taníttatni.

Mi azt hiszszük azt valljuk, azt hirdetjük, hogy van keresztyén kultúra, van keresztyén civilizáció, és hogy miként eddig a világtörténetek élén álló most élő nagy nemzetek történeti fejlődésének a keresztyénség volt vezérlő elve: ugy ezentul is és mindvégig, nem más, mint Krisztus a világtörténetek forduló pontja s mozgató és kormányzó szelleme. Gondoljátok el csak már most, hogy a mi magyar községi iskoláinkban, itt vagy amott, egy, vallását szerető — tehát a Krisztust nemcsak messiásnak nem, hanem egyenesen istenkáromlónak tartó — izraelita tanítja a világtörténelmet, és pedig oly községben, amelynek nagy többsége keresztyénekből áll!! — Mi ugy tudjuk, ugy valljuk és hirdetjük hogy a protestantizmusnak nemzetünk politikai szabadságára, nyelvére, irodalmára, művelődésére lényeges és jótékony befolyása volt, s ezen befolyás kellő méltatását már maga a történelmi hűség és igazság elmulhatlanul megkívánná bárkitől. Ezt azonban, a vallását szerető római katolikus tanítótól és tanártól nem várhatjuk; mert ő előtte az egész reformáció és protestantizmus a Bocskay, Bethlen és Rákóczyféle küzdelmekkel

boltoztatja; továbbá a számos évszaki énekek. Egyházi beszédeink között nagyon is sok a téli, tavaszi, nyári és őszi stb. Noha bal felfogása és tulvitele ezen iránynak könnyen rideg racionálizmussá fajulhat: de maga az irány és annak tiszta szelleme, bizonynyal magasztos, nagyszerű és evangyeliomi. Hinni, érezni, ösmerni a láthatók és láthatatlanok dicsó hármóniáját, s e hit, érzet és ösmeret alapján az élő Isten imádására emelkedni fel: — nem felséges gondolat s nem a legnemesebb emberi rendeltetés-e ez? Ámde erről, a magyar törvény szerénti községi iskolák tudni sem akarnak, mert azokban a természet tudományokat egy materialista, vagy oly tanító is taníthatja, aki nyilván azt vallja, hogy a vallás és hit tételei ellenkeznek a természet törvényeivel.

együtt nem egyéb, mint egy kárhozatos tévelygés, illetőleg a nemzet elleni bűn.¹⁾

A római katolicizmus, mint tudva van, egyenesen a tekintély alapján áll, mely alap, a pápa csalhatatlanságának talán már ezolta meg is állapított dogmájával is szándékoltatik erősíttetni. A protestantizmus egyik főelve az egyéni szabadság és egyéni felelősség a hit dolgában. Az emberi elmét avégre hogy ama szabadságot okosan használhassa a szabadsággal multhatlanul együtt járó felelősséget kibírassa, több oldalról képezni kell és pedig bizonyosan sokkal nagyobb mérvben, mint avégre hogy a tekintélynek vakon hódoljon. Gyermekeinknek ezen érdekből és ezen célra való oktatását, képesítését bizhatjuk-e nyugodtan oly tanítóra, aki saját vallásánál fogva, már magát a mi érdekünket és célunkat helytelennek vagy épen kárhozatosnak tartja?

Röviden szólva: az evangyeliom, és az annak alapján álló valódi protestantizmus, az igazi tudománynak és az okos vizsgálódási szabadságnak nem ellensége hanem szövetséges társa, barátja, ápolója védője. Épen nem képtelenség, hanem a legtisztább igazság és őszinteség van tehát abban hogy pl. a magyar protestáns egyház épen a gondolat és a tudomány szabadságának érdekéből ragaszkodik az ő saját felekezeti iskoláihoz. Amely percben a hazánkbeli hatalmas római katolikus klérus és r. katolika egyház, a tudományokhoz való viszonyra nézve épen azon álláspontot foglalja el, és pedig nyilván és konfesszionáliter, amelyet mint fentebb kimutattam, a magyar protestáns egyház, nyilván és konfesszionáliter

¹⁾ Nyíltan és őszintén szólottam, habár némelyek megbotrányoznak is. Én azt ohajtom és azt teszem fel, hogy minden ember szeresse a maga vallását, ha ugyan vallja azt; — hápedig nem szereti: akkor hagyja el; mert aki vallását nem szereti és mégis vallja; — vagy, se nem szereti se nem vallja, és mégis el nem hagyja: az nem igaz ember. — Nem az a baj, hogy ha a hon polgárai sokféle felekezetekre oszlanak, nem is az, hogy ha vallásokat szeretik és terjesztetni igyekeznek; hanem az a baj, hogy ha vallásuk szabad gyakorlatában egymást gátolják, üldözik, s még a polgári jogoktól is megfosztani igyekeznek. stb. stb.

elfoglal: abban a percben én is azt mondom, nincs semmi vész a közös iskolákban. Addig is, az egyes protestáns felekezetek iskolaügyi olyan egyesülését mint amilyen Északamerikában van s Angliában és Skóciában némelyek által céloztatik, én részemről veszélyesnek nem tartom; noha a budai zsinatbeli atyák még a testvér evangélikus felekezetteli iskolai egyesülését sem akarták rendszerezíteni, mert éppen ez ügyre vonatkozólag nyilván kimondák: „az elegendes iskolák csak ott hoztassanak be, hol az eklézsiáknak magoknak is akarátja hozzájárul.” A római katolikusokkal való népiskolai egyesülés pedig, bizony eszök ágában sem forgott.¹⁾

(¹Nem is foroghatott, a többek közt pl. már csak azért sem, mert nyilván azon meggyőződésben voltak, hogy a klérus a vegyes iskolákat egyenesen térítési mezőül használná fel, és ezen meggyőződésben, minden előleges összebeszélés nélkül tökéletesen találkoztak a francia, hollandiai s az ausztriai protestánsokkal. Ezelőtt néhány héttel, a berlini szabadelvű Protestantische Kirchenzeitungban, egy tanár éppen az iskolaügyről írván, nyilván kimondja hogy ha római katolikus vagy zsidó tanító, oly iskolában amelyben protestáns gyermekek is vannak, térítési szándék nélkül működik: akkor nem igaz katolikus s nem igaz zsidó az! Tökéletes igazság ez; mert mind a római katolicizmus mind a judaizmus merőben exkluzív és türelmetlen; azaz, nemcsak az hogy egyedül magát tartja igaznak s magán kívül minden mást kárhözatra és büntetésre méltó tévelygésnek, hanem efelett még, vagyis éppen ezért mindent elkövet hogy bennünket kebelébe térítsen. A római katolicizmus szerént, mi voltaképen oly szökevények vagyunk, akik a hadi törvénynek azaz a jus canonicumnak alatta állunk. A római katolikus klérus voltaképen úgy tekint minket és a mi gyermeinket, mint a hajdani földes ur tekintette a maga jobbágyait. Katonának állott, vagy kollégiumba ment földesuri engedelem nélkül a jobbágyfiu: földesura erővel is visszahozathatta azt. A földesur jogát tartotta jobbágyának fiához, unokájához, egyszóval: maradékaihoz is, éppen úgy mint barmának fajzásához. Természetes, hogy ez, nemcsak hazánkban volt így. — A tridenti zsinat anathémája nem valami egyszer kicsendült és elhangzott szó, hanem folytonosan élő és vezérlő elve a római katolicizmusnak! Valamint például, a pápa egyenes parancsolatja szerént minden vegyes házasságra lépő vagy abban élő római katolikus nőnek vallásából folyó kötelessége az, hogy eretnek jegyesét vagy férjét a római katolika vallásra térítse: éppen úgy, a vallását szerető római katolikus pap vagy római katolikus tanító, egyenesen vallásából folyó kötelességének tartaná azt, hogy a magyar törvény szerénti községi iskolákban a mi

A vallásnak és erkölcsiségnek s ezekkel együtt a vallás- és erkölcstannak is, némely más tudományokhoz való viszonyáról, szabad legyen még néhány szót szólni a bölcsészet, illetőleg a paedagogika szempontjából is.

A magyar törvényszerinti községi iskolák eszméje és intézménye, nyilván azon alapelven áll, miszerént a vallást és vallásos képzést, a képzés többi részétől vagyis a tudományokbani oktatástól nemcsak kényszerítő szükség esetében és kivételesen, hanem elvileg és rendszerént egészen el lehet sőt el kell választani, úgy hogy egyiknek a másikkra se szellemi vagy erkölcsi, se más tekintetben legkisebb hatása vagy vonatkozása se legyen. Ez, amint említém, s talán meg is mutattam, római katolikus elvnek megjárja, de protestánsnak semmiképen nem; sőt nem járja az meg bölcsészeti elvnek sem. Mert,

Ha mind a vallás és erkölcsiség, mind a tudomány és művelődés lényegesen az ember szellemiségének tulajdonai, illetőleg

gyermkeinket megtérítse! Oly igazság ez, amely különösnek látszik bár: de bizonynyal minden kétségen túl van! A vegyes iskolákra nézve, az én véleményem szerint legalább, épen az a klérus politikája, ami a vegyes házasságokra nézve. Ellenzi ugyan elvileg, kivált ha sejti, hogy az nem fogja malmára hajtani a vizet; — de ha egyszer létre jó: saját érdekében, minden módon igyekszik kizsákmányolni azt. Ösmerte-e ezen igazságot a kormány s ösmerték-e a községi vegyes iskolák protestáns pártolói? — Ah de a protestánsok is épen oly türelmetlenek és fanatikusok, — mondja talán valaki a tisztelt olvasók közül? A valódi protestánsok sohasem! A protestantizmus egyik főelve ugyanis, az egyéni szabadság és egyéni felelősség lévén a vallás dolgában: az igaz protestáns ember az egyéni hitet és meggyőződést mindenekben tiszteli, illethetlen szentélynek tartja s térítgetésekre magát indítatva nem érezheti, és nem is fogná érezni, sem a vegyes iskolák mezején, sem más mezőn. Oly igazság ez, melyet a magyar protestánsok is eleitőlfogva vallottak. 1783. augusztus 8-dikán, a két protestáns felekezet részéről, mind egyházi mind különösen iskolai sérelmek ügyében egy küldöttség állott II. József császár előtt. A küldöttség egyik, református tagja, Darvas Ferenc írja a tisztántuli ref. egyház főkurátorához, hogy a Felség nagyon leereszkedő, nyájas volt irántok, velők, különösen iskolaügyben huzamosan beszélgetett s mondá a többek közt hogy ő úgy szeretné, hogy a katolikus iskoláknak is lehessenek protestáns direktoraik. „Mondottuk, — írja Darvas — hogy az a rész nem is félhetne soha, az protestáns direktoroktól; de a mi állapotunk más. Erre aztán azt mondotta ő Felsége: félnek Kentek, félnek!”

nyilatkozatai; és hogy ha az embernek vagyis az egyénnek szel-
leme egységes valami a maga mivoltában: akkor lehetetlen, hogy
vallás, erkölcsiség és művelődés egymásra szerves vonatkozással
ne legyenek.

Ilyen orthodox és antiquarius ember véleményére azon-
ban mint magam vagyok, tudom, hogy némely ember épen sem-
mitsem adna. Kénytelen vagyok tehát tekintélyekre hivatkozni.

Ezt mondja Hegel, és pedig épen a tanítás és nevelés ügyére
vonatkozólag: „Az elmúlt időkből megszoktuk a főt és szí-
vet egymástól külön választani, s a gondolkodást és ér-
zést, — vagy bármiként nevezzük is különben ezeket, — mint
csaknem kétféle és egymástól független, egymás iránt közönyös
dolgot tekinteni; s előttünk úgy látszik, hogy ezen különválasztás-
nak a lelkültre való befolyása vagy nem létezik, vagy csak
esetékes az. Holott, az emberi szellem, amely egysé-
ges valami, egyáltalában nem ad szállást önmagá-
ban oly különböző természeteknek. Le kell tehát mon-
dani azon szokásos felfogásról, mely szerint aka-
rat és értelem két különböző szakok.“

Arnold, az újabb idők világhírű angol paedagógja, aki épen
a német bölcsezetet is nagyon jól ösmerte, így nyilatkozik: „Én
afelett egészen tisztában vagyok, hogy mihelyest a természettan,
nyelvészet és tiszta logika természetes mezejét elhagyjuk, mihelyt
valami erkölcsi tárgyba bocsátkozunk, már akár bölcseészeti,
akár történelmi nemű legyen az: elmulthatatlanul
vagy keresztyéneknek, vagy keresztyénellenesek-
nek kell annak irányában lennünk; — vagy a keresz-
tyénséget kell erkölcsi ítéletünk mérvéül választanunk, vagy va-
lami másat, vagy épen semmitsem. Más szavakkal: mihelyest va-
lami olyannal jövünk érintkezésbe, amely méltó a nevelés ne-
vezetére, mint amilyen pl, az ember erkölcsi alapelveinek és
szokásainak képzése: akkor már, a neutralitás, a pártatlanság,
lehetetlen dolog“ „aki jó és rossz, jog és jogtalanság felett,
a keresztyénség tekintélyének figyelembevétel nélkül akar dön-
teni, az vóltaképen tagadja a keresztyénséget.“

Talán Schleiermacher sem került még, legalább a magyar theologoknál és paedagógoknál, egészen a lomkamarába. A fenforgó kérdésre nézve, ezt mondja ő a többek közt: „Lehetetlen az, hogy oly ember akinek van ugyan vallami vallása és kegyes is; mindemellett is erkölcstelen legyen; — épen oly lehetetlen az, hogy valaki jó erkölcsű lehessen vallás nélkül.” Másutt ismét azt mondja hogy a valódi tudomány, az igazi vallás és a valódi cselekvési képesség rendszerént és anyira együtt járnak, hogy egyiket a másik nélkül birni akarni vagy birni láttatni, a legszerencsétlenebb csalódás és vétkes tévelygés. „Annálfogva minden valódi tudományos embert kegyesnek és vallásosnak is fogtok találni, és ahol a tudományt kegyesség nélkül találjátok: higgyétek el, hogy az a tudomány vagy csak átkölcsönzött és eltanult, vagy bensőleg beteges, ha ugyan egészen azon üres látszathoz nem tartozik, amely tudásnak egyáltalában nem nevezhető, hanem csnpán hézagpótló.” stb. stb.

A Schwarz és Curtmannféle nagy tekintélyű neveléstani kézikönyv, melynek hatodik kiadása fekszik előttem, ezt mondja a többek közt: „Szükség nélkül vegyes iskolákat állítani, nem egyéb, mint veszélylyeljáró s a neveléstannal egyenesen ellenkező merénylet; és az újabb kornak egyáltalában nem bölcsesége mellett tesz az bizonyosságot, hogy némi kényelem és takarékoság végett, a pozitív jellemű s tanítókra és tanítványokra nézve hitfelekezetiileg elkülönített kisebb iskolák, egy nagyobb ugyan, de sokkal ingatabb és a természettel ellenkező alkalmatosságá egyesítettnek. A külterjedelemben való növekedés, csaknem mindég a benső erők megromlására vezet.”

Hase-ra, a derék és szabadelvű jénai theologusra is, talán csak adnak valamit még, a mi liberalaink. Hase azt mondja pl, hogy „csak protestáns alapon képződhetett ki Shackespeare, a maga, oly sajátágos alakokban dus világával, amelyek anyira erőteljesek és élők, minthacsak maga az áldott Isten teremtette volna és saját örök erkölcsi elveivel őmaga vezérlelé azokat.” ... Ismét: „ki gondolhatná Göthe-t és

Schillert másként, mint protestáns műveltség kebeléről nőttetek?“ — Miként állithatna már eféléket Hase, vagy bárki más, ha azt hiszi, hogy a vallásnak és a felekezeti életnek a kultúrával s ennek viszont amazokkal semmi köze nincs?!

Aki figyelemmel kísérte a külföldi népiskolai dolgait, az tudni fogja, hogy különösen a németországi tanítók, épen a legközelebbi években is több ízben nyilván és ünnepélyesen kifejezték, hogy a vallástanítást kezökből kivétetni nem engedik. Ők jól tudják mind azt, hogy a szellemnek egységes, egyezményes fejlődésre van szüksége, mind azt, hogy a vallás a legnemesebb és leghatályosabb eszköz a lelkiélet és az erkölcsök idomítására. A németországi mind protestáns mind római katolikus tanítók tulajdonképpen nagy többsége, nem szégyenli még hogy van vallása, mégpedig felekezeti hitvallása, s a gyermekek ezen hitvallásban való oktatását, nevelését, tanítói egyszerű de nemes hivatala legdrágább kincsének legfőbb rendeltetésének tartja.

De gondoljuk el csak, hogy hova is vezethetnének azok a mi törvényünk szerénti községi iskolák! A vallástanító magyarázná pl. a gyermekeknek a VIII-dik zsoltárt: „mikor látom a te egeidet, a te kezednek munkáit, a hódolat és a csillagokat, melyeket Te teremtettedél,“ stb. stb; és a gyermekek valami mennyei tiszta áhitattal s Istent imádó érzésre buzdulva hallgatnák a tanító fejtegetéseit; — mert bizonynyal, a gyermeki lelkek is képesek felemelkedni az ő Teremtőjökhöz; — ámde meglehet, hogy épen a következő órán, egy materialista tanítótól, természettani dolgokat hallgatnak a gyermekek és a tanító vallást fitymáló gunymosoly kíséretében, vagy nagy kevélyen, komoly képekkel hivatkozva a bódogtalan Lallandera aki azt mondá, hogy ő „keresztülkasul megmérgette az eget; de nem találta ott az Istent!!“ Ime tehát, amit az egyik tanító, az ártatlan gyermeki lelkekben csak az imént épített, azt a másik már a legridegebb módon lerombolta. Tanítás és nevelés ez?! A mi törvényünk szerint pedig, épen nem lehetetlen az, hogy a községi iskolákban, az ugynevezett világi tudományok tanítói között nyilvános materialisták és nihilis-

ták is legyenek. Meglehet tévedek; de én ugyan nem voltam képes felfedezni a törvényben azon pontot, amely ezt lehetetlenné tenné. Még a hollandiai törvény is jónak látja legalább felemlíteni az állami népiskolákra vonatkozólag is a keresztyén szót. Nálunk ezt is feleslegessé tette a nagy liberalizmus!

Uraim! az iskolákat az időszerént létező egyházak hatalma alól emáncipálni lehet; sőt elösmérem, hogy ezt megtenni néhol a művelődés, a szabadság, az emberiség és az evangéliumi keresztyénség érdeke kívánja. Ki lehet, és ha szükség, ki kell mondani, hogy a lelkészek, püspökök, érsekek, tractusok, csak azért mert egyházi hatóságok, nem szükség, hogy az állam vagy a község által alapított népiskoláknak is urai legyenek; de ebből még teljességgel nem következik hogy az ily iskolák és azok hatóságai felekezeti jellemmel ne birjanak; nem következik, hogy a vallás, amely arra van hivatva, hogy a népiskola egységes szervezetű testének mintegy szive legyen, — most már kiszakítva, az egész szervezetre való élő és természetes hatásától megfosztassék; nem következik, hogy az ugynevezett világi tudományok mintegy rendszeresen kitétessenek azon lehetőségnek, hogy mezejökön a közönyösség, hitetlenség, válástalanság hervasztó, pusztító szelei üzzék játékukat.

Ismétlem: az iskolát az egyházi hatóságok hatalma alól emáncipálni lehet, sőt néhol kellene is; de az Istenről hitnek s a vallásnak vezérlő és átható befolyása alól emáncipálni, már épen paedagógikai szempontból is nem kellene soha. Eszünkbe jut itt, amit a régi jó Plutarch, épen egy a mienkhez hasonló, kétkedés által zaklatott korban mondott volt: „Nem volt még oly állam, amelyet istentagadók alkottak volna. Ha az egész földet körüljárod, találhatsz kőfal, király, paloták, színházak s gymnázium nélküli városokat; de Isten, könyörgés orákulum és áldozatok nélküli városokat nem találhatsz soha. Előbb fenállhat valamely város föld nélkül, mint egy állam az Istenségről hit nélkül. Ez az összetartó kapcsa a társadalomnak és támasza a törvényhozásnak“ stb. stb. Eszembe jut az is, amit a szabadelvű Lessing, épen a gyermekek nevelésére vonatkozólag mond:

— — — — „Was? ein Kind ohn' allen Glauben
Erwachsen lassen? Wie? die grosse Pflicht,
Zu glauben, ganz und gar ein Kind nicht lehren!
Das ist zu arg!“

Nem lehetetlen pedig, hogy a mi törvényünk szerénti községi iskolák ide fognának vezetni; mert az vóltaképen mindegy: akár merőben minden hit és vallás nélkül nevelni a gyermeket — ami egyébiránt csaknem lehetetlennek látszik; akár, taníttatni ugyan vallást, mégpedig kényszerítőleg, de kiszakítani azt az ember szellemiségének egységes szervezetéből, a nevelés egyezményéből; a többi tudományokkal mintegy ellentétbe helyezni, s ezáltal már eleve a valódi életre, hatásra és önvédelemre képtelenné tenni!

Egyébiránt a vallás és erkölcstannak a törvény és miniszteri rendeleték által célzott különválasztása, külön tanítókra bizása, gyakorlati tekintetben is a legvilágosabb képtelenséget foglalja magában.

Mit is akar tehát a törvény és kormány?

Azt, hogy legyen mindenütt kellő számú iskola a magyar hazában, tehát azon, ezerekre menő falvakban is, ahol most teljességgel nincs. Mi is szívünkől óhajtjuk ezt. Adja a Teremtő!

De a törvény még azt is akarja, hogy egy teremre 60 gyermek, egy gyermekre 8—12 □ lábnyi tér, egy tanító keze alá 80 gyermek számíttassék. Tehát még milliomokra menő pénz, és ezer megezer, — legislegalább tizezer egészen új, és pedig képesített, okleveles tanító kell!! Ez már gyermeki ábrándnak is sok! Ah de ez még nem elég; mert minden községbe külön vallástanító is kell, és pedig néhány nemcsak egy, hanem több is!! Ezek száma ismét sok ezerre menne. Hol vegyük ezeket? A római katolikusoknál ott van a sok barát és apáca; azok közül telhetik. De hát a protestáns és görögkeleti gyermekek számára hol vesszük azokat a külön vallástanítókat? Gneist azt mondja, hogy Poroszországban, az ily külön vallástanítók állítása nemcsak nevelés-tani és politikai szempontból nem ajánlatos, hanem tényleg is lehetetlen; mert sem pénz sem ember nincs rá. Bi-

zony nálunk sem lesz nemcsak évek, de évtizedek sőt századok mulva sem!! — Lehetetlen az, hogy ezt, a magyar kormány emberei épen úgy ne tudnák mint mi. Mit akartak tehát mégis, a községi iskolákra való szertelen és képtelen törekvésekkel?? . . . Ez időszerént bizonynyal nem mást, mint a létező felekezeti különösen protestáns iskolákat teljesen megsemmisíteni!

26. §.

Értsük meg egymást, hogy mit akarunk és mit tegyünk tehát.

Már aligha tularendén vissza nem éltem a tisztelt olvasó szíves türelmével, amenyiben egy némelyik kérdést, az unalomig menő terjedelemben fejtegettem. Szerettem volna még, egy külön cikkben, de csak néhány rövid tételben megfelelni azon kérdésre, hogy mi magyar protestánsok miért nem akarunk lemondani saját felekezeti iskoláinkról s miért tartózkodunk a törvényszerénti községi iskoláktól? E kérdésre azonban, az előadottakból bárki is a tisztelt olvasók közül könnyen megfelelhet.

Én részemről őszinte készséggel elfogadom elvileg azon eszmét, hogy az összes népiskolaügy legfelsőbb vezetése, az alkotmányos magyar törvényhozás kezében legyen. Ismétlem, hogy csak legfelsőbb vezetése; mert azt, hogy az állami törvényhozás és kormányzás, az apró részletekre is rendelkezőleg és szabályozólag kiterjeszkedjék, mint ezt a mi törvényünk és a miniszteri rendeletek teszik, — sem a szabadság sem a népnevelés érdekeivel öszveférhetőnek nem tartom. Azon álláspontot, amelyet az államnak népiskolaügyhözi viszonyára nézve, a mi törvényünk s a miniszteri rendeletek elfoglalnak, több művelt államok irodalma és törvényhozása határozottan tulszárnyalta már.

A nevelésügyi jogoknak és kötelességeknek sujjpontját én a szülékre és a szülék szabad társulására helyezendőnek vélem. Védni és ápolni a szülei jogokat, lehetővé tenni a szülei kötelességek minél célszerűbb teljesítését, s a szüléket kötelességük teljesítésére buzdítani, serkenteni, erkölcsileg kényszeríteni: ez lenne gondolatom szerint bárhol is egyik kelléke egy célszerű iskolaügyi szervezetnek stb. stb.

Gyakorlati oldalát tekintve a dolognak: én, a népiskolaügyi törvényhozás mezején is a történeti alapokon való fejlődés és a valódi tiszta jogfolytonosság elvét tartom helyesnek. Ennélfogva, az egész népiskolaügyi felekezeti mederben való vezetésének vagyok barátja, úgy azonban, hogy a szülei jogok sem az állam sem az egyház részéről sérülést ne szenvedjenek. Közvetett vagy közvetlen kényszerítéshez, vagy bármiféle nem tisztességes eszközökhöz, részemről nem folyamodnám soha, a felekezeti iskolák fentartása vagy népesítése végett sem. Vajha ezen elvet követnék magok részéről, igentisztelt ellenfeleink is!

Ohajtandó, hogy a különböző felekezeti és nem felekezeti iskolák között legyen minél igazságosabb alapu szabad verseny, s avégre hogy ez lehessen: a község és az állam rendszeres segélyezése ne vonattassék meg a felekezeti iskoláktól sem.

Az általam kifejezett reményeknek, óhajtásoknak s jogigényeknek törvényes pozitív alapjai, a bécsi és linci békekötések, és az 1848. XX. 2. 3. és 4-dik §§-ai. Ki van ezekben mondva:

a törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve a különbség nélküli tökéletes egyenlőség és viszonyosság;

az egyházi és iskolai szükségek közálladalmi költség-gel fedeztetése; s

a különböző vallásfelekezetek iskoláiba szabadon járhata s.

Én is meg vagyok győződve afelől, hogy a középső pontot, amely a költségek fedezéséről szól, betű szerént végrehajtani legalább mostanában, lehetetlen; ámde azért nem következik, hogy e törvénynek gyökerét és szellemét is merőben semmivé tegyük. Semmivé tennők pedig, ha a mi hazai viszonyaink között, belenyugodnánk abba, hogy a felekezeti iskolák sem községi sem állami vagyonból rendszeresen ne segélyeztessenek többé.

Ami pedig a jövőre való teendőket illeti: tanácsok osztogatására hivatottnak magamat sohasem érzettem, most sem érzem. Amit mondok, az, egyszerű egyéni vélemény és az előadotakból vett tanulság. E tekintetben tehát azon határozott meggyő-

zódásban vagyok, miszerént nekünk saját felekezeti iskoláinkat és azok törvényes autonóm szabadságát hiven és szilárdul meg kell tartanunk. Ezt kívánja mi tőlünk:

az öseink iránti kegyelet és tisztelet,

vallásunknak és vallásunk szabadságának érdeke;

a szülei jogokra s a társadalmi szabadságra való tekintet;

a művelődési szabadság és szabadelvűség;

a nevelés és oktatás tiszta elveire való tekintet;

saját iskolaügyi multunkból s a külföldi példákból vett tanulság;
a gyakorlati célszerűség és takarékoság elve, s még ezeken kívül is több másnemű érdekek és tekintetek.¹⁾

Ami pedig éppen magát az 1868-dik évi népiskolai törvényt illeti: noha ennek tartalmát, szellemét és hatását tekintve, előttem minden kétségen túl van az, amiről, azt hiszem, minden oly elfogulatlan magyar protestáns, aki a törvényt kellőleg átvizsgálta szinte meggyőződhetett, miszerént t. i. az említett törvény, amint általam is előadatott:

a mi iskoláinkat szükség és igazság ellenére kibírhatatlan fényűzésre kényszeríti;

tanítóink képesítését és képezdeink fenállhatását nehéz és sérelmes feltételekhez köti;

a történeti igazság s az 1848. XX. ellenére iskoláinkat semmi rendszeres községi és állami segélyben nem részesíti; de azonban mindemellett is azokat

igazságtalan alapu, képtelen és végpusztulást eredményező versenyre kényszeríti;

politikai tekintetben, különösen hazánk nem magyar ajjúkú fiájnál vészes következéseket szülhet;

¹⁾ Eljöhet az idő s talán hamarább is mint gondolnók, amidőn ismét a protestáns egyházi és iskolai autonomia lesz egyik biztos menedékhelye a szabad gondolatnak és szabad tudománynak a Magyarházában. — Jöhetnek még idők, amidőn a békekötéseket s általában egyházi és iskolai jogainkat a sirból is kikaparnók ha most eltemetnők. Csak egy kis lökés kell és ez a mi modern osztrák magyar államunk igenkönnyen „modern t.”

iskoláink ügyét, amely nálunk egészen a szabad vallásgyakorlathoz tartozó s lényegesen vallási és egyházi ügy, a dolog természetének, a törvényes jogoknak és százados gyakorlatnak ellenére idegen vallásu kormányhivatalnokok közvetlen felügyelete — illetőleg intézkedése alá veti;

a társadalmi és művelődési szabadsággal ellenkező monopóliumra, centralizációra és bürokráciára vezet;

az egyének, családok és felekezetek vallásos kötelmeinek ügyébe sértő gyámkodással avatkozik;

a hitfelekezeti jelemmel nem bíró községi iskolákat kitűnőleg kegyelvén, sőt nyilván azokat akarván országosan rendszerezíteni, ezáltal oly mezőre lépett és oly irányt követ, amelyet sem a hazai, sem a külföldi tapasztalások és példák egyáltalában nem javallanak;

a vallás és erkölcstannak teljes különválasztása és külön tanítóra bizása által ellentétbe lép a protestántizmus és az igaz paedagogika elveivel s gyakorlati tekintetben is merő kivihetetlen képtelenséget akar; noha, mint mondtam, énelőttem ezek minden kétségen tul vannak: mégis azon véleményt vagyok bátor nyilvánítani, hogy a törvény ellen, sőt még csak módosítása vagy megváltoztatása végett is a törvénynek, tényleg, vagy testületileg és hivatalosan többé semmi legkisebbet se tegyünk; sőt örülünk hogy ha az illetők azt mindenestől és minél előbb életbeléptetni igyekeznek; mert így fog kitűnni kézzelfoghatólag azon igazság, hogy a törvény nem életrevaló!!

Az országgyűléshez, még azon esetben is, ha azt ügyünk jogi oldala megengedné vagy egyenesen kívánná, jelenleg hiában, hasztalanul fordulnánk.

A kormányhoz, nemcsak ily nagyfontosságú ügyben, de még sokkal csekélyebb egyes sérelmi esetekben sem folyamodnám, mindaddig, mig valódi alkotmányos elvek szerint, egy olyan országos főhatóság nem állittatik, amely bírói döntő hatalommal bírjon a kormány felett is.

Bizzuk tehát a törvényt, egész nyugodtsággal az ő saját sorsára; mert különben is meg vannak már annak napjai számlálva! Legfelebb csak néhány év kell, s nyilvánvalóvá lesz nemcsak az, amiről már is meg lehetünk győződve, hogy t. i. a törvény voltaképen egyik felekezetnek sem kell; ¹⁾ hanem az is miszerént annak állítólagos szabadelvűsége, gyakorlati célszerűsége s más előnyei és érdemei, magoknál azoknál akik szerzői és legnagyobb barátai valának, nem egyebek voltak, mint szép álomlátások.

És ez valamint előbb vagy utóbb, de bizonyosan megtörtént volna, ha soha egy hang is a törvény ellen nem emeltetett volna: épen úgy, kétségenkívül el fog jöni bármi körülmények között is. Ezt nyugodtan kimondhatjuk, minden prófétai vagy csalhatatlansági igények nélkül is.

¹⁾ Értem általában a törvényt is ugyan, de különösen a törvény lelkét és lényegét, a hitfelekezeti jellem nélküli községi iskolákat. Több mint egy éve már, hogy roppant zugással beharangoztak; és ki ment vagy ki megy őszinte jó indulattal ezek templomába? A nagy harangszó temetésre szólott!! A hitfelekezeti jellem nélküli községi iskoláknak, s nem sokára magának az egész törvénynek is azon sorsa lesz, amely lett, az ugyancsak B. Eötvös által indítványozott népnevelési egyleteknek. Nem nehéz belátni, hogy a törvény voltaképen úgy van alkotva, miszerént annak az ő saját községi iskoláival kell állania vagy esnie. — De gondoljuk is el csak azt, hogy Európában, sőt talán az egész földszinén aligha van ország, amelyben a keresztyénség három fő, és egymástól különböző szellemű irányzatai, amelyeket t. i. a római katolika, protestáns és görögkeleti egyházak képviselnek, a földterülethez és lelkek számához képest oly erős arányokban volnának képviselve mint a mi hazánkban. Mindegyik irányhoz még, kisebb nagyobb mértékben nyelvi és másféle különbözőségek is csatlakoznak. Hogy a haza egységének, nyugalmanak s a honfiak egymásiránti szeretetének és bizodalmanak nagy, nemes és szent célja eléréséhez az volna mulhatlanul szükséges és ohajtandó, hogy ezen oly különböző szellemű irányzatok gyermekei, közös elemi iskolákba csömöszöltessenek: az, még ábrándnak is igen sok! A jezsuiták is, amint tudjuk, századokon keresztül küzdöttek azon ábrándos elv mellett, hogy az államok egységéhez és békeségéhez, mulhatlanul megkívántatik hogy azok lakosai egy valláshoz, t. i. a rómaihoz tartozzanak. S valóban a ferdén értelmezett és néhol véres erőszakkal kertesztültt egy akol és egy pásztor, egy vallás, egy templom, csakugyan nyugalmat szült, t. i. a tespedés halál és rothadás nyugalma! Kisebb nagyobb mértékben ez lenne következése nálunk is a felekezeti iskolák

Azt is hiszem és vallom azonban, hogy míg az idő a maga birói tisztét a törvény felett kérlelhetetlenül gy akorlandja és el végzendí: nekünk, iskoláink belügyének, célszerű reformjának mezején, tétlenül maradnunk teljességgel nem szabad. Szükség megmutatnunk, hogy azon tisztán szellemi erő, amely a magyar protestáns iskolákat létrehozta fentartotta s evégre az anyagi-eszközöket is Isten segedelmével előteremtette, azon szellemi és erkölcsi erő, amely nélkül a protestántizmus és az egész protestáns egyházi élet épen semmitsem-sőt talán még a semminél is kevesebbet érne, — mibőlölünk sem, halt még ki egészen, s legalább néhány erőteljes szikráját annak, képesek vagyunk örökségül áthagyni maradékainknak.

Bármily erős akarattal s bármily tiszta szándékkal töreked-jünk is azonban a jobb jövő felé: tulás lenne azon álomban ringatni magunkat, hogy egykét év múlva ami iskoláink belélete is, megújulva fog felemelkedni azon színvonalra, amelyet néhány, de csakis néhány szerencsésebb állam mutat e tekintetben. Azt se gondoljuk azonban, hogy még a legszerencsésebb anyagi viszonyok között is, külföldi hitfeleink népiskolaügyi állapotának kellő ismérte nélkül, a reform munkáját

megszűnésének és a hitfelekezeti jellem nélküli községi iskolák centralistikus és bürokrát szellemben való keresztülvitelének. — Aki tudja azt, hogy a nép menyire szereti vallását, nyelvét, ősi szokásait, aki figyelembe veszi a keresztyénség ama három főirányzatának mivóltát és szellemét: az egy percig sem ringatja magát azon hitben, hogy nálunk az elemi iskolák ügye, a felekezeti mederből hivehető és a hitfelekezeti jellemmel nem bíró községi iskolák rendszere, országosan keresztülvihető volna. — Nem lehet eléggé ismételni, hogy a Magyarhaza egységét, békességét, a különböző ajjku és vallásu honfiak egymásiránti őszinte bizodalrát és szeretetét, a vallásos és nemzeti közönyösség, — amelyhez vezetnének a lehető legkedvezőbb esetben is a nálunk célbavett községi iskolák, — sohasem fogná előmozdítani. — Miért ne lehetne a Magyarházanak igaz fíja a maga vallását buzgón szerető, de a másét nem gyűlölő pápista vagy kálvinista, s a nyelvéhez hiven ragaszkodó román vagy szláv: én meg nem foghatom. Pusztán maga a vallások és nyelvek sokasága s a templomok és iskolák különbélesége sohasem, hanem ezek egymásiránti türelmetlensége és gyűlölete, s az államnak ezek mindnyája iránti mostohasága, vagy közülök egyik s másik iránti kiváló kedvezése szokta valóban veszélyeztetni az államok egységét és nyugalrát.

célszerűen és sikeresen megindítani folytatni és bevégezni különösen ez időszerezt, lehetséges lenne.

Én részemről, többrendbeli tapasztalások után határozottan és szilárdul meggyőződtem afelől hogy nekünk magyar reformátusoknak, iskoláink kellő reformja végett, elmulasztatlanul szükséges ez időszerezt legalább, külföldről egy olyan államot, minden lehető ponton követendő példányul választanunk, amelyben a népiskolák szervezete már rendszeresen kifejlődött s célszerűnek és hasznosnak lenni megbizonyosodott.

A közelebbi évtizedek alatt terveket tervekre, szabályokat szabályokra, küldöttségeket küldöttségekre, választmányokat választmányokra, jegyzőkönyveket jegyzőkönyvekre halmoztunk, s valljuk meg az igazat, hogy iskoláink belélete valóban és tényleg mégis igenkeveset javult. Csaknem rostába mertük a vizet és sisyphusi követ hengergettünk. S mi vólt ennek oka? Egyebek mellett kétségenkívül az, mert semmi konkrét példány és kellő részletekben meghatározott végcél nem vólt előttünk, amely felé egyezményesen és következetesen törekedtünk vólna.

A külföldi példányok gondos figyelembevételére s lehető követésére int bennünket őseink példája is. Mily iszonyu nehéz vólt hajdan a külfölddeli levelezés s irodalmi és személyes érülködés és őseink mégis folytonos és szolidáris egybeköttetésben vóltak a külfölddel. A reformáció munkáját, a különbféle szekták elleni küzdelmeket, egyházalkotmányunk s isteni tiszteletünk megállapítását és fejlődését, felsőbb és alsóbb iskoláink szervezetét, irodalmunkat stb. stb. csaknem a mult század végéig erősen áthatja s vezérli a külfölddeli szolidaritás.

Ne vélje senki, hogy én, egyházi és iskolai életünket egyenesen a külföld szolgálai majmává akarnám tenni. Ha valaki óhajtja én is óhajtóm a magyar szellem önálló nemzeti fejlődését; de azt hiszem, hogy ez, nem kívánja a külföld ignoralását s nem zárja ki a valódi jónak és hasznosnak, a mi viszonyainkhoz képest módosítva, közzénk való átültetését.

Egyébiránt, az, amit emlegetek oly igazság, amely ellen csak nagy elfogultság tehet kifogást.

Én tehát ha rajtam állana azt mondanám, oda törekedném, hogy pl. Debrecen városában, illetőleg a debreceni reformált egyházban, tíz év alatt azon állapotban legyen a népiskolák ügye, amelyben az, jelenleg Zürich városában; az egész tiszántuli egyházkerületben pedig, tíz-husz év alatt azon ponton, a melyen az jelenleg Zürich kántonban van!

Nincsen ezen eszmében semmi ábránd és semmi lehetetlenség! Nem kell ehhez valami sok pénz sem, hanem csak elszánt akarat s ami mindennél főbb: egynéhány, vallását, a szabadságot és a szegény népet őszintén szerető s munkára és küzdelemre kész férfiú. Ilyeneket pedig különösen az ifjú tanári, lelkési és tanítói nemzedék kebeléből várunk! Ily egyes elszánt s küzdelemre s türesre kész önzéstelen buzgó férfiak nélkül, miként másutt, úgy a népiskolaügy mezején is, semmi reformon nincs az Isten áldása.

Amenyire én ösmerhetem a népiskolaügy külföldi jelen állapotát: vagy Würtenberget vagy Zürich kántont, s e kettő közül is aztán több tekinteteknél fogva Zürichet venném példányképül. Itt már évek sőt évtizedek folytonos munkája és küzdelme után a népiskolaügy egy szerves egészsze kifejlődöttnek mondható. Itt készen, nyomtatásban megvannak az iskolaügyi törvények, szabályzatok, utasítások, rendtartások, kézikönyvek, tantervek stb. stb. mind a népiskolára mind a képezdére vonatkozólag. Mi tilt bennünket attól, hogy mindezeket közelebből megismerjük, áttanulmányozzuk, s ami viszonyainkhoz képest átdolgozva és módosítva életbeléptetni törekedjünk?

Most már tisztelt olvasó, eljött valahára a perc hogy e téren, legalább egyidőre, egymástól megváljunk. Ha előadott nézeteimet netalán csak oly érdekből olvastad, hogy gyönyörködjél a polémiában és vagdalkozásban, amelyet egyik vagy másik egyén és párt, vagyis azok nézete és törekvése ellen intézek: akkor kérlek, kezd elől és csendesén olvasd végig az egészet. A polémia nálam egészen mellékes dolog és csak gyöngéd válasz volt az elfogult, érdekszulte és méltatlan megtámadásokra. Főcélom a fenforgó nagyfontosságú kérdések történeti, jogi s ezek

mellett európai állásának némi felderítése. Főként e szempontból tekintsd tehát te is e nézetek tartalmát tisztelt olvasó! Egyébiránt légy boldog és emlékezzél felőlem jó indulattal!

Révész Imre.

TÁRCZA.

A debreceni főiskola és a tanszabadság,

főtekintettel a következő tantervre:

Tanterv a debreceni főiskola számára készítette és közrebocsátja a tiszántuli ref. egyházkerület tanügyi bizottmánya Debrecen. 1869.

A legnagyobb örömmel kell üdvözlönnünk a megjelent tantervet, mely a tanítási és tanulási teljes szabadságnak, a debreceni főiskolába való életbeléptetését, a kor és tudományos előhaladás sürgős követelményének jelölve, a jelenlegi nagyon hiányos tanrendszert végképen megszüntetni kívánja; s így az általa megindult tanügyi mozgalomtól a debreceni főiskola életében új-korszak felderülését méltán várhatjuk. — Errenézve pedig annál biztosabb lehet reményünk, mert e füzetke a tiszántuli egyházkerület tanügyi bizottmánya által adatván ki, az eléggé tanuskodik arról, hogy azon férfiak kikre a debreceni főiskola szellemi kormányzata ez időszerént bízott, átértették a kor intve sürgető szózatát és elérkezettnek látják az időt, hogy a tanítás és tanulás az ugynevezett akadémiái tanfolyamokban, azon nehéz bilincsektől melyek eddig nyűgözték, valahára felszabaduljon; s így távolról sem kételkedhetünk a felől, hogy a főtiszteletű egyházkerületi közgyűlés az ebben lefektetett elvek alapján igyekezni fog a debreceni főiskola belső szervezetét megállapítani és mielőbb életbe léptetni.

Tagadhatatlan hogy a szabad tanítás és tanulás elveinek megvalósítása sokféle nehézségekkel fog küzdeni és terhes akadályokba ütközik; mert főiskolánk mindenféle intézményeivel oly erősen össze van olvadva a benne divatozó ódonszerű tanszervezet, hogy ez utóbbinak megváltoztatása szükségeseknek magja után vonja az egész iskola alkotmányának és szervezetének újjáalakítását. Ünnepi követségek másképen rendezendők be, iskola tanítóságok és rektorságok elnyerhetése más feltételekhez kötendők; szeniori, kontraskribai hivatal, esküdti törvényszék mind megszüntetendő, (mindezekről alább bővebben beszélünk). Épen azért nem csodálkozhatunk, ha némelyek nagyon ovatosak és féltékenyek az új tanszervezet iránt, és szinte megsokalva a sok tanterv változtatást mely e főiskolánál 1850 óta oly sűrűn következett egymásra, és némelykor nagyon is rohamosan keresztülhajtattott, hogy immár kérdésbe teszik, valyon mire való és hova vezet ez a sokféle újítás, változtatás és módosítás.

Csakhogy ezen tanterv többi elődjeitől lényegesen különbözik, ez egy általános vezérelvet állított fel és igyekszik azt keresztülvive megvalósítani t. i. az akadémiái tanfolyamokban a szabadság elvét, a gymná-

ziuni osztályokban pedig a tantárgyaknak az osztály tanárok kezébeni összpontosítása által a tanítói hatással a növendékek erkölcsi vezetését is egyesíti. — A többi tanterv inkább vagy kevésbé javítgatásokból pótolgatásokból állott, ez gyökerében ragadja meg a debreceni iskola tanrendszerét s abban új életet akar előhívni és biztosítani.

Sokan az ifjúság kiskorúságától s éretlenségétől tartva nincsenek semmi bizalommal ez új tanterv élete iránt; azt mondják önmagában hordozza ez az enyészetet, és romboló irányát kevés idő múlva súlyosan érezni fogja a nagy közönség. — A mi magyar ifjúságunk egészen más véralkatású mint a szomszéd németeké, kik úgy látszik a természetből örökségképen nyerték a nyugodt, bölcselkedni, tanulni szerető hajlamot és vágyat; míg a mi ifjúságunk, más életkörülmények közt növekedve kevésbé hajtja a tudomány-szomj; más vágyak ösztönzik az ifjú embert s más gondolat-világba éli magát bele — szóval: a mi egész társadalmi életünk nem oly kedvező és fejlesztő a tudományos vágy felébresztésére. — Hivatkoznak az eddigi tanrendszer alapján tapasztalati tényekre, azt mondván, eddig ott voltak a hetenkénti ismétlések, censurák s mily nehezen tudták azt az ivnyi pensumot is elsajátítani, a tantárgyakat rövidletekben, kompendiumokban betanulni. — Eddig kényszerítettük, osztályjegyzékekkel, idézgetésekkel stb. rettentettük őket és hajtottuk a tanulásra mégis mily kevés az eredmény. Hát akkor ha mind ettől szabadnak érzi magát a tanuló, ha nem veszik tőle hetenként számon hogy miként tanulta be és tudja elrecitálni péld. Hégel bölcsészeti rendszerének egypár §-ba beférkesztetett elveit, vagy a Calvin absoluta praedestinatioja ellenében felhordott mind az 5—6 okot nem tudja egymásután elsorolni, hol lesz a tudomány és miben fog az állani? — Majd belátják keserű csalódás után a tanszabadság barátai és hőlelkű pártolói, hogy mily tévesztett lépés volt a korlátokat szétrombolni s az a nélkül is könnyelműségre hajlandó ifjú embereknek a nemtanulásra tárthatni nyitni; majd meg lesz ennek áldott következménye midőn csapatostól hullanak vissza az állam-ügyvédi és lelkészképeségi vizsgákon a tanszabadság neveltjei; a szülők fogják a nagy szabadságnak árát megfizetni midőn gyermekeik a szabadválasztás útján gyűjtögetett gazdag ismeretekkel anyira sem bődögnak hogy legalább átbocsáthatók lennének a vizsgákon.

Távol legyen hogy valami vérmes reményekkel kecsegtessem magamat s azt hinném, hogy a tanszabadságnak egyszerű életbeléptetése után, a tanügy, az ifjúság tudomány szomszja egyszerre hatványozva fokozódnék; nagyon erősen megvagyok győződve, hogy sok fiatal ember ki eddig a divatozó sajtó rendszer mellett kegyelemből áthatolt egyik évről a másikra, s szánakozásból keresztülbocsátatott még a szakpályák vizsgáin is, áldozataul esik az új tanrendszer első tekintetre könnyűnek látszó de nagy felelősséggel járó követelményeinek; mert nagy munkávar a tanulókra, a tanár által előadott tárgyaknak magánutoni feldolgozása és tanulmányozása azoknak minden erejét és tehetségét igénybeveszi.

De ha szinte kezdetben áldozatul esnének is többen az új tanrendszernek, a később elmaradhatlanul bekövetkezendő haszon, önálló tanulmányozás áldásai mellett azok számba sem vehetők. — Minden nagy eszme úgy a szabadság kivívása is miként politikai tekintetben úgy a szellemi téren csak küzdelem és folytonos munkásság által lesz megvalósítható.

Még mielőtt tehát életbeléptetnénk az új tanrendszer nagy feladat megoldása vár az egyházkerületi kormányzóságra. A gimnáziumi oktatást kell amint a tantervben is célozva van, minél inkább megerősíteni és rendezni. — Az úgynevezett 1-ső és 2-od éves bölcsészeti osztályokat szigorú fegyelem és tanítói hatás alá helyezni; s e tekintetben mulasztatlan teendő az osztályok túlnépessége miatt a párhuzamos osztályok felállítása, 100—130 tanulót miképpen vezethessen célszerűen egy pár tanár, hisz alig van alkalmuk csak a kiismerésre, tanítói-erkölcsi hatásról szó sem lehet.

Igaz hogy az sok kiadásba költségbe fog kerülni, pedig most a nélkül is az építkezés nagy munkájával van elfoglalva az egyházkerület. — Igen nagyra kell becsülnünk egyházkerületünk kormányfőfőinek nemcsak buzgalmát, hogy a főiskolai épületet oly hatalmas négyszögge akarják kiegészíteni. De szerény véleményem szerint az építkezésnek oly nagy mérvbeni kiterjesztése amint tervezve van, csak 2-od rendű szükséglet és sok tekintetben célszerűtlen vállalat is. — Első és főteendő hogy belőlről rendezzük el tanintézetünket, a berakott kövek nagyon holt tőkék és keveset jövedelmeznek, de nincs is arra szükség hogy egyetlen ponton és épületben csoportosítsuk össze az oly különböző életirányú tanulóknak anyi osztályzatát. — Alig tudna nekem valaki megnevezni Európa valamelyik tartományában oly tanintézetet, hol egyetlen épületben elemi iskolák, gimnázium, tanítóképezde, jogi és hittanszaki tanfolyam hallgatói mind együtt legyenek. Ellenkező eljárást igazolnak a német schweitz egyetemek, gimnáziumok és Anglia nagyon célirányosan berendezett tanintézetei (Oxford).

Az építkezést a szükség és célszerűség elvei vezessék. Nagyon kíváncsi volna azért hogy a jogakadémia különálló épületben nyerje lakozást, ismét más helyiség jelöltetné ki a tanítóképezde számára az elemi iskolákkal együtt. A jelenlegi főiskolai épület egyedül a gimnáziumot, a bölcsészeti, hittanszaki tanfolyamot foglalná magában.

Többféle körülmények ajánlják a tanulóknak külön helyiségekre való elkülönítését, amint a mivelt külföld ilyenmü intézkedései azt eléggé is bizonyítják p. o. a tanítóképezdek rendszeren kisebb városokba vannak felállítva nem pedig oly helyeken hol egyetemek is vannak.

Az építkezési tervet legalább 300 tanulóra való alkalmas lakszobát céloz építtetni. Ez nagymérvbeni kiterjesztése a benlakhatásnak. A tanítóképezdei növendékek és hittanszaki tanulókon kívül másoknak nem kellene engedélyezni a benlakhatást, s e jótétemény élvezetét inkább más uton kellene a szegénysorsú tanulókra nézve kipótolni. Ezen jelzett tanulók közül is csak azoknak nyújtatnék e segédet, kik nagyon szegények s teljesen rászorultak e segélyre. Jobb és célszerűbb az ifjú embernek kin társas életben, családi körökben tartózkodva folytatni tanulmányait; mert noha a mi ifjuságunk kivált az újabb időkben a kollegiumokbani benlakást nem zárdaszerű modorban élvezte, mégis bizonyos modorosságot, egyoldalúságot és bátortalanságot szokott meg a társas együttlakás által s azt kin az életben is megtartja, le nem bírja vetkezni. Ha tehát a főiskola épületében benlakást mint jótéteményt még ezentúlra is fenakarjuk tartani, csak minél kisebb mértékben és kevés számú egyénekre legyen az kiterjesztve.

A tanterv tanítási és tanulási szabadságot mond ki.

Teljes szabadság a tanulókra nézve. Mindenki azt a tudományt hallgatja ami neki tetszik, ami hajlamaival öszhangzik s jövő életpályájára előkészületül szükségesnek tart; — ebbe beleszólása senkinek sem lehet; az a tanuló magánügye, amint t. i. szülőivel vagy gyámnokával ebben a tekintetben határozott; s a hallgatott tudományból valyon tesz-e vizsgát vagy nem: az ismét a tanuló dolga; kivévn azon esetet, ha az iskolától valami jótéteményt vagy segedelmet vár és reményl. — Az adónak mindig joga van adományát bizonyos feltételek betöltéséhez kötni. Miként p. o. a lelkeszképességi vizsgákra vonatkozólag meghatározza az egyházi hatóság, hogy kik a tudományos képzettségnek bizonyos fokozatát vagy mértékét megütik, az egyházi szolgálatok teljesítésére csak azok alkalmazhatnak, épen ugy a főiskola a jótétemények megnyerését p. tápintézetbe stipendiumokra való fölvételt benlakhatást azoknak engedélyez, kik az általuk önként választott legalább 15 óraszámra fölmenő tantárgyakból félvévenként kellő eredménnyel vizsgálatot állanak ki. Épen ezért a tanterv 2. §-át következőleg ohajtanám módosítani:

2. §. A bölcsészeti, a theologiai, jog- s államtudományok szabadon választhatókká vagy tetszés szerént hallgatandókká teendők, tehát az egyetemeken divatozó tanítási s tanulási szabadság teljesen behozandó. — S ezen felsőbb tudományoknak hallgatója lehet

a) minden mivel önálló teljes koru egyén.

b) kik még nem önállóak és teljes koruak csak azon esetben, ha a 8 osztályu gymnáziumot bevégezték s azt hiteles iskolai bizonyítvánnyal igazolhatják.

c) iskolai jótétemények csak azoknak adatnak, kik az általuk hallgatott tudományokból félvévenként vizsgát állottak ki.

De szóljunk röviden a vizsga természetéről is, hogy miben állana az és milyen szellemű legyen. Korántsem olyan aminő modorban az eddig kezeltetett, midőn pl. szigorlatok sőt még lelkész-képességi vizsgák alkalmával is §-ukat kérdeztek a káandidátus tiszteletes uraktól, s ezek oly ügyesen beletalálták magukat helyzetükbe hogy többször kiszámították melyik cikk fog sorban rájuk következni, ott nyilvánosan lapozgatták kézikönyvüket vagy iratukat, megbotránkozására a vizsgáló küldöttségnek, s ezt anyira megszokták tanulói életökön keresztül, hogy ha figyelmeztetve is lőnek valamely esperest ur által a kicsinykedő és gyermekies modorra, azt alig vették figyelembe; sőt arra is vőlt példa, hogy ha valamely censor olyan kérdést bátorkodott intézni a káandidátushoz mely talán a kéziratban nem a §. elején állott vagy arra csak részben terjeszkedett ki, ott a vizsgáló bizottság előtt bátran kimondotta hogy az nincs az ő általa tanult és használt kéziratban. Minő önállótlan-ságot és gyalóságot árul el az ilyen nyilatkozat és eljárási módozat!! Miképen rendezzük tehát a félévi vizsgálatokat és colloquiumokat? felelet: csak oly kérdések intéztessenek a felelőhöz, melyek a dolog lényegére tartoznak; nem pedig részletekbe való bocsátkozás, vagy kicsinykedő, tudakosságot eláruló feladványok; szóval azon elv melyet a tiszántúli egyházkerületi közgyűlés 1864. október hóban 30. sz. alatti végzésében a lelkész-képességi vizsgákra vonatkozólag felállított, itt is tiszteletben tartassék és érvényben álljon t. i. a vizsgálandó elé ne szakgatott apró kérdések tétessenek, hanem tárgy

tüzessék ki, melyről a vizsgálandó, minden közbeszólás nélkül, saját erejéből kimerítőleg szabadon értekezessék. — Ilyen természetűek legyenek azon vizsgálatok is, melyeket a tanterv a tanulók előmeneteléről és haladásáról meggyőződés szempontjából tartatni kíván. S ezen vizsgálatokban az illető tanárokon kívül egyházkerületi küldöttség is részt vegyen.

Tanítási szabadság. A tanár tehát mint önálló és szabad tudomány buvár működhetik. Vizsgálódásainak és tanulmányozásának eredményeit függetlenül közölheti hallgatóival. — Azt mondhatják erre némelyek, hogy így korlátlan szabadság engedtetvén a tanároknak, a tudomány színe és ürigye alatt veszélyes elveket is terjeszthetnek, megmételvezhetik az ifjú gondolkozó elméjét, kiírtatják vészes tanaikkal az erkölcsi érzelmeket, előlhetik a hitet, különösen a felügyeletet és ellenőrködést ovatosság szempontjából fen kell tartani a theologiai tantárgyak előadásai körül, mert ha a konfessziókat symbolumokat megtagadják, egyházunk létezését vonják kétségbe, sőt magának a keresztyénségnek alaptanait is veszélyeztethetik.

Minden kétségen kívül áll, hogy az igazság, humanismus és keresztyénség örök elveinek tiszteletben tartása, bizonyos korlátokat szab a tudományos vizsgálódó elé s ha azokat tullepte vagy azokat megsértette, önkénykedési térre lépett át. — Az is tagadhatlan, hogy az államnak és az egyháznak mindig joga sőt kötelessége a maga tanintézeteiben felügyelni és örködni afelett, hogy létezésével, alaptanaival ellenkező a társadalmi rendet felforgató eszmék ne hirdettessenek a tanszékekről, mert bizonyára nem az emberiség tökélyesbülése és magasztos érdekeinek szolgálatában működik azon intézet, mely p. o. a materialismus kommunismus stb. elvei szellemében tanít; s még az államhatalom ha megtűri is hogy az ilyen irány nyilvános hirdapok útján terjeng és szállong, a közvéleménynek kell kárhóztató ítéletét kimondani az ilyen valátalan s minden egyháziasságot megölő nézetek terjesztése felett.

A volna tehát kívánatos, a tudomány, egyház s általában a józan műveltség érdekeire áldásthozó, ha főiskolánknál a keresztyénség és humanismus legfőbb elvei kellő méltatásban részesülnének s azoknak szolgálatában és terjesztésében működnenek a főiskolánál a tanárok. Mert korántsem abban áll a valódi tudomány és felvilágosodás terjesztése, hogy merőben a tagadás terén működjünk s minden szentet és egyháziast letapodva nagy hangu szavakba, a tudomány színe alá rejtve, burkoljuk be a nihilismusra, indifferentismusra vezető elveket. — S épen főiskolánk dicső multját semmitenők meg ha p. a theologiai szakbeli előadások evangeliomi jellemökből kivetköztetnének. Ilyen áron nem akarjuk megvásárolni a szabadságot mert érte mindenünket feláldoztuk és mindenünkből kifosztattunk.

De ilyen aggodalmak ne nyugtalanítsanak bennünket, az előadások nyilvánosak lévén, a tanárok által követett irányról az előljárárság mindig meggyőződhetik; ezenkívül az ifjuság élő szelleme, a vizsgálatok eredményei, mindig tanuskodni fognak az irányról és gondolkodás módáról, melyet hallgatóikban föléleszteni törekesznek.

Ezen általános eszmék és megjegyzések után térjünk át a részletezésre.

Ki van mondva a tanítási és tanulási szabadság, ennek alapján miképen rendeznök az egyes tanfolyamokat és a képességi vizsgálatokat.

Hogy a tanulók miképen rendezzék a tantárgyak hallgatását, arra kötelező szabályt felállítani nem szükséges, mindössze utmutatást, ajánlatot adhat az iskolai előjáróság, s hogy azt úgy vagy másképen intézi a tanuló, az ő dolga, ő ismeri egyéni hajlamait, tehetségeit, azokat vegye mérlegbe s azok szerint határozzon.

A tantervben a jogi tanfolyam 3 évre, a theologia pedig 4 évre van berendezve s a hallgatandó tantárgyak beosztva.

A Bölcsészettudományok következő részei tárgyalatnának: Alapbölcsezet, Izléstan, Észjogtan, Erénytan, Bölcsészettörténelme, s hogy a jogakadémiában mindenik félévben az előadási órák 15—20-ig kiteljenek mindezen bölcsészeti tudományok berendezettek. Mig a hittanszaki tanfolyamban az alapbölcsezet, ismerettan és bölcsészettörténelmének hallgatása jelöltetik és ajánltatik főleg.

Nézetem szerint mind a jog mind a hittanhallgatókra nézve fontosabb és lényegesebb volna a philosophia fundamentalis és metaphysica helyett logikat és psychológiát egész rendszeresen tárgyalni. Igaz, hogy a gymnasium két felső osztályában mindezen két tudomány tanítatik, rövidletben vázlatosan, de az csak előismeretek közléséből áll s ott távolról sem a tudomány kivitten és részletesen tárgyalatik. — A metaphysica nagyon is elvont s inkább olyan egyének tanulmánytárgya, kik kiválólagosan a bölcsészettudományt akarják tanulmányozni. — Általában a tanároknak olyan részeket kellene választani tudományszakukból előadásra, melyek legközvetlenebbül hatnak és szoros összeköttetésben állanak az általános és különösen jogtudományi és theologiai képzettséggel. — Most egyelőre, míg főiskolánknál csak egy tanár foglalkozik a bölcsészettudomány előadásával, tökéletesen elégnék tartanám a lélektan, gondolkodástan, bölcsészettörténelem és észjogtan tárgyalására szorítkozni. A szépirodalom, elveit és törvényeit (izléstan) pedig helyesebb volna gyakorlati alkalmazással valamely magyar remekíró művét véve fel, fejtegetve ismertetni. — Vallásbölcsezeti, erénytani vagy talán helyesebben bölcsészeti, erkölcsstani előadásokat pedig most még tanterv hiányában tarthatnának a hittanszaki tanárok p. o. a ker. hit vagy erkölcsstani tanára, s ezzel úgy segíthetnének magukon, hogy nem kellene minden évben minden tantárgyat előadni. — Melyik egyetem az melyen minden félév vagy még évben is minden részét a tudományoknak hallgathatná valaki? Minden tanárra nézve 2—3 évig tartó sorrendjét állapítanám meg a tudományoknak, melyekből előadásokat tartani köteles és szabadsága van.

A hittanszaki tanfolyamban azon elvnek keresztülvitele céljából, hogy minden tantárgy félév tartama alatt rendszeresen bevégeztessék, az egyes tantárgyak nagy óraszámmal adatnak és összecsoportosítottatnak, p. o. a 4-ik évfolyamra van téve apologetika és ker. hittan; hetenként 9 órán, ugyanakkor adatnék elő ker. erkölcsstani is het. 6 órán; a 2-ik félévben pedig egybehasonlító vitázó hittan hetenként 8 órán. Sokkal célszerűbb volna — mint eddig is gyakorlatban volt — egész éven át 4—5 órán keresztül tárgyalni ezeket, több idő és alkalom nyílnék a megfontolásra és tanulmányozásra. — De az sem szükség, hogy ez a 3 terjedel-

mes tantárgy egyszerre minden évben előadassék; elég ha egyenként évről évre tárgyaltnak.

Nincs említés téve a theologiai tanfolyamban:

Bibliái theologiai előadásokról. A bibliában foglalt hitrendszert részletesen ismerni leendő lelkipásztornak elengedhetlen kötelessége, mert az ó és új-szövetségi iratok mélyére ható tanulmányozás teremti és állítja elő az egyháznak a hív lelkipásztorokat.

Kíváncsinos volna továbbá hogy a reformátorok és egyházi atyák hitrendszere is ottan ottan tüzetesen tárgyalatnék, mintszint az egyházi statisztika.

Anyi tanerőből pedig — ha a tanárok az előadásban bizonyos cyclost fogadnak el és állapítanak meg — bizonyosan kitelik hogy ezen kellekeknek is megfelelhet a főiskola. — Vannak egyetemek, melyeken a hittanszaki tanfolyamban alig működik több tanár mint főiskolánknál, és mégis egypár év alatt a theol. tudományok majd mindenikéből kivitt és részletes előadások tartatnak. — De nagy előnyül jelezhetjük főiskolánknak — hogy mint theol. tanintézet a követelményeknek lehetőleg megfeleljen — azon körülményt, hogy Debrecenben 5 rendes lelkipásztor szolgál és működik, s nagy valószínűséggel sőt bizonyossággal várhatjuk, hogy mindég találkozik közölök ki szabad előadások tartására egész lelki örömmel vállalkozik. — Aminthogy e tekintetben jelenleg szép reményekkel biztathatjuk magunkat, mert az 1864. apr. egyházkerületi gyűlés 67. és ugyanazon évi aug. közgyűlés 40. szám alatti határozata szerint a jelenlegi lelkipásztorok közül kettő e célra kész szívvel fel is ajánlotta magát.

A tanszabadság kimondásával lényeges változtatásnak néznek elébe a lelkészképeségi vizsgálatok is. Ezen vizsgálatoknak mimódoni célszerű rendezéséről véleményt adni, van már kinevezve szakférfiakból egy bizottság az augusztusi egyházkerületi közgyűlés 200. sz. alatti határozata szerint. Jól tudom, megvagyok fölöle győződve, hogy ezen küldöttség gondosan utánanéző a külföldön divatozó eljárási módzatoknak, de azért nem lesz felesleges, ha előlegesen némi véleményt és egyéni nézetet is hallunk e téren.

Az egyházkerület megjelöli a tudományos képzettségnek azon fokozatát, melyet megkövetel a leendő lelkipásztortól; s ezen fokozatot az általános mivelttség és különös theologiai képzettség követelményei határozzák meg; mert egy protestáns lelkipásztorban elengedhetetlen föltétel, hogy az általános mivelttségnek mai szíavonálán álljon, és az egyház és tudomány érdekeinek szempontjából a theol. tudományoknak is önálló tanulmányozója és mivelője legyen. Ezért tehát a vizsgálatokat úgy kell berendezni, hogy azok az általános emberi és theol. képzettségnek hív mérfokát tüntessék elő és határozzák meg a lelkipásztori pályára lépő egyénekben.

Az egyházkerületi főhatóságnak először is tehát arról kell biztos és hiteles tudomást szerezni, hogy a lelkipásztori jelöltek a gymnáziumi képzettséget maguknak megszerezték, azután a theol. tudományok közül a főbbeket és lényegesebbeket egy bizonyos ideig hallgatták legyen. — Arra, hogy valaki 2—3 vagy 4 évig volt hittanhallgató, nem nagy súlyt helyeznék, csak azt kell kimondani, hogy mindazok, kik a 8 osztályu gymnáziumot bevégezték, a bölcsészeti és theol. tudományok közül leg-

alább a bölcsészet történelmét, gondolkodástant és lélektant, egyetemes egyháztörténelmet, ker. hit és erkölcsant, egyházjogtant, szentiratmagyarázást és egyházsónoklattant hallgattak, 22 évet betöltöttek, vizsga alá bocsájtatnak, s ha a képzettség feltételeinek mind tudományos mind erkölcsi tekintetben eleget tesznek, felhatalmazást fognak nyerni a segédlelkészi hivatal folytatására.

Mint eddig ugy ezután is két lelkészképeségi vizsga tartatnék.

Az első lelkészképeségi vizsgára jelentkezők, bizonyítvánnyal igazolják, hogy

- a) a gymnáziumi tanfolyamot bevégezték.
- b) bölcsészeti és theologiai tudományokat hallgattak.
- c) fedhetlen erkölcsi életről való bizonyítékot mutatnak.
- d) eddig.hol éltek hol működtek, hiteles bizonyítékkal igazolják.
- e) keresztlevelökkel bizonyítsák hogy 22 évet már betöltötték.

A vizsgálat pedig következőképen rendezendő.

Szóbeli vizsgálat követelendő:

a) latin irodalomból, olyformán hogy maga az illető jelöl ki valamely classzikus író művéből bizonyos bevégzett részt, miszerént azt áttanulmányozta; például: Cicero műveiből 2—3 beszédet, vagy Horác ódáiból 10—15 darabot; vagy Virgil Aeneiséből 4—500 sort. stb. vagy pedig valamelyik egyházi atya művéből is választhatnak.

b) német nyelv és irodalom, ugy t. i. hogy valamely német nyelven irt theol. mű a vizsgálandó kezébe adatván ad aperturam képesé azt fordítani és értelmezni.

c) ó és új szövetség magyarázatból. Maga a vizsgálandó jelöl meg az ó és új szövetségi iratokból bizonyos darabokat, hogy azokat nyelvészeti, magyarázati tekintetben áttanulmányozta, s minden idevágó hermeneutikai héberrégiségtani és bevezetésből kérdésekre képes megfelelni.

d) Egyetemes egyháztörténelemből. — Az egyházkerületi vizsgáló küldöttség évenként bizonyos időszakaszt vagy századot jelöl meg, s ezt áttanulmányozni feladata, a vizsgátevő egyéneknek tehát az események ezen köréből intéztessenek a kérdések.

e) ker. hittanból,

f) ker. erkölcsantból fő és általános kérdések intézendők.

g) egyházi beszéd készítéséből, t. i. rögtönözve valamely kiadott textusról egyházi beszédet, vagy legalább annak vázlatát elkészítvén.

Ezekből kellő sikert mutatva fel, bátran felhatalmazhatók tudományos készültségök után, az ige hirdetésére és a sákramentumok kiszolgáltatására.

A 2-ik lelkészképeségi vizsgára jelentkezőktől megkívántatik

a) hogy az első lelkészképeségi vizsga letételéről bizonyítványt mutassanak.

b) egy évig már segédlelkészi működést végeztek, vagy ugyan-nyi ideig külföldi egyetemeken, tudományos ismeretek szerzése és öregbítése céljából tartózkodtak.

c) eddigi erkölcsi életük ellen semmi kifogás nem tétetett.

A második vizsga tárgyai lennének

a) protestáns egyházjogtan, főleg hazai körülményeinkre viszonyozva.

b) Magyar prot. egyháztörténet.

c) Különböző ker. felekezetek vallásrendszere.

d) Egyházszertartástan és lelkipásztorkodástanból kérdések.

e) valamely előre kiadott textusról kész egyházi beszéd beadása.

f) valamely idegen nyelven irt egyházirodalmi műnek vagy értekezésnek tanulmányozása felett írásban beterjeszti észrevételeit; s ott a vizsgáló bizottság előtt ha követeltetik, az eredeti műnek fölmutatása mellett képes azonnal mutatványokat példákat idézni, — vagy e helyett

g) a vizsgáló bizottság évről évre kijelölván a bölcsészet, theologia vagy neveléstan köréből bizonyos tárgyat, efelett az illetők odahaza gondolkozva és tanulmányozva ott a küldöttség előtt azonnal képesek legyenek nézeteiket elmondani, s a föltenő ellenvetésekre megfelelni.

h) gyakorlati biblia magyarázat.

Igy rendezvén be a lelkészképességi vizsgákat, azok az általános képzettség, önállóság, theologiai tudományokbani jártasság és tanulmányozásnak meglehetősen fokmutatói leendének. — Ugyanis a latin és németnyelvek alapos ismerete, azokbani kellő jártasság nélkül mivelte egyént angyalinkább solidképzettségű theologust, lelkipásztort alig képzelhetni. A klasszikus műveltség a lelkipásztorban nemcsak ékesség, de nélkülözhetetlen kellék. — A németnyelv oly szükséges vóltára nézve pedig elég legyen utalnunk nemzeti helyzetünk viszonyára s a tudomány kincsének — főleg a theológiának oly gazdag tárházára, amint az a németnyelv és irodalom ismerete által előttünk feltárul. — Vagy hogy a szabadság anyival nagyobb legyen, a németnyelv ismerete és tudása helyett megelégedném, ha valamely élő mivelte nyelvet (francia-angol-olasz) érteni képesítve van.

Hogy az ó és új szövetségből maga az illető választ ki bizonyos darabokat, azt azért óhajtanám, hogy e tekintetben se érezze magát megkötve a tanulmányozásban, azon darabokból mutassa ki készülségét, melyeket vonzóbbaknak s érdekesebbeknek talál, s melyeket kiváló szeretettel tanulmányozott. Kevesből is meglehet tudni felfogását nézetét, ugyszinte a biblia bevezetésben hermeneutikában való jártasságát és készülségét.

Hogy az egyetemes egyháztörténelemből csak egy bizonyos részből — mely egyházkerületi hatóság útján előre kijelöltetett — vizsgáltassék meg az illető, ezt azért tennem, hogy az egyetemes egyháztörténelem mezeje nagyon terjedelmes, s az eseményeknek egymásutánját, a nevezetesebb körülményeket csak rövidletben is megtartani és felölelni; ezen szinte végetlennek látszó mezőről adott kérdésekre azonnal tájékozottsággal felelni igen nehéz feladat. Célszerűbb azért minden évben megjelölni bizonyos főrészt, hogy abból is látni lehessen mily önállósággal tanulmányozott valaki, fordított-é arra gondot, hogy részletekbe bocsátkozva buvárkodott vagy pedig a felszínen maradván megelégedett az-
al, hogy egy rövid kézikönyvnek idevonatkozó §-ait betanulva állott elő. Általában azt kell a vizsgálatoknál kitapogatni és nyomozni, hogy menyit tanulmány-szeretet és buzgósággal bír valaki, nem pedig azt hogy miként tanulta be cikkelyenként egyik másik kézikönyvet vagy kéziratot.

A tanszabadság kimondásával nagyszerű reformnak néz elé a tanulókra eddig gyakorlott felügyeleti rendszer is. — Az ugynevezett officialisi hivatalok — szénioritás, kontraskribaság — és az esküdti felügyelet azonnal beszüntetendők.

A kontraskribai és széniori hivatalok helyett célszerűbb lesz az egyetemekenél divatozó quaestori hivatalt állítani fel, állandó egyénnel töltvén azt be. — Az esküdti felügyelet szükségessége azonnal meg van szüntetve, ha azon elv állíttatik fel és mondatik ki, hogy a felsőbb tanuló külélete és magaviseletére nézve a polgári köztörvények alatt áll, a polgári hatóság ügyelvén fel a közcsendre és rend fentartására, mindezeket megzavaró körülmények között a tanuló polgári törvényszék és eljárás büntetése alá esik. — Mindig visszas dolognak tűnt fel előttem, hogy minden más foglalkozásu egyént ha kihágást követett el, a polgári hatóság azonnal kérdőre vonhatott és elégtételt vehetett magának, ellenben a tanulótól elégtételt csak saját iskolai hatósága útján eszközölhettek. Honnan ez a kiváltsága a társadalomban éppen a tanulóknak? Sőt legrövidebb úton éppen azon egyénnel kellene elbánni — ily esetekben — kik foglalkozásuk magasztos volta és miveltségöknél fogva tartoznának valójában tudni mi a jó, mi a nemes és szép? s magukviseletét ezekhez viszonyítva alkalmazni.

Inkább azon jövedelmi források, melyek a kontraskriba és szénior fizetése segélyezéséül szolgáltak, fordítatnának külföldre menők segélyezésére, hogy talán meglevő alapítványok eredeti céljoktól el ne vonattassanak.

A vidéki iskola igazgatóságok mint eddig, úgy ezután is a felsőbb tanulók közül látandók el alkalmas egyénnel, következő módon: akik iskola igazgatók akarnak lenni, az általuk hallgatott bölcsészeti és theologiai tudományokon kívül, tartoznak még a tanítóképezdében is bizonyos tanfolyamot bevégezni, a gyakorlati órákra való járás által a tanításban ügyességet és képességet nyerni, csak ilyen egyének versenyezhetvén vidéki, rektorságokra. — A gymnáziumi tanárok képzése is meglévén érintve a tantervben, az ott elsorolt módon képeztesse az illető vállalkozók e fontos pályára.

Az ünnepi követségekre való járást, egyedül a szoros értelemben hittani pályán lévőkre terjeszteném ki, és csak a népesebb és nagyobb egyházak vehetnék igénybe e szolgálattételt, annyira hogy meglevő 170 ünnepkövetség közül elég lenne annak mintegy felét megtartani. Ki a külföldi egyházak lelkipásztoraiknak működését némi figyelemmel kísérte, tapasztalhatta hogy azok szószékeik átengedésében sokkal féltékenyebbek és körültekintőbbek, mint a mi magyarországi ref. lelkipásztoraink.

Soroljuk el tehát röviden sürgető teendőnket, főiskolánk átalakítása körül.

1. A 8 osztályu gymnázium, a rendszeresített felügyelet és összhangzó tanítás előmozdítása céljából állíttassék fel, véget vetvén azon laza fegyelemnek és tanításmódnak, mely az 1—2 bölcsészeti osztályokban a körülményeknél fogva gyakoroltatik.

2. A párhuzamos osztályok azonnal felállítandók.

3. Miután a szükségessé vált építkezés miatt főiskolánk anyagi ereje nagymérvben igénybe van véve, az egyházkerület hiveinek buzgó-sága meg van adóztatva, hogy a jelenlegi tanerőket ne kellessék szaporítani, az algyimnázium vagy legalább a két alsó osztály vezetése, mintszinte a párhuzamos osztályok tanítása is végzett felsőbb tanulókra bizassék, kik 2—3 évig köteleznék magukat ez állomáson megmaradni.

4. A felsőbb vagy akadémiai tanfolyamokban, magán tanárságok felállítása 5—600 frt. évi fizetéssel, hogy legalább minden szakban működhessék egy egyén.

5. Ha ezekről kellőleg intézkedett az egyházkerület, ha belőlről szervezte főiskolánkat, a belépitést elrendezte: akkor fogjon a külépitéshez, külön épületbe helyezvén át a jogakadémiát és tanítóképezdét.

De még mindezeknél van halaszthatlanabb teendő, melyet figyelembe nem venni, a tanítás és erkölcsi vezetés nagy hátránya nélkül tovább már lehetetlen. Ez az első és másodéves bölcsészeti tanfolyam hallgatóinak vallásban és németnyelvbeni oktatását illeti.

Egyházkerületünk erősen viv a népiskolák felekezeti jellegűsége mellett, s mindent elkövet hogy népiskola növendékeink a protestantizmus elvei alapján evangéliomi szellemben növeltessenek fel, nem lehet tehát azt is közömbösen néznie, hogy a 7. és 8. osztályokban ma semmi vallásosismeret nem közöltetik a tanulókkal. A 6 osztályt elvégezve, növendékeink ha világi pályára lépnek, semmiféle rendszeres ismeretet nem nyernek egyházukról, annak történetéből vagy hitrendszeréből. Ezt meg kell szüntetnünk, mert különben az egyháziatlanságra vallásbeli közönbösségre nyitunk ezáltal tárkaput. Miképen kívánhatók hogy későbbben tegyen valamit egyháza ügyéért, midőn mimagunk elmulasztottuk az egyházas és vallásos érzelmet táplálni és növelni.

A német nyelv tanítása is megszakad a 6 osztály bevégeztével, s a szomorú tapasztalás igazolja, hogy mily gyarló eredményt mutatnak fel a tanulók két évi szünetelés után az érettségi vizsgálatokon ezen nyelv irodalmából. Megfutja sok tanuló egész tanulói pályáját a nélkül, hogy az egy édes hazai nyelven kívül, más irodalmi terméket olvasni és használni képesítve volna. — Ezen is sürgetve segíteni kell.

Tóth Sámuel.

Folyamodvány, mely által a szuperintendentiák a felyülről kiszabott iskolai rendszernek és kormányzatnak a helvéthitvallásnak iskoláiba bevitte ellen esedeznek.

Az eredeti beadott Bécshen 1787. aug. 16.

Felséges Császár és Apostoli Király!

Midőn a folyóévben februárhóban, Biharmegye alsóbb iskoláinknak a K. H. Tanács november 3-dikán kelt, 39,056/2467. sz. alatti meghagyásában elrendelt összeírásáról a mi tiszántúli szuperintendensünktől tudósítást, egyszersmind annak is okát kívánta volna: miért hogy ama tudósítást vagy összeírást át nem küldte a nemzeti iskolák felügyelőjének, ki azt 1787. évi december 21-dikén kérte?: kényszerült ezen ti-

szántúli superintendientia konzisztóriuma a megye levelére, ez évi febr. 20-dikáról a következő feletet adni:

„Tudva van a magas sürgetők előtt, hogy a helvéthitvallást tartók Magyarországon lévő négy szuperintendenciái, az iskolai és tanulmányi új rendszernek a „ratio educationis“-ban lett közzétételétől fogva, az iskolákra vonatkozó minden felirataikban s legközelebb abban is, mely a múlt évben november 9-ike körül terjesztetett fel, teljes világosságban kimutatták, hogy az iskolák és tanulmányok ama direkciója, mely a „ratio educationis“-ban közzétételt, a helvét hitvallásuak iskoláit illetőleg, a lelkiismeret szabadságával és a vallás és iskolák szabad gyakorlásával egyáltalában meg nem állhat.

Ezen anyira bizonyos, világos és nyilván nagyfontosságú oknál fogva, és mivel semmi oly intézet és semmi oly nagy ok nem lehet vagy nem is gondolható, amelynek kedvéért a vallás törvényes szabadságát eltörölni vagy csak megsérteni vagy kevesbiteni is lehetne: az sem volt lehetséges, hogy a helvéthitvallásuak a magok iskoláit ama direkció alá bocsássák, hanem szükségesképen ragaszkodniok kellett iskoláiknak valamint birtokához és elkülönítéséhez úgy saját direkciójához is, mint igazságos és törvényeshez, melyet a reformáció kezdetétől fogva Magyarországon mindeddig gyakoroltak; mert attól eltávozni nem egyébb lenne, mint vallásuk szabadságát felforgatni és vallásukat Magyarországon előbb vagy utóbb eltörölni.

Mirenézve nem késedelmezésnek vagy engedetlenségnek, hanem a dolog természetének és elkerülhetetlen szükségességnek kell tulajdonítani, hogy ezen szuperintendientia a tanulmányok direktorának a helvéthitvallásu alsó iskolák állásáról tudósítást nem adhatott, hanem azt (t. i. a tudósítást) hogy a királyi jóakaratsnak elég legyen téve, tartozott engedelmségből — más, a vallás szabadságával kiegyezhető uton, mihelyt az összeírás végrehajtatott, benyújtani, és azt, hogy a vallás szabadsága — melynek Ő Felsége kegyes célzata szerint is ingatlanul és sértetlenül kell állania — ily direkciót meg nem enged, ez alkalommal is a legmélyebb hódolattal előterjeszteni kényszerül.

Mielőtt pedig ezen előterjesztés megtörténhetett volna, közbejött a K. H. Tanácsnak folyó évi ápril 17-dikén kelt 15,199 számú parancsa, melynek szavai ezek:

„Ő Felsége kegyelmesen elhatározni méltóztatott, hogy valamint a debreceni reformált nemzeti iskolába a normalis tanrendszernek bevitetni és annak a királyi nemzeti Schulinspektor felügyelete alá kell rendeltetnie, úgy az 1785. évi okt. 4-kén 28,427 szám alatt kibocsátott rendelet következtében, annak a többi reformált iskolákat illetőleg is azon módon meg kell történnie.

Ennélfogva ezen vármegye a kebelében levő szuperintendentiának komolyan megfogja hagyni, hogy sem közvetve sem közvetlenül magának meg ne engedje, hogy ez esetben legkevésbé is akadályul szolgáljon, sőt a tanulmányi k. fődirektoroknak és nemzeti schulinspektoroknak minden segítséget és velők működést anyival inkább megtegyen, mivel ezáltal csupán és egyedül csak az egyforma tanrendszernek az ország minden nemzeti iskoláira való kiterjesztése céloztatik.

Vége, ez évi jun. 5-kén 21,824/1731. szám alatt a K. H. Tanács-tól a megyékhez még a következő parancs bocsátatott:

„Ő Felsége legkegyelmesebben elhatározni méltóztatott, hogy miután valamint a magyar tanulmányi rendszer (literar-system), úgy az azt követett 1785-diki aug. 31-diki 10,744/409. számn legmagasabb rendelet által megállapított, hogy a protestáns iskoláknak azon kerületnek, amelyben azok vannak, főtanügyi direkciója általános vezetése alatt kell állniok: ezen nagy megfontolással s minden, a protestánsok által az ellen emelt ellenvetéseknek szigorú megvizsgálása után létrejött szabály következtében, egyszer mindenkorra fel kell hagyni azzal, mintha ebből az ő vallásszabadságukat illetőleg — melyet nekik az ő Felsége s országos törvények által is adott teljes mértékben, élvezniök kell — legkisebb sérelem is származhatnék, vagy attól alaposan tartani lehetne, — s efelett még az ő teljes megnyugtatósokra az 1785-diki aug. 31-diki fenemlített rendelet 17. §-ban határozottan megvan engedve, hogy iskoláik felett — jöllehet azoknak, úgy, mint a kath. iskoláknak a király nevében előállított s valláskülömbőség nélkül választott direktorok főfelügyelete alá kell vettetniök — a közvetlen felügyeletet továbbra is csakugyan megtartják.

Valamint már ezen legmagasabb megbízás szerint, miről a szuperintendentiák is értesítendő, egyedül az illető főtanügyi direkció kökötelessége lesz, hogy a nagy-várad kerület nemzeti iskoláiról a református felügyelőktől a táblás tudósítást még egyszer sürgesse: épen ugy ezennel megbizatik a vármegye, hogy a debreceni szuperintendenciát egész komolysággal és hatályosan oda szorítsa, hogy a vételtől számítandó két hónap alatt, a táblás tudósítást a nagy-várad tanügyi prodirektor Tokodihoz kimaradhatlanul áttegye; a megtagadás esetében pedig a különleges (specielle) és névszerénti jelentést minden, az ő Felsége legmagasabb akarátának ellenszegülő iskola-felügyelőről idebeadja, hogy így aztán az ilyen ő Felségének alázatosan felterjesztethessék.

Ezen parancsokban semmi említés sincs téve arról; valyon a tisztántuli szuperintendenciának fentemlített felelete Felségednek benyújtott-e vagy nem? s már nem csupán az alsóbb iskolák összeírása, hanem egyenesen a normális tanmódnak valamint a debreceni úgy a helvét-hitvallásuak más iskoláiba való bevitele is meghagyatik, s egyszersmind ugyanazok a nemzeti iskolák inspektorainak és a tanulmányok királyi direktorainak direkciója alá vettetni parancsoltatnak, fenyegettetvén is a szuperintendentiák, nemcsak, ha ezeket akadályozni megkísérlenék, hanem ha a tanulmányok királyi direktoraitól és a nemzeti iskolák inspektoraitól segítségöket s együtt működésöket ezekben megtagadnák is, és iskoláink gondnokai, akik ezektől vonakodnának, hogy mint ilyenek egyenként, különösen és névszerént felterjesztessenek. És már ezek végrehajtására a nemzeti iskolák inspektorai, a tanulmányok királyi direktorai, a tisztviselőség és alispánok által sürgettetünk is. Midőn azért mi, valóban hű, és nem félelem miatt, hanem mint az apostol minket tanított — lelkiismeretből engedelmes alattvalók, magunkat azon szorult helyzetbe jutva látjuk, hogy vagy a királyi parancsok iránt engedetlennek lenni, vagy vallásunk jogait és szabadságát elhagyni és elmellőzni kényszerülünk: az egyetlen menhely, mely nekünk még fenmaradhatott Felséged igazságosságában az, hogy jónak láttuk Felségedhez azon alázatos kéréssel járulni, hogy minket az akármelyiket választás kemény kényszerűségétől megmenteni és nekünk iskoláinkhoz való jo-

gunkat és az azzal egybekötött azokra való felügyelést továbbrai épségben megtartani kegyelmesen méltóztassék. Mert bár látjuk, hogy a H. Tanács és megyék folytonos sürgetései miatt csak enyi időnk is alig marad: mindazáltal úgy véljük, hogy bármi történik is velünk az alatt, azt Istenre kell bízunk, a Felségedhez való menekülést pedig nem kell elmellőznünk; jöllehet egyébként, ha t. i. ezen kényszerűség nem ösztönzött volna, abban állapotunk meg, hogy ezen háborus időben, az efféle vallásos sérelmeket illetőleg mélyen hallgatunk.

Azoknak ismételésével, melyek a normáról és tanulmányok direkciojáról, az iskolai és tanulmányi rendszer közzététele óta, sok folyamodványainkban 1783-ban benyújtott előterjesztéseinkben mondtak, Felségednek terhére lenni nem akarunk; elég itt (mivel az idetartozó dolgoknak hosszabb fejtegetését az idő sem engedi) csak hivatkozni azon okokra, melyek a „ratio educationis“-ban felállított egyformaság és direkció ellen felhozattak, mivel ezek mindeddig elenyészettve nincsenek, sőt az 1784-dik év végén tartott bécsi komisszió által, legalább azok jelenlétében, kik oda a protestánsok közül meghivatnak, még fel sem vették. Tehát röviden a dolog lényegét és a kérdés jelenállását foglaljuk össze, és mivel megvagyunk kötve, s jogainkon kívül más általmunk nincsen, kényszerülünk azokra alázatosan hivatkozni s azokat a legmélyebb alattvalói tisztelettel, úgy amint vannak, előterjeszteni.

1. Ami vallásunk szabadsága és azzal Magyarországon egybekötött templomok és iskolák használásával és birásával egybekapcsolt nyilvános gyakorlat, nem adományozás, szabadsalom vagy valamely parancs (edictum) által, hanem az 1606-diki bécsi, az 1622-diki nikolsburgi és az 1645-diki linci békekötés által szerzettetett. E békekötések mindenik egyezkedőfelet illetőleg semmivelsem birnak kevesebb kötelező erővel Magyarországon, mint a vesztfáli békekötés Németországon. E békekötések végrehajtásában mindjárt, a mindenik fél által elfogadott országgyűlési cikkelyek által az is nyilvánított, hogy a gyűlölködések és egyenetlenkedések megelőzése tekintetéből, mindenik vallásnak saját felekezeti főnökei (superiores) legyenek; az iskolák elfoglalása ellen pedig gondoskodva volt az 1647-diki cikkelyek által. Ezen időtől, ugymint az 1606-dik évtől fogva iskoláink ügyét szabadon intéztük, azon saját direkció alatt, melyet a béke eszközei és azoknak végrehajtása nekünk ajánlott, s azon tanítási rendszer mellett, melyet nekünk választani tetstett. És soha semmi direkció sem a rendszernek az egyformasághoz való alkalmazása azokban nem követeltetett. Tehát ezen birtoklás és eljárás csaknem kétszázados, mely magában is, ha semmi békekötések közbe nem jöttek volna, erős jogot adhatna, főképp midőn

2. A vallás természete, a természeti jog, az atyai hatalom joga ugyanezt követeli.

Mert ugyan mit használhatna nekünk a vallás szabadságával oly szorosan egybekapcsolt iskoláinkhoz való jogunk, ha azoknak, direkcioja kezeink közül kiragadtatnék és a tanulmányok fődirektorának adatnék.

3. Azonban mégis, minthogy a nevelés javítása körüli azon törekvés, mely most Európában anyira élénk, magábanvéve dicséretes, és ha határai között marad s helyes célra irányoztatik, mind a vallásnak mind a köztársaságnak nem kevés gyümölcsöt fog hozni: mi a Felséged

jóakaratu célzatának előmozdításában eddig sem mutattuk magunkat resteknek vagy késedelmezőknek. Sőt mindjárt, t. i. 1783-ban önként ajánlottuk magunkat, nem ugyan arra, hogy a rendszernek vagy egyformaságnak, mely parancsoltatott vagy ezután parancsoltatni fog, iskoláinkat alá vessük, mert ez anyi volna, mint a magunk és a maradék kezeit megkötni és iskoláinkat s a tanítást illető minden szabadságról lemondani, mely nélkül pedig a vallás és lelkiismeret szabadsága még csak nem is gondolható; hanem arra, hogy nemzeti és más iskoláinkban, amennyire a körülmények engedik, ugyanazon tudományok és nyelvek adassanak elő, a rend és a tanítás módja is ama kiszabott rendhez és tanítási módhoz, nem ugyan mindenben, hanem ameddig azt a tudományok és a vallás kára nélkül megeshetőnek ítéljük, általunk minél szorossabban alkalmaztassék. Mialtal — midőn a dolog lényegére nézve többre semmi szükség nincs — hogy azon cél, mely a nevelésben szemelőtt tartandó elérhető s annál fogva ami ajánlatunk a méltányossággal összeillő, és hogy az alattvalói engedelmesség kimutatására való törekvés általunk éppen ezáltal s elégségesen kinyilvánítva volt, nem kétkedünk, hogy maga Felsőged is jóakarólag elfogja ismerni.

4. Hogy azon tanítási normalis rend és mód, mely előíratott, sok és nagy hibákkal teljes, már főkép csak azért is, mivel semmi szolid tudománnyal, hanem csak valami gépies és felületes ismerettel tölti be az elmét, következésképp a felvilágosodást elő nem mozdítja, hanem akadályozza és ami még több, a társaságot minden foglalkozásra alkalmatlan emberekkel tölti be — mind könnyen kimutatható, mind a mindennapi tapasztalás már inkább bizonyítja. De legyen az ma a legjobb és semmi tekintetben sem legyen a protestánsok vallására nézve is ártalmas vagy sérelmes (bárhogy sokakban sérelmes, hasonlóképp kimutattatott) ki kezeskedik nekünk arról, hogy az örökre, úgy amint most van változatlanul fog maradni. Éppen most ugyan Felsőgednek a türelmesség iránt nyilvánuló hajlama ellentáll, hogy az iskoláinkban beviendő egyformaságnak és azok kormányzása tőlünkvaló elvételének kedvezőtlen következményei egyszerre előtörjenek. De az idők viszontagságai miatt mily könnyen megtörténhetik hogy ama feletébbi vallásos hév, mely most egykissé lankadni látszik, erejét ismét visszanyeri és iskoláinkat s tanainkat, mindazon rosszakkal, melyekkel az egyformaság és direkcio által hathat, sujtolja. Valóban amint egyszer az alkotmányos jog és szokástól eltértünk és a norma alá jutottunk, nem fog nyilni innen viszút az előbbi állásra, s bár idő multával a norma vallásunkra nézve még sérelmesbé váljék, ellenünk mindég az egyformaság megtartására vonatkozó ugyanazon ok fel fog hozatni, mely ugyan már csak azért is erőtlén, mivel minden tekintetben, főkép pedig az alkalmazásban feletébb sokat tartalmaz; mert ha egyedül az egyformaság módja volna kielégítő, ugy semmisem lehetne erős és állandó. És valóban

5. Ami iskoláink, melyekbe a norma és egyformaság az ahoz alkalmazkodási kötelezettséggel bevitetnék, ezentul szintugy nem mondattathatnának a mieinknek, mint a rom. katolikusok bármely iskolái, melybe gyermekeink járnának.

6. Azonban menyivel kevésbé lehetne azokat a mieinknek mondani, ha azon direkciónak is, mely a „ratio educationis“-ban megállapított alávettetének? Mert bár maga a norma a direkciónak nagyrészt magában foglalja: mindazáltal a kivitelben, az emberek sajátossága, elvei és hajlamaitól oly sok függ és a tanítók és helyi direktorok választásában, beállításában, utasításában, irányzásában, kényszerítésében s egyszersmind a gyermekeknek a magasabb tudományokra való bocsátásában vagy nem bocsátásában anyit tehet a fődirekció, amennyit csak akar; úgyhogy, ha a norma még valamit meghagyott, a direkció azt tőlünk százszor elfogná venni. Mert

7. Azt sem lehet mondani, hogy azon tulajdoni jognál fogva, melyet iskoláink irányában bírnak, eléggé gondoskodva van arról, hogy iskoláinknak közvetlen és helyi direkciója még nálunk meghagyandónak tekintessék. Mert ha ezen helyi direkciónak a tanulmányok királyi direktorai és a nemzeti iskolák inspektorai alá kell vettetnie, úgy a mi helyi direktoraink csak kormányoztatnak nem pedig kormányoznának: nyilván van, hogy mi ez esetben a direkciónak csak nevét nem pedig a direkciót fognök megtartani, s annál fogva iskoláinkhoz való minden jogunkat ezáltal elveszíténők. Ami már hogy magában is nyilvános kötések által megerősített tulajdoni jognak a legsúlyosabb megsértése, maga Felsőkérdő jóakarólag átfogja látni. S valóban

8. Nem lehet ellenvetni, hogy a direkciónak nekünk hagyott vagy átadatott részével, bírnánk, miután a királyi direktorok és nemzeti iskolák inspektorainak hivatalára az ágostai és helvéthitvallásttartók közül néhányan kinevezettek: mert azok, azonkívül hogy nem általunk választottak, még állásuk is egészen kérelmi, ha csak tisztokról lemondani nem akarnak, magoktól semmitse tehetnek, hanem az utasítás és rendeletek szabványa után mindent a norma szerint tartoznak tenni, saját vallásuk jogai és szabadsága ellenére is, mire már történt eset az ugynevezett vegyes iskolák ügyében, midőn a minap vallásunkon lévő férfit a H. Tanács különös meghagyásából megkísérteni kényszerült, hogy a vegyes iskolák elfogadását kitünőbb egyházaink egyikének ajánlaná.

Hasonló ehhez, de sokkal nagyobb, hogy miként elsőben magában a vegyes iskolák ezen ügyében, úgy most a jelen esetben a H. Tanács említett rendelete által, már magok a szuperintendenciák, melyek kötelességöknél és lelkiismeretöknél fogva iskoláink törvényes birtoklása, elkölönítése és szabadsága mellett tartoznak működni, és ezekről véleményeket mindanyiszor nyilvánították is, fenyegetéssel tiltanak el a norma és direkció bevitelének akadályozásától, sőt még nyilván parancsoltatnak ecélra közreműködni és a nemzeti iskolák inspektorainak minden segítséget nyújtani.

Minélfogva távol van, hogy a helvéthitvallásuk félelme kevésbüljön, sőtinkább ezek által figyelmesekké tétettek, hogy mily veszélyben forognak, midőn a dolgot odajutni látják, hogy vallásuk és annak szabadságának természetes őltalmazóitól, az őltalmazásra való tehetség és eszköz elvétetik, sőt magok ellenkező célokra eszközökül vétetnek. Figyelmesekké tétettek ezáltal, hogy a templomoknak különböző vallások közötti, ugyanazon célra való kölcsönös közléséből, — az iskolák

összevegyítéséből vagy inkább egyesítéséből, — a szegények intézetétől, az alamizsnák összevegyítéséből, vagy az egyformaságra, közösségre s a lelkek egyesítésére való ily nagy törekvéstől mit várhatnak? Nem ismeretlenek a protestánsok előtt a magyarországi róm. katolikus klérusnak a protestánsok iskoláinak a maga hatalma alá visszahajtását illető régi tervei. Mindezen s még más terveknek, tényeknek és különböző körülményeknek összeköttetéséből látszik ugyan, hogy a római katolikus klérus vár még magában a vallásban is közvetett és észrevétlen módon eszközözlendő egyesülést; de mivel a protestánsok figyelmét és éberségét ezen rendkívüli tünemények már rég felkeltették, a római egyház pedig az ő, azon elkülönítő dogmáin, melyek a protestánsok előtt mindig elfogadhatatlanok lesznek, semmitsem változtatott s még minden odamutat, hogy változtatni nem is akar vagy nem tud: a római katolikus klérus eféle törekvéseinek önként el kell enyészniök. Azonban mégis mindezek a protestánsoknak a legnagyobb és legigazságosabb okot szolgáltatják az ébrenlétre és arra, hogy régi birtoklás által megerősített alkotmányuktól sőt vallásuk s iskoláik természetes szabadságaitól hajszálnyira is elne térjenek, kiknek, valamint vallásuk ugyanakkor szabadsága is kedvesb életöknél, melyért őseik véréket ontani nem kétkedtek.

9. Felségedről ugyan mindenkor fel kell tennünk, hogy jó feltett céljai vannak s azon célokra alkalmas eszközöket választ: de azonban valahányszor alkotmányos jogok és vallás s a lelkiismeret jogai ezen céloknak ellentállanak, mint a jelen esetben: Felséged mindannyiszor az igazság mellett áll és magas bölcsesége, egyenessége és nagylelkűségénél fogva másként itélni nem akar, minthogy ezen célok, bár egyébként jónak ítéltessenek, az alkotmányosság előtt hátrálni tartoznak s hogy az ily tervek végrehajtásával fel kell hagyni. Mivel ha a kétóldalú kötések és egyezmények a helvéthitvallást követőknek jogot adtak: ezen jogtól el nem térni joguk és szabadságuk van; Felséged pedig azoknak alkotmányos jogait megváltoztatni vagy bármi módon is megkezesíteni nem akarja, hanem azokat úgy amint vannak és birtokoltatnak szeme előtt tartja és megőrzi, és ahol kötések állanak ellent, ott az azokhoz alkalmazkodástól sem magát sem másokat felmenteni nem szándékozik. Mert az a Fejedelem igaz és szent akarat, mely a kötések és törvényekben nyilvánul.

10. Tudjuk, hogy jelenben némely protestáns fejedelmek birtokaiban, bizonyos norma dolgoztatott és adatott ki az iskolákra nézve. De a hasonlóságot onnan lehetne megítélni, hogy milyen az a norma? Valyon ki van-e és menyiben van kiterjesztve a különböző vallások iskoláira is? Valyon ezek is direkció s milyen direkció alá vannak vetve s mily mértékben? s egyszersmind hogy ezen vallások mily jogokat élveznek ott? Azonban bármint legyenek is azok, ránk semmitsem tartoznak, sem a magyarországi helvéthitvallásttartók jogainak megítélésére mértékül nem szolgálhatnak.

11. Hogy pedig iskoláinknak saját, szabad és — mint mindig élveztük — egész direkciójának megtartása és a szabad tanításimód mellett anyira küzdünk, erre minket azon egyedüli ok int sőt kényszerít, mivel tisztán áll, világos és bizonyos, hogy az egy-

formaság és direkció iskoláinkkal, vallásunk megtartására és javára élhetési minden szabadságunkat és tehetségünket elfogja venni, s nekünk ennél fogva semmi biztosságot vagy reményt nem fog hagyni; és hogy a tanulmányok királyi direkciója által iskoláinkban gyakorlandó hatalom, — mely egyfelől ugyan ami nem kevésbé jelen mint jövő kárunkkal és iskoláink irányában való minden jogunk elvesztésének bizonyos veszélyével van egybekötve, másfelől pedig a Felséged céljának elérésére is — éppen nem szükséges.

12. Ha ez ellent nem állana, ugyan mi ok indíthatna minket, hogy e ponton anyi szilárdságot tanusítsunk? Előítéletek valóban nem, mert a dolgot komolyan és szorgalmasan megvizsgáltuk, minden részrehajlás nélkül, de minden törekvéssel az igazságra, mely mellett anyira buzgunk, hogy azt bárhol felismerve, mindjárt elfogadjuk; sem magánhaszon, mert hiszen az nem ezen útat, melyet követünk, hanem más ajánlana; sem pedig lelki makacsság, mely hogy tőlünk távol van tudja az Isten, — akinek

13. A hűségünkre bizott iskoláinkról is számot kellend adnunk.

Tehát Őt, a minden igaznak és jónak kufejét és szerzőjét, akinek gondja alatt vannak a nagyok és kicsinyek s magok azon kicsinykék is, akikről most szó van, ki a királyok szívét kezén tartja és odahajtja ahova akarja — esedezve kérjük ami urunk Jézus Krisztus által, hogy Felséged királyi szívét, hű alattvalói alázatos kéréseinek bebocsátására megnyitni méltóztassék, — könnyű és igazságos dologért való kéréseiknek, mert nem azt kéri, hogy adassék nekik, hanem csupán hogy az, amit joggal birnak, náluk hagyassék meg; és hogy ecélra a H. Tanácsnál kegyelmesen intézkedés tétessék, hogy fent, a 3-ik pontban előadott ajánlatunk elfogadtassék és az egyformaságnak és direkciónak ami vallásunkon lévő iskolákba bevitelétől álljon el.

Felküldetett Bécsbe Nagy Sámuel ágens urnak aug. 16-án 1788-ban.

*A helvéthitvallásttartók négy szuperintendenciája
Magyarországon.*

Az eredeti latin és németből fordította

Könyves János.

Kulcsár György két ösmeretlen munkája.

Dunántuli protestáns íróink és kiadványaink a XVI-dik századból, felette kevésbé vannak még ösmerve. Erdősi, Dévay Bíró, kik Ujszigeten éltek és nyomtattak egyideig, Huszár Dávid pápai pap, Siklósi Miklós, Pathai István, Kulcsár György, Beythe István részben már — és pedig a két elsőre és az utólján említettre vonatkozólag igen becses egyedíratokban — be vannak mutatva a közönségnek, de csakis részben, mert a róluk szóló legteljesebb mű is hézagos, minek legfőbb oka rendezetlen könyv- és levéltárainkban keresendő, mely körülmény sokkal fontosabb, mint bármely egyéb.

Azonban újabb időben már mindinkább kezdik érezni a könyvtárak rendezésének mulaszthatatlan szükségességét, aminek egyik bizonyítéka az is, hogy a nemzeti muzeum könyvtárán már egy év óta dolgoznak s néhány év múlva fel lesz tárva a közönség előtt Jankowichnak reánkneézve leirhatatlan becsü s még mindig ösmeretlen könyvtára, melyben a protestáns egyháztörténet és irodalomtörténet megbecsülhetetlen kincseket talál, amiket sem Sinai, sem más nem ösmerhetett eddigelé. S ha e könyvtár rendezése be lesz fejezve: ennek systemája után könnyen lehet a vidéki könyvtárakat is használhatóvá tenni, melynek folytán lassanként tisztába jöhetünk afelől, hogy őseink mit és menyit dolgoztak, menyiben voltak eredetiek s menyiben csak utánzóí a külföldnek. Meggyőződéssem szerint erészben nem fog bennünket szégyen érni, mert régi irodalmunk eredetiségre s mélységre nézve nem igen, vagy tán nem is marad el egykoruitól, különösen ha mérlegbe vetjük számunkat, német, török és belviszálydulta hazánkat és azon helyzetet, melyszerént Európa civilizált államainak keleti szélét alkotuk, ahova tehát szabadon áramolhatott be a keleti tudatlanság és henyeség fuvalma, melyet Németországtól épen mi tartottunk föl.

De ennek fejtegetése nem feladatom. Két ösmeretlen munka címét akarom ezuttal közölni s azért csak címét, mivel magukról a munkákról nincs módom most bővebb kimutatást adni.

Egyiknek cime így hangzik: „Az ördögnek a penitencia tarto Bü-nössel való vetekedéséről: es az kétségbe essés ellen az Reménységről való tanusság: Irattatot: Az Also Linduai Kultsar Giörgy Méster által. Lvc: 22. Imé az Satan kézbe kiuána titeket: hogy meg rostályon mint eg' gabonát: de en könyörgéc erőttetőc, hogymegne fogiatkozzéc az ti hütötőc:“ 8rétben A—F iv, vagyis 48 számozatlan levél.

Colophona végén a következő: „Nyomtattatot Also Linduán: Rodolphus Hoffhalter által. M. D. LXXIII. esztendőbe.“

Ajánlva van Zrinyi Györgynek, Kristófnak és Miklósnak, miből kétségtelen, hogy a Zrinyiek ekkor még protestánsok voltak.

A másik munka cime ez: „Az halakra valo keszőletről Rövid Tanossag: melyben a körösztien embernek, acki az Isten országát akaria keresni, életénec rendi irattatic meg. Az Also Linduai Kultsar György Mester által a szent írásbol, es tudos Doctoroc írásibol szedettetett. 2. Timoth: 3. Minden írás mely az Istentől es az ő ihlésséből vagion, haznos az taneitásra, meg fedésre, meg iobbításra, es oktatásra, mely az igazságban lézön, Hogy az Istenec emböre ép legyen mindön féle ió cseleködetekre készítetuén.“ 8rétben 65 levélre és nem lapra számozott levél.

Jegyzeteim közt még anyit találok e munkáról, hogy ajánlva van latinul Bánfi Miklósnak s hogy az előszó kelt Lynduae die Augusti 28. Anno 1573., miből következtethető, hogy ez is akkor jelent meg, a mikor a föntebbi.

E munkáknak eddigelé ösmeretes egyetlen példánya Győrben van Liszkay József ref. lelkész urnál, kihez Tóth Ferencz szuperintendens gazdag könyvtárával jutott. Liszkay ur szivességéből használtam én is 1867. tavaszán, de miután akkori Győrben tartózkodásom szerfelett ki volt mérve, csak futólagosan cimezhettem le.

A példányok épek s össze vannak kötve Hellopéusz Bálintnak egy catechismusával, mely Szabó Károly ur szerint 8 rétből szintén ösmertlen, de ez címlaptalan. Szabó Károly ur 1867. július 7-én kelt levelében így ír e művekről: „Szikszai Hellopaeus csonka catechismusát s Kulcsár György 1573. A. Lindván nyomtatott 2 rövid munkáját soha sehol említve nem találtam.“ Kétségtelen tehát Szabó Károly nyilatkozata után, hogy e munkák végkép ösmertlenek s bizonyára nagy jót tenne Liszky ur, ha e címleges bemutatás után a munkák lényegét s tartalmát kivonná s ezzel némileg segédkezet nyújtana a Kulcsár működését netán tanulmányozó buvárainknak. (Hellopeus kátéját Bod P. is említi. Szerk.)

Egyébiránt Liszky urnál még nagyszámu egyéb ritka nyomtatvány is van, amiket b. e. Tóth Ferenc az ő kitartó szorgalmával gyűjtögetett egybe s amiket koronként röviden ösmertetni hasznos volna. Ott vannak továbbá Tóth Ferencz kéziratai, nagy terjedelmű s mindmaig kiadatlan levelezései, amik évek tanulmányait megérdemelnék. Azonban bizunk Liszky urnak egyházszerező buzgalmába, hogy becses gyűjteményét készörömost közlenni is a „Codex evangelicorum diplomaticus“ tudós szerkesztőjével, hogy minél előbb közkinccsé válják az. Ugy legyen!

Eötvös Lajos.

Eredeti tudósítás.

Református lelkipásztori részletes jelentés, a munkácsi országos fegyintézetből, az 1869-ik évről.

Midőn jelenleg részletes jelentésemet, lelkészi működésem sikeréről, naplóilag vezetett jegyzeteim alapján a magas igazságügy-minisztériumnak tisztelettel beterjesztem: jól tudom, s megvagyok győződve, mikép idő és körülmények által korlátolt hivatali beszámolásom, nem emelkedhetik a tökély azon színvonalára, melyen a várakozásnak megfelelő, az intézet magasztos céljával teljesen öszhangzónak, kielégítőnek találtassék.

Mert országos fegyintézetünk szellemi fejlődése még mindig a szomorú tengődés vaskarjai közt sinlik, s azon ujjászületés, mondhatnám fölébredés, mely mint tetszhalott idegein terjengő életjel, a legujabb időkben kebelében fölserkent; csakis a fegyintézetek életében korszakot alkotott „Utasítás“ hatályba léptetése öltá létezik.

Küzdünk a kezdet nehézségeivel. Tudjuk hogy kellene működünk; tudjuk, érezzük hogy nyílt világos szabályok körvonalozzák teendőink sorozatát: de anyagi eszközök, s berendezettség hiánya miatt, e célhoz jutástól, ha nem is messze, de elég távolban állunk.

Mindemellett is azonban, a múlt évben már szélesebbre nyílt lelkészi működésem köre. Erkölcsi feladatunk megvalósítása, s szerzett tapasztalataink szabad nyilvánítása s megvitatása érdekében alakított házi tanácssal — valamint főképp a magánzárkákba juthatással, egy egészen új világ tárult fel előttem.

Ezelőtt, a volt kormányok alatt, nem létezett csak egy akarat, a felelősség nélküli kormány titokszerű akarata, melynek egyetlen kifolyása s eszköze az igazgató volt, kinek akarata ellen, viszont akarni,

vagy felszólalni nem volt szabad. Sérelmek és panaszok fölmerülésénél : egyetlen gyógyszer, csak a megnyugvás volt. Most áll a házitanács, s minden hivatalnok mint rendszeres gépezet egymásbavágó kereke, biztos öntudattal mozoghat kimért körében ; eszmecserék váltatnak, s a tárgyalás főbb mozzanatairól jegyzőkönyv vezetetik, sőt előadását utólag bármely tagnak jogában áll írásban is a jegyzőkönyvhöz mellékelni.

Ezelőtt, a volt kormányok alatt, a magánzárka „terra incognita” volt előttem ; az illető fegyencek büntető ítéletei, s az ítélet indokai velem nem közöltettek : tehát az elesett fegyencre, azon mérvben, melyben kedélyéhez, miveltségéhez alkalmazott erkölcsi oktatás, s lelki vigasztalás által kelle szükségkép hatnom, bensőleg nem ismervén őt, nem lehetett. Most föltárvák előttem a magánzárkai titokszerű ajtók — szembe állok most egyenként az emberi kebel rejtélyes hajlamaival — kiaknázom az emberi szív örvénylő rétegeit — olvasok a szemek tükrében, az arcok vonalaiban, s lélektani tapasztalataim lelkipásztori működésemet kellő sikerre vezetik.

Ugyanazért a lefolyt évben, az erkölcsi javulás terén, az igaz bűnbánat, szilárd megtérés, s vallásos érzetből keletkező fogadalom, jótékonyan kifejtett munkakedv és iparűzlet többnemű tapasztalata volt észlelhető.

Istenitiszteleink átlagosan kitünően meghatók, és vallásos jellegűek. Énekvezért, mint például a göröghitűeknél, nálunk reformátusoknál a magas kormány nem fizet. Lelekipásztori felügyeletem alatt kezdődött, kitünő magaviseletű fegyencek képeztettek arra, kik koronként az egész gyülekezet jobbjaiból általam választattak. Alakitottam melléjük 12 tagból álló éneklőkart, melynek tagjai kiváló organumokkal birva, különösebben a temetkezéseknél, jól betanult halotti énekek elzengésével, gyászistenitiszteleinket megszósítják.

Az éneklés öszhangzatos zenéje, s jól betanult biztos modora, melyben az egész gyülekezet részt vesz, — a buzgó imádkozás, mely a szenvedő lélek mélyéből, töredelmes bűnbánó érzelmek közt fölszakad — az igehirdetés, mely a mereven figyelmező hallgatás által, a velők oszlásaig hat : a reformált fegyencek templomi istentiszteletének megragadó hűképét eszményesíti. Mert míg a vad hevélyektől fölkorbácsolt bűnök sorozata előadásán, kinek-kinek összekuszált életfolyama, mint nyitott könyv mutatattik fel, s önmagával találkozik : addig a megbánás és javulás érzete fölségesen emeli a szenvedőt mindenható Istenéhez, kitől várja, kiáltal bizton hiszi elérendő szabadulása reményének elkövetkezését.

Fegyenceink ez évben az istenitiszteleket szokott pontossággal gyakorlák. Urvacsorában részesültek : télben : 68, husvétban : 92, pünköstben : 106, új kenyérre : 87, új borra : 104, karácsonban : 107, két felügyelő, s nyolc közör.

Kórodai istenitiszteleket ötizben tartottam : kétszer két őrfelügyelő ; háromszor fegyencek részére.

A bibliai történet, és hitelemző oktatásbani haladás ez évben kitünő eredményt mutatott fel. Az előre jelzett vizsgán a legszebb s értelmesebb feleleteket nyertem. Tizenegy hajlott koru, s huszonkét ifju fegyenc ; s köztük a különösebben ítéletileg lelkipásztori gondomra biza-

tott 15 éves Frecska gyujtogató — okos, világos, és folyékony előadásaikkal, az erkölcsi javulás kétségbe nem hozható jeleit mutaták.

A lefolyt évben ref. fegyenceink népmozgalma következőben öszpontosult: régiiek: 115.

ujoncok: 58, kiket a legujabb „miniszeri utasítás“ alapján magánzárkai erkölcsi oktatásban részesítettem — önmagukkal szigorú számvetésre lélekismeretökkel találkozásra vezettem — bennök az elveszett emberi belérzetet a vallás szelid igéivel föllevenítettem, s az intézet házzsabályainak törhetlen tiszteletére elköteleztem.

Helv. hitv.: 165.

Ágost. hitv.: 8.

öszv.: 173.

Szabadult: 36.

Meghalt: 8.

öszv.: 44.

A teljes létszám jelenleg tehát: 129.

A szabadultaknak sorsukhoz mért élettanácsokat adtam: szüléik, rokonaik, s általában az emberi társadalomnak kibékülést; a gyanus és veszélybe sodró társaságoctól visszavonulást, a sivár munkátlanúság, henyeségtől óvakodást, valamint a dühösségig ingerlő szeszitalok mértékletlen és nyomorba vezető szenvedélyes élvezetét, önmaguk szomorú példájára utalva, szívökre kötöttem; az intézetben tanult mesterségek folytatására, melylyel magukat, s szükölködő családikat fentarthatják, elköteleztem.

A halottakat zártkoporsóban, halotti énekek zengése közt, alkalomszerű gyászimával, innepélyes vallásos szertartással, a sirig kisérve temettem el.

A büntettek okait kutatván: nyölcz zavart családí viszonyból eredő büntényen kívül, egyet a debreczeni szerencsétlen gyilkost Zs. J. kivéve, mindanyian az elhanyagolt nevelés, csábítás, nyomor, korcsmázás, szeszitalokkalí rendetlen élés szánandó áldozataí.

Ugyanazért ez év szellemí vlványai közé sorozom azon nagy horderejű eseményt, mely fegyenceim erkölcsi javulására nézve, nevezetes tényezőként mutatkozik. Tudva lévén az, mikép minden bűnök többnyire a szeszitalokkalí mértékletlen élvezéstől erednek, alkalomszerű templomi beszédrtartás után előadtam hogy megtérni, megjavulni állandóul nem lehet, csak ha fogadásunkat szilárdul, minden lehető csábok, kísértetek dacára megtartjuk; a bűnre ingerlő, s kedélyeket föllázasztó szeszitalok mértékletlen élvezésétől magunkat visszatartjuk; előadtam a józanság s több főerények hasznait, s innepélyes fogadásra hívtam fel a gyülekezetet.

A szent fogadás zászlója alá — néhány makacsok kivételével — mindnyájan sorakoztak, s még nem völt ez évben szabaduló, ki fegyintézetünkölí elválása végső óráján, e tekintetbení fogadását előttem önként meg nem ujitotta volna.

Mi illeti a fegyencek vallási és erkölcsi állapotát beszolgáltatásuk alkalmával: a reformált fegyencek bár vallási ismeretük, írás, olvasás,

s hitelemzésbeni képzettségük általánosnak mondható, egy-két kivétellel mindnyájan zilált erkölcsi állapotúaknak, féktelen szabadságban élőknek, törvényt és felsőséget nem tisztelőeknek, korcsmai verekedőknek találtattak. Azon utonállók, rablók, kiknek „télen, nyáron pusztán az ő lakásuk“ kik templomon kívül születve, s növekedve, lélekemelő istenitisztelésben részt soha nem vettek, az év végével mind olyanok, kikre nézve a fegyintézet áldásos intézménye jótékonyan hatott; — az Isten igéjének hallgatása, a szelid és buzgó imádkozás, a gyülekezetbeni szorgalmas részvétel, a rideg pusztá vadoncaiból: jámbor csendes, társadalmi viszonyokat, élet s vagyonbiztonságot ismerő embereket alakított át.

A fegyencek viszonyai családaihoz, egy harmadrészben közömbösöknek, részvétnélkülieknek mondhatók. Többnyire az árvaság, és nyomor sivár kenyerén növe fel, azon gyöngéd rokonszenv, mely fegyenceinket mint vérrokonokat fűzné össze: köztük neveletlenségből eredő durvaságuk miatt nagyon gyéren található.

Egy legközelebb elszökött, de csakhamar visszahozott szatmár-megyei cigány legény vallomása azonban előbbi állításomat megcáfolni látszik. Markocsány György — mert úgy hívják — fegyelmi fogságában első találkozásomkor, midőn kérdém tőle: mi ok indította vakmerő szökésére? azt felelé mosolyogva: „hát az én szegény öreg apámat, de kiváltvalóképen édes anyámat már régen nem láttam, szerettem volna már látni ökelmeiket, sokszor velök álmodtam, és álmomban nagyon szépen hívtak haza, hát, én szót fogadtam.“

Övéiknek segélyezéseket heten küldöttek, s ezt többen is tették volna: de bizonyos korlátoltság miatt nem vala szabad azt tenniök.

Neheztelő szüléik, rokonaik, elhűtlenedett nőjeik kibékítésére tízenegyen tettek lépéseket: de még eddig sikertelenül. Törvényelőtti házassági elválás nem történt.

A magánzárkákban fegyencekről szerzett tapasztalataim azt igazolják: mikép a tévedező léleknek önmagával találkozása, lélekisméretével szigorú számvetése, tapintatos lelkészi vezérlés mellett legbiztosabban vezet erkölcsi javulásra. Azért is az ottani munka, mely szórakozásra, s mulattató időtöltésre vezet, legalább egy hétig szigorúan betiltandó. Mely intézmény fegyintézetünkben, legujabb időkben határozottan életbe is léptettetett.

Meg kell említenem ezúttal, mikép azon régi kiáltó szükség, hogy a protestánsoknak alkalmas és célnak megfelelő templomuk, imaházuk nincs, Csillagh László min. oszt. tanácsos ur legközelebbi látogatása alkalmával elenyészett. Azon bástyamélyedésben létező, három szűk ablakkal ellátott sötét pince, melybe a földszinéről 30 lépcsőn kelle Isten dicsőítésére lezarándokolni, mint imaház nem létezik többé. Az ő szeliden beható intézkedése, és határozott „légyen“ szavára, az anyi évek folytán, anyi százakra menő prot. fegyenc vallásos hitéletét, erkölcsi javulását megalázó istenitisztelés helye: egy földszinti, világos goth stílusban épített új, s valóban diszes helyiséggel lőn ideiglenesen fölcserélve.

Legyen érette az emberiség nevében hála!

Literáti János,

munkácsi orsz. fegyintézeti reform. lelkipásztor.

Egyházi krónika.

Meghívás az evangélikus szövetség folyó évi nagy gyűlésére. — A közelebbi évtizedek alatt létrejött egyetemes protestáns egyletek vagy szövetségek között kétségen kívül a legelterjedtebb és legtekintélyesebb az „evangélikus szövetség,” — *evangelical alliance*. E szövetség az 1847-ben elhunyt nagy tudományu s kitünő buzgalmu skót tanár és lelkész Chalmers indítványára jött létre. Célja: a föld kerekiségének minden evangélikusait egyesíteni, az evangéliumi keresztyénségnek, a lelkiösmeret szabadságának s a kölcsönös türelemnek védelmezése és terjesztése végett. Célja, különösen ellene dolgozni a pápaságnak, s minden afelé hajló törekvéseknek. E szövetség egyenesen a pozitív keresztyénhit alapján áll. Vallja s a hozzácsatlakozás feltételének tartja például: a szentírás Istentől ihletettséget; a szentháromságot, a lélek halhatatlanságát, a test feltámasztását, az egyedül hit általi megigazulást stb. vallja, természetesen, a szabad vizsgálódási jogot is. A szövetség legszámosabb s letekintélyesebb tagjai ezidőszerezt az angolok, skótok és északamerikaiak közül vannak ugyan, de azért francia, hollandus és német sőt általában miniféle protestánsok a földszínéről rendszerént és nem csekély számmal szoktak csatlakozni e szövetséghez; — csak a mi szegény magyar protestáns egyházunknak nem sikerült még, részint némi félreértések, részint más sajnosabb körülmények miatt rendszeres egybeköttetésbe lépni e szövetséggel. A szövetségnek minden egyes tekintélyesebb országban vannak ágai; egyetemes gyűlései pedig, időnként különböző helyeken tartatnak; így pl. tartattak már ezideig Londonban, Berlinben, Genfben, Amsterdamban stb. A folyó évi gyűlés Uj-Yorkban, Észak-amerikában fog tartatni, szeptember 22-től, október 3-dikáig. — Im egykét pont a meghívó szözeztől: „Az amerikai egyesült államok evangélikus szövetsége, üdvözli a nagybritanniai, hollandiai, német és franciaországi, helvétziai, török és más orszábeli ágait az evangélikus szövetségnek: kegyelem, irgalom és békeség Istentől a mi Atyánktól és a mi Urunk Jézus Krisztustól legyen mindnyájatokkal! Ezen gyűlés szeretett testvérek, igenfontos és nevezetes időben hivatik öszve. Sohasem tettek még nagyobb erőfeszítést mint most, avégre hogy a vakhit hanyatló hatalma új életet nyerjen, s a hitetlenség rohamos előhaladása méginkább siettesék. Az emberi társadalom legmagasabb érdekeinek némelyike, mint pl. a vallási szabadság és a keresztyén nevelés veszélyben vannak; a kor szelleme az egyház bátyáit ostromolja; a bűn és vétek különféle nemei terjednek; a szeretet sokakban kihül, nem kevesen egészen elszakadnak.” stb. „De bátorit bennünket azon tény, hogy az evangéliumi keresztyénség kebelében új élet kél, és hogy most, amidőn a keresztyének egyetértése anyira szükséges, a szent Lélek közölni fogja a maga kegyelmét avégre, hogy egy szív s egy lélek legyünk s az evangéliumi hitért együtt harcoljunk”. . . . „A legszivesebben hívunk titeket szeretett testvérek, hogy az egység és békeség ezen áldott szellemében; a következő gyűlésen Uj-Yorkban legyetek jelen s vegyetek részt azon nagyfontosságú tárgyak vitatásában, mint a milyeknek pl. keresztyén egység; a keresztyénség és ellenségei; a reformá-

19

ció theológiája; egyház és állam; keresztyén élet; külső és belső misszió; a keresztyénség és a társadalom nyomorai.“ stb. Előadások tartására már többen ígérkeztek, mint pl. Hoffman generalszuperintendens, s Dorner és Tholuck tanárok stb. stb.

Nagyérdekű eszmecsere az anglikán főpapok és a konstantinápolyi görögkeleti pátriárka között.

Még 1867-ben tartottak egy zsinatot Londonban a hatalmas angol püspökök a kanterburyi érsek elnöklete alatt. Ezsinat megújítá azon kísérletet, mely a 16-dik században sikertelen maradt, hogy t. i. a protestáns és görögkeleti egyházak között némi egyesülés hozattassék létre. E célból a nevezett érsek, régi hellen nyelven egy szöveget intézett a pátriárkához, s megküldé neki új görög fordításban, az úgynevezett „common prayer book“ot, vagyis az anglikán egyház köztékintélyű ima és szertartási könyvét, amelynek egyik alkatrésze a 39 cikkből álló anglikán hitvallás is. A pátriárka, gondos vizsgálat után, különösen a szent Lélek öröktől fogva való lényegéről, az Urvacsorájáról, a sákramentumok számáról, az apostoli és egyházi hagyományokról, az egyetemes zsinatok tekintélyéről szóló anglikán cikkeket találta el nem fogadhatóknak; azon nézetben pedig, mintha a hajdani jeruzsálemi, alexandriai és antiókhiai egyházak is hibáztak volna a tanban, szinte megbotránkózott; s általában kijelenté, hogy a görögkeleti egyház, a legrégebb és legtisztább hagyománynak s a valódi orthodoxiának birtokában van. Egyébként a pátriárka a legudvariasabban válaszolt s az egyesülés eszméjét és reményét elvileg és végképen nem vetette el. Egy konstantinápolyi anglikán templom felszentelési ünnepélyére, koadjutorát hivatalosan kiküldötte, azt pedig nemcsak Konstantinápolyra, hanem még korábban az összes görögkeleti egyházra vonatkozólag megengedte, hogy az ő temetőikben protestánsok holtteste is nyugodhassanak, mert ő is jól tudja azt — úgymond — hogy „a föld mindenütt az Istené.“ — Hitünk szerint, az evangéliomi keresztyénség nemanyira a nagy egyháztársadalmak formai egyesülése, mintinkább az egyéni szabadság felé gravitál; amennyiben azonban némi bizodalomról és közeledésről lehet szó: külföldi hitfeleinkkel egyezőleg mi is azt mondjuk, hogy sokkal, de sokkalinkább közeledhetünk Konstantinápoly — mint Róma felé.

Franciaország: Római katolikus türelmetlenség. Hitvallási viták a reformátusok közt s a kormány viszonya ezekhez. — Nem régen Páris közelében, sirhelyet kértek egy tisztes protestáns nő holtteste számára, a falu köztemetőjében. A gyászmenet meg is jelent a koporsóval a köztemetőben, de a sir nem ott, hanem a keresztleetlenek, öngyilkosok és kivégzett gonosztevők külön helyén volt megásva a hatóság parancsa szerint. Visszavitték a holttestet, s a protestáns rokonok felebbezték az ügyet s miután kedvezőtlen választ kaptak: kénytelenek voltak Párizsba vinni a holttestet tisztességes eltakarítás végett. A dicső francia klérus és kormány szerint tehát a föld nem mindenütt az Istené. — Ezelőtt egypár évvel a caeni ref. egyház megyei tanács azon végzést hozta, hogy amely gyülekezeti tag, a választók névsorába felvétetni akar,

előbb nyilvánítani tartozik, hogy az apostoli hitformájának tartalmával egyetért. Ez ellen némelyek a miniszterhez folyamodtak és ez megsemmisítette a végzést, azon okon, mert az említett feltétel, nincs ott azon szabályok között, amelyeket az államkormány nemsokkal azelőtt, az egyházi választásokra nézve, az egyházmegyei tanácsok többségével egyetértőleg megállapított. A caeni konzisztorium azonban kimutatván, hogy a kérdéses ügyben az egyházi hatóságok meg sem kérdeztettek: a miniszter ellenében az államtanácschoz felebbezte az ügyet. — A minisztert védő modern szabadelvű protestáns ügyvéd, azt állította és vitatta, hogy „az evangélikus egyházban, a hit dolgában semmiféle szabályzó tekintély nem létezhetik, az államnak azonban szuverén hatalma van a protestáns egyházi intézmények felett, de ugyanazon állam, a római katolika egyházzal mint önálló hatalommal tartozik bánni.” — vagy más szavakkal: a protestáns egyház, a vallás dolgában legyen merőben nihilisztikus, hitvallás nélküli; — törvényeire, intézményeire nézve pedig autonómiával ne birjon, hanem legyen az államnak, s illetőleg az állam szövetséges társának a római katolika egyháznak is rabszolgája!! Quid rides? mutato nomine de te fabula narratur! A francia államtanács előtt azonban, a miniszter és miniszterpárti modern protestáns szabadelvűség teljesen megbukott, s győzött a hitvallás és az autonómia iránti hűség!!

Ausztria: Polgári házasság. Konkordátum stb. Folyó évi február 7-dikén, az osztrák képviselő házban Dr. Rechbaner azon indítványt tette a többek közt, hogy a kötelező polgári házasság törvényesen hozzattassék be s a konkordátum töröltessék el teljesen. Az indítvány csaknem egyhangulag elfogadtatott elvileg s egy 15 tagból álló küldöttség neveztetett ki az ügy tovább fejlesztése végett. Némelyek igen jó eredményt várnak az ügyben, épen a legfelsőbb helyről is; de mások az ultramontanizmus közelgő győzelmétől tartanak, amiben épen nincs lehetetlenség. — Mi pedig ezuttal csak egyszerűen jegyezzük meg azon tényt, hogy az osztrák konkordátum, amely egyszersmind magyarországi is, sem Ausztriában sem hazánkban eltörölve nincs! Mindaddig míg ez, a legvilágosabban és legünnepelesebben meg nem történik: a magyar protestáns egyházra biztos jobb jövődöt várni, — ábrándnak is sok.

Genf: Nyilatkozatok a római zsinat ellen s a pozitív keresztyénhit érdekében. Genfben, melyet sokan, kalvinista Rómának neveznek, a reformációnak Kálvin emlékére, néhány évvel ezelőtt épített pompás csarnokában, érdekes és rendszerént sok nép által hallgatott előadások tartatnak a római zsinat ellen. Ezen előadások egyikén a nagyhirű Merle d' Aubigné a hallgatók tetszése között idézte Michelet ezen szavait: „Európát a XVI-dik században Genf mentette meg, s most ismét az fogja megmenteni.” Bármennyire tiszteljük is Genfet és a kalvinizmust: ezt a jelenre és jövőre nézve már, egészen mégsem hisszük, sőt az ily nagy szavakat a kalvinizmussal egyenesen ellenkezőknek tartjuk. — Genfben

azomban nemcsak Rómával hanem a hitetlenekkel is bajoskodnak. Ezek ellen több genfi lelkészek egy ünnepélyes nyilatkozatot adtak ki, melyben kijelentik, hogy ők a természetfeletti isteni kijelentést, a szentírás Istentől ihletettségét, Krisztust mint Megváltót és Istennek fiját stb. hiszik és vallják s e hitet tartják az apostolok, a reformátorok s épen a genfi egyház igaz hitének is.

A római zsinat-ról, melyről a lapok oly sokat írnak, teljes bizonyossággal vajmi keveset lehet tudni; miután ott az ügyek, Róma szelleméhez híven, legnagyobb részben titokban intéztetnek. Annyi azonban már, bizonynyal túl van minden kétségen, hogy a pápa és pártja iszonyu dolgokra törekszik. Vóltaképen nemcsak arról van szó, hogy a pápa csalhatatlanságának dogmája kimondassék, hanem a művelődésnek s az államok szabadságának és békességének jövődjéről is. Azon hitcikkek és kánonok között ugyanis, amelyek már formulázva és indokolva eléje terjesztettek a pápa által a zsinatnak, — schema constitutionis dogmaticae de ecclesia Christi, — ily tartalmuak is fordulnak elő: „átkozott legyen az aki azt mondja, hogy nem isteni jögon alapul azon türelmetlenség, amelylyel a katholika egyház a töle különvált vallásfelekezeteket megveti és kárhoztatja;“ — „átkozott legyen az, aki azt mondja, hogy az egyháznak csak javallási és rábeszélési joga van, arra pedig nincs joga hogy a tévelygőket és makacsokat külső ítéllettel és büntetéssel is megfenyítse és kényszerítse;“ — „átkozott legyen az, aki azt mondja, hogy azon igaz egyház amelyen kívül idvezülni lehetetlen, — nem a római katholika egyház;“ — „átkozott legyen az, aki azt mondja, hogy az egyház törvényei csak a polgári hatalom szentesítése által nyerhetnek érvényt“ stb. stb. Ime tehát, a mostani pápa és pártja szerint: a türelmetlenség isteni akarat és intézmény; a külső kényszerítés és erőszak uralkodhatik a lelkiösméreten, és az államnak nincs joga mindezen képtelen eszmék és törekvések ellen gátat vetni! Az ellenzék, amely a pápa és jezsuitái ellen működik: csak 137 tagból áll 410 ellenében; enyi is elég azonban avégre, hogy immár magok a műveltebb római katolikusok s az államkormányok is gondolkodóba essenek, hogy hova akarja őket vezetni a jézsuitizmus. Az ellenzék törekvéseit különösen gyámolította a legujabb időkben az, hogy Franciaország, Bajorország és Ausztria követei, igenkomoly előterjesztést tettek a pápaság törekvései ellen s javallották pl, hogy a zsinat, a kedélyek megnyugtátása végett napoltassék el. És erről már komolyan is kezdenek beszélni; de azt is mondják ám Rómában, hogy azoknak a most hazatérendő püspököknek fele sem fogja többé látni az örök várost; — és ezt el is lehetjük, kivált az ellenzékhez tartozókról!

Északamerika: Az itteni reformátusok részvéte a csehországi reformátusok iránt. Az angol és skót népnek kitünő magasztos tulajdona az, hogy az evangéliom terjesztésére s szenvedő protestáns egyházak gyámolítására évenként roppant költséget és fáradságot fordít, s e tekintetben a föld kerekiségének minden pontjára kiterjed figyelme. Az újabb időkben részvétők egyik kitünő tár-

gyai a hajdani husszíták maradékai. Évenként rendszerént több angol és skót pap utazza be Csehországot; — a jelen év elején pedig Dr. Cattel lelkész s a pennsylvaniai Lafayetteegyetem rektora, mint amerikai hitfeleinek megbízottja jelent meg Prágában s utazta be Csehországot. Rendkívüli lelkesedéssel fogadták őt; s bizonyos, hogy a csehországi reformátusok gazdag segínyt nyernek Amerikából ha megérdemlik; igenis, mert az angol mindég gondosan megvizsgálja, hogy hova adja pénzét.

Iskolaügyi krónika.

Poroszország: tanítói fizetések; nézetek a felekezeti iskolák ügyében stb. A porosz kultuszminiszter 1869. június 21-kén kelt s a Felsőházhoz intézett jelentésében azt mondá, hogy 1867 óta, évenként hatszázezer tallér fordított az elemi iskolatanítók fizetésének javítására, s most már egyremásra, középszámitással 229 tallérra lehet tenni átlagosan a tanítók évi fizetését. — Jelenleg nálunk Magyarországon, pl. a könyvárusok 1 frt. 80 krajcárnak számítják ausztriai értékben a tallért. — A porosz tanítók és iskolaügybarátok azonban, még ezen fizetéssel sincsenek s nem is lehetnek megelégedve részint azért, mert több helyütt a német földön, jobb tanítói fizetés van; részint azért, mert magoknál a poroszoknál is a tanítókkal egyenlő értékű hivatalnokok, jobb fizetést kapnak. Szászországban és Braunschweigban például, mintegy 300 tallérra lehet tenni átlagosan a tanítók fizetését. Poroszországban a vám, posta és adóhivataloknál, az alsóbb tisztviselők is kapnak 400—600 tallér évi fizetést, s a kormánynál irnoki állomások is vannak ezer s több tallér évi fizetéssel. Mostan tehát már ezek volnának a tanítói fizetések érdekében a főbb óhajtasok: az egyes fizetések megállapításánál tekinteni kell az illető községnek nemcsak népességére, hanem a főbb élelmi szereknek, tüzelőnek stb. ottani árára s a társadalmi viszonyokra; — a fizetéseket minden tíz esztendőben újból megvizsgálni illetőleg javítani, az egyes tanítóknál pedig a szolgálati évek számához képest korszakonként emelni kell; a termékeket, tandíjjakat, földeket mindenütt kikellene törölni a fizetésekből, ellenben mindenütt adni kellene szabad lakot és kertet, vagy a szabadlak helyett valóban elégséges pótfizetést; — az egyházfűség, harangozás, templomtisztogatás a tanítóságtól elválasztandó; az organistaságért és kántorságért külön fizetést, legalább 50 tallért kell évenként adni; — átlagosan pedig a tanítóifizetést mintegy 330 tallérra kellene emelni. — A hannoverai tanítók mult évi októberi egyetemes gyűlésén, Backhaus kitűnő műveltségű tanfelügyelő, az iskolaügyi törvényhozás főbb elveiről tartván előadást, a gyűlés helybenlágysa között a többek közt azon elvet védte, hogy az iskolákban maga a rendes tanító tanítsa a vallást és pedig mulhatlanul az illető konfesszió szerint, és hogy hitfelekezeti jellemnélküli egyes iskolákat csak egyedül szükség esetében kell állítani. — Ugyancsak a mult évi októberben tartottak Elberfeld mellett a rajnavideki protestáns egyházak egy zsinati értekezletet, amelyen nemcsak papok, hanem világi férfiak is nagy számmal voltak jelen. Ezen zsinati értekezlet általá-

ban ellenök nyilatkozott a hitfelekezeti jellemmel nem bíró iskoláknak. — Nem kell feledni, hogy a protestáns külföldön, azok is pl. akik tagadják azt, hogy a lelkész született iskolafelügyelő, határozottan barátjai ám az iskolák felekezeti jellemének. — E lapok szerkesztője is a felekezeti iskolák barátja; de azért évek óta emlegeti óhajtja, hogy pl. Debrecenben egy szakértő és semmi egyéb hivatalt nem viselő külön iskolafelügyelő legyen, aki természetesen nem a lelkészeknek, hanem a presbytériumnak fogna tartozni felelősséggel.

Helvétzia: Bern kánton a felekezeti iskolák mellett. A szabad helvét köztársaságban, Bern kánton törvényhozó testülete, múlt évi november 25-diki ülésében, egy új iskolai törvényben, a kötelező tantárgyak közé a vallástant következő cikkben vette fel: „keresztény vallást, mégpedig a református iskolákban evangeliko reormátus, a katolikus iskolákban pedig, római katolikus vallást,“ stb. Tehát a berni törvényhozás sem a felekezeti iskolát, sem a hitvallás iránti hűséget, nem tartja a modern állammal és liberalizmussal ellenkezőnek!

Ausztria: Bécs iskolaügyi költségvetése. A folyó 1870-dik évre, Bécs város, a saját kebelében lévő iskolákra, előirányzott összesen 763820 frtot, 107300 forinttal többet mint a múlt évben. Az említett összegből gimnáziumokra és reáliskolákra 176,600, népiskolákra 260,220, tornaiskolákra 27,000 forint megy. Mindezekből, külön a bécsi protestáns iskolákra 7000 forint megy; enyit kaptak a múlt évben is, s épen ezért a protestánsok nincsenek a dologgal megelégedve, hanem követelik, hogy a többiekhez képest aránylagosan, az ő iskoláik számára adandó összeg is emeltessék, mert mindez, azon közadóból telik ki, amelyhez ők is annak rendi szerént járulnak. — Bécs népességét a legújabb időkben 546,943 lélekre teszik; — ebből evang. lutheránus: 14,626, református: 1973 lélek.

Oroszország: Némi mozgalom kezdete! Az ugyan nem igaz, amit a közlebbi időkben némely lapok hirteltek, mintha t. i. az orosz népneveléshez nagy mérvben és gyökeresen kezdenének; hanem anyi bizonyos, hogy némely nagyobb városok és azok vidékei mozogni kezdenek, különösen a tanítóképzés ügyében. Moszkau vidéke tanítóképezdére 18000 rubelt, Pétervárvidéke az egyetemen növeléstan hallgatók számára stipendiumul 14,000 rubelt óhajtana fordíttatni évenként. A kultuszminiszter Golstoy, akit igen derék embernek mondanak, a legújabb időkben csakugyan készített egy nagyszerű tervet tanítóképezdek állítása ügyében.

Törökország: Rendszeres törvény az iskolaügyben. A porta a legújabb időben egy 198 cikkből álló iskolaügyi törvényt fogadott el, amely mind az alsóbb mind a felsőbb intézetekre kiterjeszkedik. Minden faluban kell lenni egy elemi iskolának, és pedig külön a muhamedánok — külön ismét a többi felekezetek számára. Az elemi tankötelezettség mind fiukra, mind leányokra nézve négy évre ter-

jed. Minden oly városban, ahol van 500 ház, felső népiskolát is kell állítani. Lesznek tanítóképezdék is, mind fi, mind nő tanítók számára stb. stb. Mindezek azonban, csakis papíron vannak és maradnak, mert amint a legujabb tudósítások mutatják, egy győzelemre jutott ellenpárt, az egész törvényt semmivé tette.

Irodalmi szemle.

Unitárius írók a XVII-ik évszázadból. I. Kötet a nagyváradai disputatio. Kiadják Nagy Lajos és Simén Domokos tanárok. Kolozsvártt, Stein János bizománya. 1870. XII. 178 lap 8-adrét; díszes kiállításban. Ára 1 frt. 36 kr. o. é.

Rendkívüli érdekes egyháztörténelmi és dogmattörténelmi forrás! Jeles előszó után, azon 1570-ben Kolozsvártt megjelent, most már feletterítka könyvet közli hű másolatban ezen füzet, amelyben az 1859. évben Nagyváradon a szentháromsági dogma felett tartott vitatkozás folyama van leírva unitárius részről. — E vitatkozásnak „moderator”-a Békés Gáspár unitárius főúr volt; de jelen volt a már szinte unitárius János király is számos udvarnépével. Unitárius részről a fő, csaknem egyedüli bajvivó a nagy eszű Dávid Ferenc a király udvari papja. Református részről kiválólag Mélius Péter, Hellopeus Bálint, Ceglédi György, Károli Péter, — mind kitűnő nagy férfiai a kornak, — harcolnak keményen és nem tágitnak semmit. De úgy látszik, hogy a reformátusok tartottak egykissé attól, hogy Mélius Péter, aki unitárius részről különösen körülvéttetett, valamiben megtántorodni s engedni fog; — kijelenti tehát Ceglédi György váradai predikátor és esperest hogy ők, ha Péter uram valamiben megtalálna is fogyatkozni: vallásukat melléje nem kötik; azaz: nem fognak vele együtt elesni vagy tágitani. Valóban látszik is, hogy Ceglédi, Károli és különösen Hellopeus, Egerváranak majd Debrecennek még ifju predikátora, sem tudományban sem más nemes tulajdonukban nem állanak alatta Meliusnak. — Nyelvészeti tekintetben is figyelemre méltó e mű; emellett a régi tisztas atyák modorára stb. is vet némi világot. Érdekes pl, hogy midőn Hellopeus Bálint keményen vitázik Dávid Ferencsel az angyalokról, s a már ekkor unitárius öreg Heltai Gáspár csendesesen közbeszól, hogy efélék felett ne versengjenek, hanem a vita velejére térjenek: ekkor az ifju Hellopeus tüstént ezen szavakkal ülteti le az öreget: „Szerető apám, kérlek üljle; — légy veszteg jó apám!” — Úgy látszik egyenesen ezen korból származik, az ezen vita folyamán is használt ama szép régi közmondás: „Kinek ura pörösse: Isten annak orvossa.” Céloztak itt a már unitárius János királyra, aki amint látszik, mind Váradon mind másutt maga is vitázott a reformátusok ellen. — De végét vetem már az ismertetésnek; hanem buzgón ajánlom ama mű megvételét mind egyeseknek, mind különösen a lelkészi köröknek. — Vajha nálunk is akadnának férfiak, akik a magyar reformátorok műveinek kiadására vállalkoznának!!

Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Irta Imre Sándor m. akad. l. t. Pest. Eggenberger. 1869. 8-rét. 98 lap. Ára 60 kr.

A magyar akadémia, egyidő óta azon igen helyes rendtartást követi, miszerént az általa elfogadott s kebelében részben vagy egészen felolvasott értekezések, munkálatok stb. nem gyűjteményes kötetekben, hanem külön-külön önálló füzetekben is adatnak ki. Im ilyen a címzett füzet is, amelynek tartalma források gondos tanulmányozásán alapult s kitűnő nyelvészeti szakismerettel írott igen jeles tudományos mű, melyet nemcsak a nyelvészek, de hazai egyháztörténelmünk barátai is gyönyörrel és haszonnal olvashatnak. Vajha minél több ily jeles monographiák jönnének létre a XVI-dik és XVII-dik századi kitűnőbb magyar protestáns írókról; hadd lenne minél szélesebb körben nyilvánvalóvá, hogy mily elfogult és alaptalan némely római katolikus tudósaink azon állítása, mintha Pázmán lett volna a magyar nyelvnek és irodalomnak korszakot alkotó reformátora s megalapítója, holott ő, egy a magyar protestáns írók által már kiművelt nyelvet s tekintélyes irodalmat talált.

Szabad legyen ezuttal a magyar akadémia legújabb kiadásai közül egypárt a tisztelt olvasó figyelmébe ajánlani, mint pl: Tóth Lőrincről: Zádor Stettner-György emlékezete, 25 kr; — Brassaitól: Módszer és némi alkalmazása. 3-dik értekezés 25 kr. Takács István magyar akad. tisztviselőtől: Kísérlet három kérdés megfajtására a magyar nyelv köréből. 60 kr. Salamon Ferencről: Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. 20 kr.

Egyetemes és részszerű egyházjog aseptanai, különös tekintettel a magyarhoni protestáns egyházakra. Irta Kovács Ferenc, a debreceni ref. főiskolában a római jog tanára stb. Második teljesen átdolgozott kiadás. Debrecen. 1870. I-ső füzet, 1—176 lap.

E második kiadásban, az egyház és állam közötti viszony történelmének bővebb fejtegetése, mint amely inkább az egyháztörténelem körébe tartozik mellőzve van, de a magyar és osztrák törvényhozás egyházat érdeklő intézkedései annálnagyobb figyelemben részesülnek. — Szívünkben örülünk valahányszor protestáns tanáraink irodalmi műveit s különösen kézikönyveit világba bocsátva szemlélhetjük; a címzett hézagpótló jeles művet pedig, bizvást ajánlhatjuk épen a tisztelt lelkésztársak becses figyelmébe is. — A kiegészítő második füzet is nemsokára meg fog jelenni.

Czelder Márton működése Romániában, 1861-1862. Emlékirat, az erdélyi ev. ref. egyházi főtanács megbízásából, hivatalos okmányok nyomán összeállítva. Kolozsvártt. 1870. 8-rét 128 lap.

Szándékosan említjük e rovatban a címzett jeles művet, mert valóban megérdemli, hogy ne csak peres ügyiratnak, hanem történelmi tudományos műnek is tekintessék. Benne a romániai magyar protestáns egyházak ügye s az ügy mezején feltűnt viszályok története, le van hozva gondosan, s magokból a közvetlen hiteles forrásokból 1815-től, Sükei első fellépésétől egészen a mult év végéig; természetesen, hogy a címen megjelölt évekre vonatkozólag tüzetesebben.

Őszintén ajánljuk e művet nemcsak azok becses figyelmébe, akikre a sokszor emlegetett viszályos ügy elintézése néz; hanem általában az egyháztörténelem és egyházi közügyek barátainak is.

Az egyház és a házasság. Egyháztörténeti tanulmány tekintettel a polgári házasságra. Irta egy pap. Pest. 1870. 8-rét. 43 lap.

Ezen érdekes s ügyes tollal írott rövid tanulmány, mely nyilván protestáns szerzőtől származik, nemanyira az újabb, mint a régi századok mezején forog. Szerző nyilván kimondja azon nézetet, mint tanulmányának eredményét, hogy a polgári házasság sem a római katolikus sem a protestáns dogmákkal nem ellenkezik, s behozatalának egyházi részről semmi akadály sem áll útjában. A gyakorlati életre s a mi viszonyainkra tekintve azonban, mégsem ajánlja feltétlenül a polgári házasság behozatalát, sőt nagyon megfontolandónak tartja az ügyet. — Azon polgári házasságnak, amely most oly gyakran emlegettetik, szülő hazája Franciaország s rendszeres szabályai a Code Napoleonban közölvék. Az öreg Coquerel, a párizsi reformált egyház nem rég elhunyt derék lelkésze, egyik művében nagyon magasztalja a polgári házasságot s azt mondja, hogy évtizedek alatt alig volt egykét eset Párizsban arra, hogy a polgárilag már szerződött házasság, önként ne kívánták volna a papi megáldást. Az bizonyos, amit már évekkel ezelőtt Hagenbach is megjegyzett, hogy az idők szelleme, kétségenkívül a polgári házasság felé gravitál. Vannak is külföldön, számos röpiratok mellette és ellene. Nálunk Schopper György római kath. egyetemi tanár 1868-ban megjelent terjedelmes röpiratában iszonyuan fél a polgári házasságtól, s azt vitatja, hogy abból mindenféle erkölcstelenség sőt épen kommunizmus is következhetik. Egy öreg református falusi pap pedig a Rajnavidéken, azt írta aminap egy külföldi egyházi folyóiratban, hogy ott több mint félszázad óta gyakorlatban van a polgári házasság s mégsem esett ki a világ feneke, sem az ég nem szakadt reájok. — Nálunk azonban, jelenleg nagyon megfontolandó a dolog. — Az ügy történelmi oldalára vonatkozólag, a német irodalom mezejéről, különösen ajánlítható a következő terjedelmes mű: *Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtlichen Entwicklung.* von Friedberg. Leipzig. 1865.

Nagyszalonta mezőváros történelme, tekintettel a derecskei uradalomhoz tartozó egykori hajdu községek viszonyaira. Irta Rozvány György. 1870. 8-rét 150 lap.

Főként a szülőföld iránti kegyelet, s a címen megnevezett hajdusági peres kérdés érdeke hozta létre e művet. Ugy gondoljuk, hogy ama per már végképen kialudt s többé fel sem éleszthető. Szalonta multjának barátai azonban érdeklél forgathatják a művet, amely, sajnálni lehet, hogy csak 1762-ig jó, s még így is, igensok érdekes mozzanatait érintetlenül hagyja a községi életnek.

Die Katholiken - Autonomie in Ungarn. Wesen, Geschichte und Aufgabe derselben. Dargestellt von Prof. Joh. Heinrich Schwicker. Pest. Aigner. 8-rét. 123 l. Ára frt.

Érdekes tartalmu, korszerű mű, melynek veleje egyik tekintélyes német lapban megjelent s tetszéssel fogadtatott. Szól a kath. autonómia lényegéről, jelentéséről, az állam és egyház egymáshozí viszonyáról hazánkban 1848 előtt, az 1848-dik évi mozzanatokról, s a katolikusok autonomikus törekvéseiről a legujabb időkig stb. Téved szerző ha azt véli, hogy a Magyarhazában, ideértve természetesen Erdélyt is, a protestáns egyház 1848 előtt nem volt egyenjogu a róm. katolika egyházzal; mert volt biz az, mind jogilag, mind tényleg. Abban azonban már teljesen egyetértünk szerzővel, hogy az 1848-dik évi XX. t. c.-ből, nevezetesen a felekezeteknek ottan kimondott tökéletes egyenlőségéből és viszonyosságából s az egyházi és iskolai szükségek országos költségek általi fedezéséből önként és szükségesképen következnek a római katolikus klérus kezében lévő országos javak szekulárizációja; és ez, az 1848-dik évi magyar törvényhozásnak valóban szándékában is vala! Mi azonban még azt is mondhatjuk és mondjuk hogy, valamint 1848-ban a főklérus rögtön elkezdett működni abban, hogy ama törvényt kijátsza és eredménytelenné tegye: úgy most is, mind a főklérusnak mind az azzal teljesen egyetértő miniszter urnak oly sokszor magasztalt liberalis modern politikája odamegyen ki miszerént, a protestáns és görögkeleti felekezetek az államtól és államkormánytól folytonos függésben tartásának, a haza asztaláról csak illuzórius javadalmazást és kegyelem-morzsálékokat kapjanak; de a római katolika egyház az ő konkordátumával, előjogaival, országos javadalmaival stb. sérthetlen szentségben fentartassék. Ez a valódi megfajtése a római katolikus autonómia körnégszegítésének és fából csinált vaskarikájának! Ez a politika szülte a népoktatási törvényt. Ez a politika fogja szépen és ügyesen meggátolni pl. azt is, hogy az egyházi és tanulmányi alapokra s javadalmakra vonatkozó oklevelek és más történelmi források, kellő diplomatikai kritikával szigoruan és részrehajlatlanul megvizsgáltassanak. — De azért mi ne békételenkedjünk, ne bosszankodjunk feletteigen; hanem lássunk dolgunkhoz. Majd megfizet az Isten kinek-kinek.

K ü l ö n f é l é k .

Országgyűlési tárgyalások. Legközelebb a kultuszminisztérium költségvetésének tárgyalása alkalmával, hazánk országgyűlésén egyházi és iskolai ügyek felett, több érdekes nyilatkozatok történtek, melyekből látszik, hogy mily nagy szükség volna nálunk arra, hogy az egyházi és iskolai ügyeket az irodalom is minél tüzetesebben fejtegetné és tisztázná. — A miniszter ur a többek közt azzal is menté magát, hogy „Franciaországban az 1834-diki népiskolai törvény tökéletesen végrehajtva jelenleg sincs;” — tehát mi se várjuk a miénk végrehajtását néhány évtizedig stb. Oly hivatkozás és oly eszme, amely nálunk már korábban is pengetve volt; — holott Franciaországban 1834-ről népiskolai törvény nem is létezik, hanem létezik 1833. junius 28-dikáról. Így szokták ezt szabatosan idézni

világszerte. Ez még azonban nem valami nagy baj, hanem érdekesebb az, hogy ama franciaországi, Guizot féle törvény, 1850. márc. 15-dikétől fogva, amidőn egy egészen más, rendszeres törvény lépett helyébe, hatályon kívül van. Mi szükség tehát olyasvalamire hivatkozni; mint még most sem egészen előre stteljes életet csak ezután nyereendőre, amely már 20 évvel ezelőtt meghalt. Addig is, míg életben volt a Guizotféle törvény, nem oly kedvezők voltak ám arranéze a körülmények, mint a miniszter ur véli s állítja. Azt olvasom pl. egy helyütt, hogy azon 13 és $\frac{1}{4}$ év alatt, amelyet a juliusi kormány, Guizotnak a kultuszminiszerségtől visszalépése után még megért, tizenegyszer változott az oktatásügyi minisztérium, amely körülményt az alapvető és szervező munkálkodásra kedvezőnek mondani nem lehet. — A miniszter ur és több államférfiaink továbbá, nyilván vallják azon doktrinát is, hogy az iskolaügynek nemcsak legfelsőbb vezetésére, hanem csaknem teljes intézésére, kormányzására, virágoztatására stb. az állam és államkormány vagyon hivatva, aminthogy magának a mi törvényünknek is vóltaképen ez az éltető szelleme. Ámde ez már túl van szárnyalva; ezt, a kor legjelesebb paedagogjai és államtudósai elvetik; szeréntök az állam tiszte vóltaképen csak a legfőbb felügyelet és a segéllés; a többi a szüléké és a szülék szabad szövetségéé stb.

Hibás statisztikai felvételek a népiskolaügyről.

Különösen a tanfelügyelők csatornáján már eddig is jöttek s ezentul is jöhetnek világra ilyszerű közlések: itt vagy ott az iskolaköteles gyermekek száma: 100; iskolába jár 50; — és így iskolázatlan 50 gyermek! „Im mivé lett a népnevelés a felekezetek kezében!“ Jó atyámfia! azon 50 gyermek közül, akiket Kegyed egyszerűen iskolázatlanoknak hirdet, meglehet hogy egy sincs iskolázatlan, mert pl. egy vagy két évig mindegyik járhatott iskolába. Mulhatatlanul számba kell tehát venni minden évről azt is, hogy hány gyermek adatott fel s melyik menyi ideig járt; mert aki pl. irni olvasni tud, azt egészen iskolázatlannak venni merő igazságtalanság. — Schwarz Gyula után is, amint tudjuk, bejárta nem régen egész Európát azon közlemény, hogy Magyarországbán mily sok ezer helység van iskola nélkül, s esetek vóltak, hogy különösen osztrák és német írók, egyenesen a magyar faj ellen fordultak s azt vélvén, hogy amaz iskola nélküli falvak mind csupa magyarok: nyilván mondák, hogy az ily nép, nem érdemli az alkotmányt és a szabadságot! Mily bosszantó felületesség és félreértés ez! Hiszen a tősgyökeres protestáns magyarfajnál, a reformációtól fogva az újabb időkig ugy áll a népnevelés, miként aránylag, egy országban sem jobban. Az országos felvételnél is tehát, mulhatatlanul tekintetbe kell venni a felekezetekeket és népségekeket.

A debreceni elemi iskolák népessége. A folyó évi február 16-dikán tartott városi közgyűlésen előterjesztett polgármesteri hivatalos jelentés szerént, a legközelebbi iskolai évben a négy éves elemi iskolás gyermekek száma vólt, a reformátusoknál 2864; a r. katolikusoknál 299; az izraelitáknál 20. Legközelebb a református iskolás gyermekek száma 807-el több mint ezelőtt vólt, s e kedvező körülményt az elemi iskolai tandíj eltöröltetésének lehet köszönni; melynek eszméje

már több évvel ezelőtt elfogadtatott a ref. egyházban. — Biztos és gyökeres számítások után mondhatjuk, hogy Debrecenben még akkor is, midőn a viszonyok kedvezőtlenebbek voltak, száz iskolaköteles gyermek közül csak mintegy tíz volt olyan, aki iskolába épen nem járt; jelenleg pedig felényi sem igen van. De ha az említett felületes számítással látunk a dologhoz, akkor maholnap kürtölni fogják a kormánylapok, hogy ime a hires ellenzéki városban, a kálvinista Rómában, az iskolaköteles gyermekeknek fele iskolázatlan marad stb. stb. Meg kell tehát vizsgálnunk a lelkeket!

Az Árvaiféle Abc-t már szinte egy év óta nem lehet kapni; Nagy László pedig, beszéd és értelemgyakorlatait, mint mondatik kijavítva, a kormánynak adta el. A ref. felekezet mindkét művet, érdemén felyüli nagy díjjal jutalmazta, illetőleg vette meg ezelőtt néhány évvel; s im most már mindegyik holt tőkévé válik, vagyis váltaképen semmivé lesz, kiüttetik kezünkől? És nincs senki a magyar Sionban, aki az eféléket megelőzze, vagy ha megtörténtek, részrehajlatlanul megvizsgáltassa??

Hibás felfogás s rossz kifejezés iskolaügyben.

Ezelőtt nemsokkal ily tartalmu távirati!! tudósítást lehetett olvasni némelyik magyar lapban: „az aradi ref. egyház, iskoláját, egyhangulag „közös„nek nyilvánította.“ — Dehát melyik protestáns iskola az, amelyik nem közös? Melyikből vannak kizárva a különböző vallásu gyermekek?? Sokkal helyesebb és az igazsághoz közelebb járó lenne tehát az ily kifejezés: „az aradi ref. egyház, saját iskolájáról lemondott“, — vagy: nem gondoskodik többé a kebelebeli református gyermekek iskolai oktatásáról.“ Igazán véve fel a dolgot, nálunk még arról sem lehet szó, hogy ez vagy amaz protestáns iskola, képezde stb. „átadatott“ a községnek vagy az államnak, hanem csak erről: „megszűnt“; volt, nincs!

Ferencz József és Kovácsi Antal szerkesztők, előfizetést hirdetnek a „Keresztény Magvető“ című unitárius folyóirat V-dik kötetére; amely a jelen év folyamán, évnegyedenként 5-5 ives füzetekben fog megjelenni, s az egyházi és iskolai mozgalmakat is figyelemmel fogja kísérni. Előfizetési díj a négy füzetre: 1 frt. 60 kr., mely a szerkesztők egyikéhez küldendő be Kolozsvárra, március végéig. Az előfizetők külön jutalomképen még Channing művei magyar fordításának egy füzetét is fogják kapni.

Horváth Sámuel evang. lelkész ur, a „keresztyén ev. egyház valódi nagyságra emelésének tényezőiről“ írott s a csanádjárasi evang. lelkészi értekezleten felolvasott értekezését közrebocsátá, Sáros-Patakon; 8-rét, 11 lap. Vajha minden lelkési körben s minél gyakrabban tartatnának ily szellemű értékezőések!

Uj törvényterv a vallásügyben!!

E füzet már teljesen szerkesztve vala, midőn hozták a pesti lapok az illető miniszter ur régólta várt és emlegetett törvénytervét: „a vallás szabad gyakorlatáról és a vallásfelekezetek egyenjogúságáról.”

E tervezetben látszik némi haladás szabadelvü irányban; de kétségenkívül vannak benne aggasztó és sérelmes pontok is. Most hamarjában, csak a következőket jegyezzük meg:

Aggasztónak, vagy legalább gyanusnak látszik, hogy az 1. 3. és 4. §-s., midőn a vallás szabad gyakorlatáról s felekezetek alakulásáról stb. szólanak, oly különös hangsúlyozással emlegetik „az ország törvényeinek korlátait“, s „a polgári kötelességek teljesítését“, mint amelyeknek t. i. sérelmet szenvedniök a vallás miatt nem szabad. Hiszen ez magától érthető s ennek illetén kifejezése merőben felesleges, s aligha is van eféle példa, akár a hazai akár a külföldi törvényhozás mezején. Tartani lehet tőle, hogy ama különösen kiemelt eszme következtében, az összes vallásügy az állam mindenhatóságának, illetőleg a szavazatok többségének martalékává fog lenni; — ami aztán épen nem lenne vallásszabadság! — A társadalom törvényeinek tényleges megsértése, mindenkor a társadalom elleni bűn; — és azt büntetni kell, ha százszor a vallásra hivatkoznék is. De az állami törvényhozásnak azon feltevéséből indulni ki, hogy a vallás szabad gyakorlatából állam elleni bűnök is fognak származni: felesleges, szükségtelen, sőt igaz keresztyén emberre nézve fájdalmas és elszomorító; mert hiszen a keresztyénségnek épen vallásból folyó saját kötelessége tisztelni a társadalmi rendet és törvényt, éspedig, nem a büntetéstől félelemből, hanem lelkiösmeretes meggyőződésből. — Egyébiránt, ama különösen hangsúlyozott eszme, a természetnél fogva társadalmi uralomra vágyó klérusnak és párthiveinek tárt kaput nyit, hogy a parlamenti többséget hatalmukba keríteni igyekezzenek. Ekkor aztán ötölük függ a vallásügyi egész törvényhozás, miként függött a Magyarhazában 1670-től egészen 1790-ig sőt még tovább is! Voltak és vannak eféle esetek külföldön is.

Az 5. §. szerint, az egyházszervezeten tett módosításokat és a „közgyűlési“ határozatokat és jegyzőkönyveket“ rendszeresen és folytonosan fel kell terjeszteni a kormányhoz. — Oly szükségtelen, sérelmes és lealázó intézkedés ez, melyet a szabad államok autonóm egyházai épen nem ismernek, s hazánkban is, századokon keresztül hallatlan vala ez, s csak a protestánsok üldözésének ama műhelye a Helytartótanács által hozatott volt be. — Hátha még elgondoljuk, hogy e §. oly rosszul van fogalmazva, miszerént belőle nemcsak a zsinatok, de az egyházkerületi, megyei és egyes ekkleziái közgyűlések jegyzőkönyvének és határozatainak betérjesztését is könnyen lehet következtetni. Ne feledjük azt sem, hogy a római katolikusok s tán mások is, igenkönnyen mondhatják ezt: „nekünk nincsenek „közgyűléseink“: tehát ez az egész cikk, reánk nem tartozik.“ Mi protestánsok a közgyűléseket egyházszervezetünkől ki nem törölhetjük: és így, csak, egy „országfejedelmi biztos“ kell még gyűléseinkre, és, pontban ott leszünk ahol Haynau alatt voltunk!!!

Egyébiránt gondoljuk el csak: mit is csinálna a kormány azokkal a témérdek jegyzőkönyvekkel? Valódi autonomikus szabad elvek szerint nincs szükség még a zsinatok jegyzőkönyvének rendszeres és folytonos betérjesztésére sem. Az irány, amelyet a terv követ egyenesen gyámkodáshoz, preventív mászrégelhez és policájkodáshoz vezet.

Az egész törvényterv, nemcsak az hogy közel sem mér jární azon eszméhez, hogy az országos forrásból eredő papi és egyházi javak ezentul felekezeti különbség nélkül országos közcélokra fordittasának; — hanem a 6. §. tartalma és szelleme, bár nem őszinte nyíltsággal, de azért mégis határozottan és kétségenkívl azon rendkívlí új eszmét vallja, hogy ilyen javak, hazánkban nem is léteznek, s ennélfogva érintésokról szó sem lehet! Sőt a nevezett §. szerint a római és görög katolikusoknak még azon „alapítványaik“ és „vagyoní tulajdonaik is“, amelyek jelenleg az államkormány kezelése alatt állanak, nemsokára saját kezelésök alá fognak adatní. — A magyarországi egyházi és papi javak tehát egészen más természetűek vólnának mint pl. a francia, olasz és németországiak valának, — s Deák Ferenc és Klauzál Gábor óriási tévedésben lettek vólna midőn az 1848-dik évi országgyűlésen országos forrásból eredő és szekularizálható sőt szekularizálándó egyházi javakról szólottak????! Hígyje aki híszí; én ugyan egy percre sem híszem. A miniszter ur politikája tehát egyszerűen oda vág, hogy hazánkban a papi javak kérdését soha többé még csak szóba hozní se lehessen. Feltéve azonban, de meg nem engedve, hogy ama javak, valóban a r. és g. katolika egyház saját privát javai: megvárhattuk vólna a miniszter urtól, hogy ha ama javakat oly elszántan védi, gondoskodní fog egyszersmind arról is, hogy ama világos törvénynek jótékonyságát, — melyszerént „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költséggel fedeztessenek“, a nem katolikusok is élvezhessék ím már valahára. Ilyesminek azonban a javaslatban legkisebb híre híncs. Értjük uram, értjük!!

A 8. §. az áttérést merőben klerikalís elvek és érdekek szerint 18 évhez s az elhagyandó egyház lelkészénél vagy egyházközségi hatóságánál teendő előleges bejelentésekhez köti. Oly botrányos megszorítása ez a lelkiösmeret szabadságának, mílyet századokon keresztül nem hísmert a Magyarhaza, s mely ellen a magyar országgyűlés alsó táblája már évtizedekkel ezelőtt is folyvást küzdött, amenyiben papok előtti jelentkezést sohasem, hanem tisztán és egyedül csak polgári hatóság előtti jelentkezést akart az áttéréseknél. Az ellen hogy az áttérés 18 éves korhoz köttessék, folyvást küzdöttek a protestáns egyházkerületek is, s az 1844. III. t. c. tartalmához szelleméhez, a hajdani gyakorlathoz s több művelt nemzetek példájához híven, a klerikalís kormány tiltakozása ellenére is valóban átvettünk 18 évesnél ífjabb áttérőket ís. Az áttérés oly megszorításokhoz, mílyenekhez azt a szóban lévő miniszteri törvényjavaslat köti, híncs már kötve egyetlénegy valamírevaló művelt és szabad országban sem. Magoknál az osztrákoknál minden oly egyén, aki életének 14-dik évét betöltötte, szabadon léphet bármely vallásra, és ezt, az elhagyandó egyház lelkészénél vagy hatóságánál épen nem, hanem csak egyedül a politikai hatóságnál tartozík bejelenténí. Mí tehát osztrákabbak vagyunk a osztrákoknál!

Hogy a 10. §. mí akar azáltal, hogy a szülék közt gyermekeik val-

lái nevelésére nézve létrejött megegyezés, az olyan gyermekre nézve aki életének 7-dik évét már betöltötte, többé fel nem bontható: én meg nem foghatom. Ha tehát a szülék mindketten átlépnek egy más vallásra: 8-dik éves gyermekök, — aki pedig mind lelki mind testi nevelésére nézve oly nagymértékben a szülékhez van még kötötve, — már nem követheti őket. Az ily gyermeket még folyvást a szülék táplálják, ruházzák, öltöztetik ápolják: de annak válásához s vallásos neveléséhez nekik többé semmi közük, azt egy idegen és ellenséges hatalom intézi! Bosszantó zsarnokság a szülei jogok és család felett! Klerikális elv és érdek volt ez folyvást, és mindég is az lesz!

A temetőkről szóló határozatlan tartalmu és kétes értékű 11. §. szerint még folyvást lehetséges lesz, hogy a római katolikusok temetőiben protestánsok holttestének hely nem adatik, vagy ha véletlenül adatni talált, az eretnek csontok az igazhitű sírból bármikor kihányattathatnak! Nem is kívánunk sem hitfeleink sem magunk holttestével senki temetőjébe tolakodni. Ama kétes értékű határozatlan pont helyett tehát, ilyenformát kellett volna javallani: minden oly községben, ahol eddig csak egyedül római katolikus temető volt, rögtön, tisztességes köztemető is állítandó.

De, ha egy rövid pillantást vetünk nemcsak arra hogy mi van, hanem arra is, hogy mi nincs a törvényjavaslatban: méltán kérhetjük például a többek között:

Miért nincs ott, hogy a konkordátum eltöröltetik örökre;

Miért nincs ott, hogy jezsuiták és másfélék csak egyedül az országgyűlés beleegyezésével telepedhetnek meg a hazában;

Miért nincs ott az országos forrásból eredő papi javak szekularizálása, vagy legalább eredetőknek s jogi természetőknek szigorú vizsgálat alá vétetése;

Miért nincs ott a különböző felekezetek egyházi és iskolai szükségének közálladalmi költséggel való fedezése, vagyis az erről szóló világos törvénynek végrehajtása?? stb. stb.

Emlékezzünk csak, hogy e mi tiszántuli egyházkerületünk 1848. március 22-dikéről, minemű petitziót intézett az országgyűléshez:

„Kívánunk általános lelkiösmeretszabadságot, hitfelekezetek közötti teljes és tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot, következésképen, az uralkodó s bevett vallásoknak nevét, emlékezetét, eszméjét is örökre megszüntetni kívánjuk.“

„Kívánjuk, hogy minden vallásbeli felekezetek egyházi szükségait az álladalom kincstára teljesítse, hivatalnokait az álladalom fizesse, nyugdíjazza felekezeti népesség arányában.“

„Minden hitfelekezetbeli iskoláknak közköltségeit, ugyszintén az azokban tanító egyéneknek fizetését, nyugdíjazását az álladalom fedezze.“

1848. Március! Mivé levél te szép álom!

Talán visszatérünk még e nagyfontosságú tárgyhoz. Noha őszintén megvalljuk, hogy meggyőződésünk szerint, oly politikával állunk szemben, amely érvekre semmitsem ad, s a teljes jogegyenlőségről és viszonyosságról vóltaképen tudni sem akar. Az ily politikával szemben, jobb volna talán megnémulni és nemesen hallgatni; miként Urunk, megnémult és hallgatott az öt csufoló Heródes előtt!

Szerkesztő.